

KERESZTÉNY MAGVETŐ.



SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
KRIZA JÁNOS és **NAGY LAJOS**,
KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS LELKÉSZEK ÉS TANÁROK.

I. K Ö T E T.

SZENT-ÁBRAHÁMI MIHÁLY ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRTT,
a rom. kath. lyceum betüivel.
1 8 6 1.



E l ő s z ó.

Itt nyújtjuk első zsenge termését azon eszmemagnak, mely egy unitárius egyházirodalmi vállalatnak megindítása iránt lelkünkben évek óta ápolva s több lelkész-társaink s hitrokonink gyakorizben nyilvánított ohajával is találkozva, elvégre mult évi felhívásunk nyomán az aláíró közönség meleg részvéte s ügy- és elvbarátaink szellemi segélynyújtása által meg lön érelve.

Ugy hisszük — s e hitünkben tán nem is csalódunk — hogy egy ily egyházirodalmi vállalat eszméjének e lelkes felkarolásában mély szükségérzet nyilvánul, s ha mondanunk szabad, isteni ujjmutatás arra, hogy a mit eddig inkább csak a ránk bizott szűkebb körben é l ő s z ó s példaadás által tevénk: a keresztény eszmék s általában az erkölcsileg Szép, Jó és Igaz magvainak vetését s fejlesztését az állandóbb irás által szélesebb körben is eszközteni s magán erőink egyesítése által egyikamást s egész egyházközönségünket építeni s erősíteni ügyekezni.

Ugy hisszük — s e hitünket nagy lelki örömmel me-ritjük saját egyházi életünk legközelebbi multjából is — miszerint azon istenes, erkölcsi erő, mely számra bár nem tetemes, de értelmiségre s lelkes akaratra, ha egyesülten összertart, jelentékenynyé válható egyházközönségünkben, az aligmult nyomoruságos évek alatt önlétezése további biztosítása végett oly tiszteletre méltó anyagi áldozattételekben nyilat-

kozott: képes lesz Isten segedelmével egy ily irodalmi vállalat fentartására is, mely által hű gyermekei épp amaz erkölcsi erő s képesség továbbfejtését, szilárdítását s egyesítését tűzték ki maguknak törekvési szent czélul, hogy saját egyházunk is minél jobban megoldhassa feladatát: azt, a mit Isten az ő szent Fia által adott az emberiségnek, az ige s tudomány segélyével ápolni s mindeneknek közjavává tenni.

Részünkről bármily erősen át vagyunk hatva vállalatunk czélszerűségének érzetétől, szintoly mélyen érezzük a feladat nagyságával szemközt minerónk parányiságát; azonban bizva az erőtlenekben is magát megdicsőítő Isten erejében, a kinek országa ügyét szolgáljuk, s biztatva több elvbarátink közremunkálási ajánlkozása által, neki indultunk e szükség-és czélszerűnek hitt munka megkísérlésének, inkább csak mint közvetítői s egybegyűjtői a közhaszonra gyümölcsözhető különféle talentumoknak. Éreztük, hogy egyházunkban, ugy is mint egyikében a magyar egyházaknak, szükséges, sőt halaszthatlan ideje valamit irodalmi úton nemcsak különleg, hanem szellemi erőtlénk tervszerű öszpontosítása által is tenni, s hogy itt nem egyesek önérdekének, hiúságának kielégítése, hanem a mi közös érdekünk, becsületünk forog fenn; arról van a kérdés: a legjobb erők s buzgó jóakarát egyesítése által bizonyosságát adni annak, hogy hitfelekezetünk-nél életrevalóság, némi tudományi és erkölcsi suly s tevékeny közszellem van. De éreztük azt is, hogy ily szellemi munkásságunk által tanusíthatjuk leginkább, mily nagy becsü s egyházi önérzetünkre mily emelőleg ható, angol hit-rokonink szives kézszerítése s irántunk való munkás részvékenysége.

Vállalatunk főbb célja a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkálatokat adni, mintegy eszmetárt nyitni fel egyházi szolgatársaink előtt, s a legkülönbélebb esetekre készült beszédek s imák mint mutatványok által egymást kalauzolni, legalább tájékozni; önként értetvén, hogy elhunyt jeleseinktől is közleni fogunk olykor ily dolgozókat, hogy azok egyházirodalmunkban írójok nevével együtt örökítve legyenek, mintszintén angol hitrokoninktól is közölni kívánunk az ő hittani beszédekben oly dús egyházi irodalmukból, mint jelen kötetünkben már is két ilyen mű beszédet nyújtunk, a melyek habár éppen ily alakjokban szószéken nem is használhatók, de gazdag tápot nyújthatnak az elmélkedésre, anyagot az önerejű feldolgozásra, s egyházunk világi elemének is épületes olvasmányul szolgálhatnak. S az említett művek közlésénél ezt tartók magunk is főleg szem előtt, ohajtandó levén: bár az illetén főhitelveket tárgyaló művek s általában a vallásos tartalmu könyvek egyik kiegészítő részét képeznék minden keresztény család könyvtárának, mint ez a bibliaszerű erős hitben s munkás szeretetben egyiránt buzgó angol atyafiaknál szokásban van.

Vállalatunk másik, aránylag kisebb része „Függelék“ czim alatt tartalmazni fog egyes episodokat, nevezeteseb mozzanatok az unitárius egyház jelen és múlt életéből, — honi s külföldi jelesb unitárius férfiak életiratát, — továbbá ismertetni fogunk vallásunkat illető könyveket, a múltból és jelenből, bel- és külföldieket, kéziratokat, okleveleket; terjeszteni saját belszerkezetünk, tanítás- és nevelésmóduak ismeretét s az ezek iránti érdekeltséget fokozni, a közszellemet ébreszteni és ápolni, munkásságra buzditni az ifju nem-

zedéket, szóval: a mennyiben lehet, oly élénk, friss élet tevékenységét idézni elő egyházunkban is, mint ez a jelen felszabadulás nagy napjaiban minden más téren oly vidor lendületet kezdett venni.

E czélokát immár ha jelen kötetünkkel némileg valósíthatók, az nem annyira saját érdemünk, mint inkább ügybarátinké, kik becses dolgozataikkal nekünk Isten nevében segílyt nyújtani lelkesültek s erre továbbra is szívesen ajánlkoznak. Fogadják ezért hálás köszönetünket. Fogadja itt forró hálánkat azon lelkes ügybarátunk is, ki a legdrágább ereklyével ajándékozta meg zsenge vállalatunkat, sőt egész egyházközönségünket, a midőn buzgó vallásos ügyszerelmével ugyszólva halottaiból támasztá fel egyházunk egyik legnagyobb bajnokának testi a r e z k é p é t, mint ugyanannak szellemi képe a „Függelék“-ben oly érdekes vonásokban van lelkünk elé állítva s mintegy az életnek ujból visszaadva.

S ezzel már dolgára bocsátjuk „Keresztény Magvetőnket“. Legyen az ő munkáján is, mint am az evangéliumi magvetőén, az Urnak szent áldása, hogy hozzon nevedő és bővölködő gyümölcsöt.

TARTALOM.

	Lap
I. Az unitárius keresztény hitvallás igényt tart- hat a gondolkozó közönség tiszteletteljes fi- gyelmére. Irta E. Tagart, angoltól fordította Buzogány Áron	1.
II. Az Isten egységéről. Tarcsafalvi Sylvester György .	30.
III. A Krisztus iránti szeretet. Irta W. E. Channing, an- goltól fordította Buzogány Áron	45.
IV. Az érdekek egyeztetése a keresztény szeretet által. Albert János	61.
V. Isten nem hagyja el az embert. Nagy Lajos	68.
VI. Világosság és homály. Ferencz Józsi	80.
VII. Az Isten országa: alapjában törvényében és szívé- ben. Gyöngyösi István	91.
VIII. Az Isten országáról. (Népiskolatanító beköszönté- sek) Péterfi Sándor	106.
IX. Új-évre. Kis Mihály	117.
X. A vándorlás tanuságos képe. Kriza János	124.
XI. Könyörgések:	
1. Augustus 20. 1860 Albert János	134.
2. Ferenczi Géza, 17 éves tanuló-ifju koporsójá- nál. Ferencz Józsi	137.
XII. Ágendák:	
1. Kereszteléskor. Kriza János	142.
2. Kereszteléskor. Kelemen István	146.
3. Urvacsora osztáskor. Pap Mózsi	147.
4. Urvacsora osztáskor. Gyöngyösi István	154.

Függelék.

Szent-Ábrahámi Mihály. Jakab Elek	157.
Tagart Edward. A Christian Reformer után Ferencz Józsi.	186.
Iskoláinkról. Kovácsi Antal ,	215.

Rövid elmélkedés, az iskolaügy felett. Brassai Sámuel 226.

Külö n fé lé k. Londoni eredeti levél. Parker Theodor halála.

Unitarismus Hollandban. Coquerel párisi prot. pap. Glas-
gowban unitáriusok. Az unitarismus jövője Améri k á ban.

A Misisippi-vidéki németek. Adatok az összes unitarismus
létszámához. Liverpooli adomány. Az erdélyi unitáriusok

létszáma. Tanulók száma. Alapítványok 233.

I.

Az unitárius keresztény hitvallás igényt tarthat a gondolkozó közönség tiszteletteljes figyelmére. *)

„És monda nekie Nathánael: Názáretből támadhat-e valami jó? Monda nekie Filep: Jere, és lásd meg!“ (Ján. I. 47.)

Nathánael kérdése kitünő példát nyújt oly népszerű előítéletek természetéről és hatalmáról, melyeknek káros befolyásától még a legszilárdabb elmék sem egészen mentek. Egy igazságtalan vélemény terjed el a közönségben, melyet valóságos forrásához visszavinni senki se törődik, — mely erőt vesz a legkitünőbb értelmeken is, s minden alap nélkül ellenekké teszen olyanokat is, kiknek bírónak kellene lenniök. „Jöhet-e valami jó Názáretből?“ Ez volt a szegény falucska elátkoztatása, mi egész Judeában hangozott, visszatartván mindenkit attól, hogy valami jót keressen oly helyen, a melyről annyi rossz vala keringőben! —

Filep felelete azonban viszont kitünő példája a felvilágosult, független, kutató léleknek. „Jere, és lásd meg!“ — szerezz meggyőződést saját vizsgálódásaid után magadnak. Ne elégedjél meg azon pusztá feltétellel, hogy semmi jó sem jöhet valamely helyről, míg magad meg nem vizsgáltad, hogy mi származik valósággal onnan.

*) The claims of Unitarian Christianity to the respectful consideration of the reflecting public. Two Sermons. By **Edward Tagart**. London, 1832.

Czélom levén megmutatni jelen értekezésemben azt, miszerint az egység-hívő ker. hitvallás méltán igényel mindenektől tiszteletteljes figyelmet: e körüli vizsgálódásaim kiindulási pontjául alkalmasnak véltem a fennebbi ígéket választani; mert úgy tetszik nekem, hogy a fennebbihez hasonló előítélet, hasonló tudatlanság s gyarlóság kíséretében, gyakran szüli e tekintetben is azon igazságtalan sajnálatos credményt, melyet alapigénkben Názáret ellen nyilatkozni hallánk. *) Pedig egy kevés vizsgálódás s a tényeknek avagy csak futólagos szemlélése is elegendő lenne arra, hogy némely elfogult elmék előítéletességükből kivetkőzzenek s véleményök egészen megváltozzék. — Mi az egység-hívő ker. hitvallásnak természete? — a kiket előítéletek tartanak e tekintetben lenyügözve, azoknak Filep mondását kellene figyelembe venniök: „Jere, és lásd meg!“ — azaz, vizsgálódjál annak lényege körül, mielőtt megengednéd magadnak az iránt bármely ítéletet képezni.

Mielőtt azonban kitűzött czélom szorosabb fejtegetésére térnék, megjegyezni kívánom, mikép minden felvilágosult lelkü embernek kötelessége óvni magát mindennemű előítéletek befolyásától; annyival inkább, mert, lám, ilyen befolyás — miként hatalmas ragály — egész társaságokat áthat, s képes néha egyenes jellemű, tiszta értelemmel bíró lelkeket is megvesztegetni; képes kiszorítani őket az igazságosság álláspontjáról, midőn nem érdemelt, igazságtalan véleményekre engedik ragadtatni magokat a társadalomnak ártatlan, hasznos tagjai ellen. — Az igazság szeretete, az emberi szenvedélyek e legnemesbike, az, mi tisztán tartja szívünket az előítéletesség kártékony ragályától, mi — ha lehet e kifejezéssel élnem — eloszlatja a közönségessé lett alaptalan hírek- és véleményeknek értelmünkre nehezült homályos füstjét s egészségtelen gőzeit.

*) Szem előtt tartandó, hogy e beszéd szinte 30 évvel készült ezelőtt, mikor az unitarizmusnak Angliában még sokkal több előítélettel kellett küzdenie, mint ma.
Ford.

Az igazság szeretete az, mi megóvja az embert attól, hogy felebarátja iránt avagy csak gondolatban is igaztalan legyen. Az igazság szeretete indít arra, hogy nézeteinket s ítéletünket saját vizsgálódásainkra alapítsuk mindig. Ez által értjük meg, mikép minden hiba, melybe önként kevertük magunkat, saját lelkünk elleni véték, — míg másfelől, minden új igazság és tény, mely gondos utánjárásunk eredménye, gazdagítja szellemünk kincstárát, növeli elenyészhetlen gazdagságunkat. — Hasonlíthatjuk az igazság után fáradozó munkást a bányászhoz, ki alászállván a föld sötét zugaiba, minden lépést legnagyobb óvatossággal teszen, nehogy valami ismeretlen veszélybe zuhanjon; biztosító-lámpát viszen magával, hogy annak világánál megtalálja a nemes érczet, melynek keresésére indult, s megóva legyen egyszersmind az által a megromlott levegő veszedelmes hatásától, — melyhez az emberi hibák oly sokban hasonlítanak!

Miért, hogy mégis oly kevés azoknak száma, kik szoros kötelességöknek tartanak mindenekben és mindenfelől helyes felvilágosodást szerezni magoknak; kik ismeretöket olvasás, vizsgálódás, tapasztalat által folyvást gyarapítani igyekeznének? Miért, hogy oly sokaknál hiányzik az illő óvatosság oly előítéletek ragályai ellen, melyek csak akadályozzák őket újabb, tágasabb nézetek szerzésében az őket környező világot illetőleg? — Ha látjuk a párt- és felekezeti összeköttetéseket, melyekbe az emberek kisebb-nagyobb mértékben majd mindnyájan befűzvék, — ha látjuk, hogy az értelemnek működése gyakran bizonyos nézetek befolyása alá s szűk korlátai közé van szorítva; s ha a korlátozott értelemnek ilyenén működése által arra indítatva látjuk, hogy a megvetés s ellenséges érczet bizonyos nemével tekintsenek mindazokra, kiket nem látnak magokkal ugyanazon sorompók között, kik nézeteiket feltétlenül nem fogadják el, előítéleteiket nem osztják; ha ilyeneket s hasonlókat látunk és tapasztalunk: bizony lehetetlen, hogy lelkünk szomorúsággal ne teljék el.

Hiszen, az ilyen gondolkozásmód, az ily szenvedélyes elfogultság, ha meggondoljuk, valóban a legkeresztényellenesebb, a legméltatlanabb s lealázóbb mimagunkra nézve. Mert, lám, másoknak a miénkkel nem egyező nézetei lehetnek igazak, vagy legalább helyesebbek saját nézeteinknél, s ekkor őket kárhoztatván, nem a legnagyobb igazságtalanságot követjük-e el ellenök? De tegyük fel, hogy nekünk legyen igazunk, s mások nyilván tévedjenek: van-e jogunk ez esetben is megvetni a tévelygőt; illik-e ez igaz keresztény lélekhez? Hiszen mik felebarátaink tévelygései? bizonynyal nem egyebek emberi gyarlóságoknál, a lélek nyugtalanzkodása s betegeskedése következményeinél, az értelem gyengeségénél vagy korlátozottságánál, — melyek ha nem többre, legalább résztvevő elnézésünkre bizonynyal igényt tarthatnak, — melyeket, ha orvosolni akarunk, keresztényies módon, szeretettel kell orvosolnunk, s csak akkor, ha azoknak természetét előbb magunk teljesen megismertük. Ez keresztényi kötelességünk; ezen kívül minden más eljárási mód illetlen Jézus követőihez és lealacsonyítja az embert. — Bizony k. h.! lehetetlen el nem szomorodnunk, nem bámulnunk, ha látjuk, mekkora befolyással bír sokakra a pusztá nevezet is pártok s vélemények elfogadására; ha látjuk, hogy az üres nevezet sokak előtt elegendő, sőt legfőbb jelvénynek tetszik arra nézve, hogy csupán az által is igényelhessék a világ tiszteletét és becsülését! — El van felejtve a kereszténységnek széles rokonsága a különböző szűk felekezetességekben. Egyik másik nevezet már magában is határozatlan megdöbbenést, félelmet gerjeszt némelyek lelkében, mi előre megsemmisíti bennök a léleknek azon erejét, mely nyugodtan vizsgálódván, meggyőzhetné őket arról, ha vajjon van-e valóban ok illetén félelemre, s ha van, mi az? — elfojtja bennök még a kívánságot is attól, hogy kutatnák, vajjon nem találhatnának valami dicséretre sőt bámulatra méltót is ott, hol minden ok nélkül csak borzalmast képzelnek lappangani? — Valóban hányszor lehet e

vagy ama felekezet elleni előítéletet, irtózást affelőli teljes tudatlanság társaságában találni, hogy miben állnak valósággal ama felekezetnek hitelvei? — Eszembe jut a kisértetektől rettegő gyermek, ki a sötétben tán oly tárgy észrevételére reszket, a melyet nappal gyönyörrel szemlélné.

K. h.! nekünk ki kell szabadítanunk magunkat ezen lealázó lánczok nyűgei közül; nekünk ilyenén befolyások fölébe kell emelkednünk, ha ismerni ohajtjuk „azon szabadságot, melyre az igazság vezet.“ — Miért ne fogadnánk örömet el új eszméket; miért ne ismernők el a tiszta értelmi emelkedettséget, ha ilyenek találhatók, még azoktól s azokban is, kik tőlünk hitők, összeköttetésök, hazájok, nyelvök által tán a leginkább elkülönítve vannak? — Ó mily farizeusi eljárást követnek azok, a kik a helyett, hogy tanítanak, mikép a fát gyümölcséről ismerhetik meg, mikép a gyümölcs az, mi valódi értékkel bír: a kik e helyett azon elvet hirdetik, miszerint valamely hitvallás önmagában az, mi érdemesíti és nemessé teszi vallóját, — s hogy attól bármily csekély mértékbeni eltérés kárhoztathatóvá, gyalázzottá teszi az embert! — Fájdalmas tapasztalás: hasonló okokból gyakran kelle az egy-s é g h i v ő keresztényeknek is méltatlanságokat türniök! kárhoztattak szokásból, és gyaláztatnak sokaktól, kik magok sem tudják, mi okból cselekeszik azt? — Azonban, ai! mi keresztények vagyunk; kövessük nagy Mesterünket; ne ürüljön ki soha a pohár, melyben a keresztényi béketürés nemes erényét ápoljuk. Ne feledjük soha vallásunk hitelvei védőinek egyik tiszteletre méltó jellemvonását; ne feledjük, hogy ők mindig elvekhez köték magukat, és nem személyeket, hanem elveket támadtak meg, elveket védtek és ostromoltak; hogy a felmerült kérdéseket azoknak természetéből fejtegették s igyekeztek érvényre juttatni; s mig egyfelől, hibáknak, téves nézeteknek a meggyőződés szilárd komolyságával, de nemesen szegültek ellene, — másfelől, örömmel szemlélték bármely felekezetü felebarátaik lelkében az oly tulajdonokat,

melyek kedvesek Isten előtt s méltók az emberiség szeretetére. Szeressük felebarátainkat még akkor is, ha nézeteik a mieinktől eltérnek. —

Ezen előleges megjegyzések után, kitüzött czélmhoz képest, igyekezni fogok már most, habár röviden, előszámlálni nehányat azon okok közül, melyeknél fogva az egység hívő keresztény hitvallás tiszteletteljes figyelmet méltán követel mindazoktól, a kik gondolkozni s gondolkozás után szoktak itélni. — Ilyen ok:

I. Eredetének s jelenlegi terjedésének története.

Az unitárius hitelvek nem egyes elszigetelt elméknek tünékeny képzelődései, melyek csak újságuk s különösségök miatt volnának figyelemre méltók; melyeknek fontossága csak abban határozódna, hogy egy pár egyéni értelem, vagy értelmi ismeret minőségének megjelölésére szolgáljon. Nem is időszerinti elfogult rajongása valamely tévelygő elmének. Nem is új találmány, mely — sok egyéb, népszerűséget hajhászó mesterséghez hasonlólag — a világ csodálkozását felkölteni, avagy a tudatlanok és erőtelenek értelmét bizonyos fogságba lebilincselni igyekeznek. Korántsem! — Mélyebben gondolkozó lelkekben ébredtek fel azon egyszerű, de tiszta hitelvek; védettek és tovább fejtettek az igazság természetes nyugodtságával és méltóságával; gyámolítottak csakis a szentírás s józanokosság nyilvános bizonyágtételei által; s így, mindenemü rágalmazások s ellentörekvések daczára, csendesen növekedtek tovább, és gyarapodtak idővel erőben; — miként azon folyam, mely távol, homályos sűrűség zajtalan forrásából ered, s igénytelenségében előbb észrevétlenül vagy figyelemre se méltatva, csörgedez; de haladva, küzdve folyást, s legyőzve lassanként az elibe gördülő akadályokat, majd kies völgybe jut s csendesen ömleszti el frisitő hullámaít.

Nem vizsgálom az unitarizmus történetét a keresztény anyaszentegyház legrégebb korszakában; nem kutatom azt:

mennyire öszhangzó az egy Istenség eszméje Jézus s az apostolok tanításaival, és a régi sz. atyák írásaival, nem levén szándékom, ez uttal, az unitárizmus belső lényegét körülményesen okadatolva mutatni ki. Szerény igényünkhöz képest elég lesz csak az utóbbi három század egyháztörténelmére vetnünk pár futó pillantást.

A reformáció legrégibb idejében már látjuk nyilatkozni az unitárius hitelveket. Korunk jelen értelmi világosságának már viradtakor egyik első fénysugarát tevék azok. Alig vala a szentírás az emberek kezében, alig fogott a kutató értelem annak szorgalmas tanulmányozásához: s már felmerült, buzgó védelmezőkre talált azon igazság, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus szent Atyja az egyedül való igaz Isten, imádásunk s szeretetünknek legfőbb tárgya, főoka minden anyagi és szellemi áldásoknak.

Servetus megégettetése nevezetes és szomorú bizonyítványa nem csak az unitárius hitelvek e korbani felébredésének, hanem annak is egyszersmind: mily szilárdsággal védetének ezen elvek szemben azon nehézségekkel, melyek fejlődésüket annyira akadályozák. Ezen időben állott elő a kitűnő állásu s annyi tudományos kincsesel diszkeskedő Socinus család. Elüzve Italia klasszikus földről, Lengyelországban talált menedéket, hol a tanulás- és tudománynak új lendületet ada, iskolákat létesíté, egyházakat alapítá; hol a család tagjai mint elsők tűnnek fel a tudósok s kitűnő kritikuskok azon társulatában, melynek jótékony befolyása, századok után, ma is szemlélhető az Erdélyben virágzó unitár. egyházakban.

Hazánkban VI. Edvárd, Mária és Jakab uralkodásuk alatt sokan huzcoltatának kínpadra, sokan veszték el vagyonukat s lettek a máglyán vértanukká azért, hogy csak egy örök Istent imádtak. Világos forrásokból tudhatjuk, mikép I. Károly idejében, midőn az angol egyház hívei s a puritánok közt heves viták és surlódások folytak, az Isten

egységéről tudomány annyira hatalmasodott, hogy 1648-ban az alsó-ház szükségesnek látta oly törvényt hozni, melynek keresztényellenes szelleme halálos vétkeknek hirdeté a Szent-háromság tagadását.

Biddle János börtönbe került ezért, s hogy ellenei véres kezeitől megmentve legyen, pártfogója, Cromwell, Scilly szigetére küldé őt. Ezen tiszteletes férfit Londonba visszakérvén később, itt jóakarója, a felvilágosodott lelkű Firminek pártfogása alatt egy kis egyházközséget alakíta, mely feloszlott, midőn lelkipásztora a szószékből erőszakosan elhurczoltaték.

A nagy tudományu, kegyes Emlynnek nem sokára ezután hasonló okból számkivetésbe kelle mennie. E név után önként jutnak eszünkbe: Chandler, Whiston, Forster s más kitünő barátai az igazságnak és erénynek azon időben, a kik véleményeik miatt kénytelenek valának mindnyájan több, kevesebb méltatlanságot tünni, míg alsóbb osztályból valók, mint Elwall, nyíltan üldöztetének. Uj lendületet adának ezek után az unitár. hitelvek fejlődésének: Lindsey, a tiszteletre méltó férfit; Priestleynek munkás, fürkésző szelleme; ugy követőjök, az oly férfias kitartással fáradozó Belsham, kik mindnyájani önként tértek el azon nézetektől, melyeket közönségesen orthodoxoknak szoktak mondani, s melyekhez nevelés és összeköttetések kapcsolák vala őket. Számos egyházközségek levének országszerte, vezetve érdemes lelkipásztoraik által, minden zaj nélkül unitáriusokká. Ujabb társulatok keletkeztek; messzeterjedő egyesületek alakultak folyvást, melyeknek jótékony tevékenységét különböző természetű nehézségek nem lankasztani, csak éleszteni tudák. Tekintsünk túl az oceánon Amerika szabad földére: az egy Isten tiszteletére évenként nagyszámmal emelkedő egyházak, népes egyházközségek, emelkedett szellemü elvbarátok, kik a köztársaságnak bizony nem utolsó díszei, nem azt engedik-e

következtetnünk, hogy e hitelveknek diadalmaskodniok kell ott, hol azoknak szabad folyama megszokás, üres formák sat. által akadályozva ninesen? — Nem ezt tapasztaljuk-e hazánkban is, mióta a meggyőződés nyilvánulhatásának törvényesen szabad tér van engedve? —

Kitetszik ezekből, hogy az unitarizmus történetét tekintve, azon joggal követelhet tiszteletteljes figyelmet mindenektől, azon joggal mondom, melylyel minden más oly egyház, mely századokon-keresztül számos kitünő szellemi mozzanatokot, a lélek nagyságának, a benső meggyőződés szilárdságának annyi nemes példáit mutatja fel; mely annyi tiszteletre méltó, nagy befolyásu vallókkal dicsekedhetett minden időben; — azon joggal, mely illet egy szabad vizsgálódás s felvilágosult gondolkozásmód öntudatos erejével növekedett és erősült egyházat; — azon joggal, melyet milliók lelkében gyökeret vert hitelvek méltányosan követelhetnek. — Teheti-e, kérdem már most, teheti-e az igazság barátja, hogy komoly figyelemmel ne legyen az unitár. hitelvek szellemi erejének benső lényege iránt? És ha tenné valaki: nem azt árulná-e az által el, hogy embertársainak egy nagy osztályát, azoknak érzelmeit és lelki érdekeit képes kihallgatás nélkül, ismeretlenül, tán megvetéssel kárhóztatni?! Bizonyynal gyenge értelem s nem tiszta lélek jellemvonása: ily alap nélkülváló kárhóztatásra vetemedni Isten erkölcsi, értelmes teremtményeinek egy nagy tömege ellen; és tévelygőknek, „tisztátalanoknak“ hirdetni azokat, kiket a világosságnak Atyja tán sok gyarlóságtól megtisztított. —

II. Tiszteletteljes figyelmet igényel az unitarizmus: védőinek jelleme- s szellemök minőségénél fogva.

Korlátolt értelmű, felületes észjárásu emberek voltak-e ezek? avagy eszelősök, vakbuzgólkodók, kik saját fontosságuk eszélytelen hitétől elragadtatva, vagy alapos szellemi emelkedettség hiányában tulzott képzelődés befolyása alatt

munkáltak? — Feltehetjük-e, hogy bizonyos anyagi haszon, akár egyéb földi érdek csalogathatá őket azon térre, melyet a világ eretnekség terének nevezett? Avagy tulajdonítható-e hajthatlanságuk, következetes előhaladásuk bizonyos különcz-ködő önzésnek? Nem állítom, hogy ne volnának oly testi szenvedélyek, melyek az önhittségnek tömjénezvén s egyéb gyengeségeket hízalván, az érzéki embert vétségekre ragadják; — de ha oly munkálkodás és oly következetes vizsgálódás, melynek vélemények vettetnek alája, s okok szolgálnak alapul, jelei az alázatosságnak s egyszersmind legbiztosabb út az igazságra; ha erkölcsi tisztaság s őszinte kegyesség a legszebb ékességek, melyekkel az ember véleményeket támogatni képes: akkor nem tudom, ki igényelhetné mások figyelmét méltányosabban, vagy ki érdemelhetne tiszteletteljesebb megemlékezést, az unitár. hitelvek jelesebb hirdetőinél. Hiszen, tudva van, mikép nem hogy valamely érzéki befolyás vezethette volna őket félre; de csoda, hogyan volt annyi lelki erejük és bátorságuk, melynélfogva, daczára annyi veszedelmeknek, nem rettentek vissza hitelveiknek nyilvános bevallásától! — Az unitarizmus elhunyt és élő hívei bizonynyal igényelhetik a legszorosabban bárkitől is, hogy öntudatos, lelkiismerettel bíró keresztényeknek tekintessenek; s e jogos igényt, azt hiszem, még ellenvéleményü, becsületos ember sem fogná tőlök elvitatni akarni. Oly férfiakat találunk az egy örök Isten imádói közt, kiknek magas szellemi képességeiket tanultságukat, tiszta erényeiket a rágalomnak még csak lehellete sem képes érinthetni, kiknek nevüket az idő már hervadhatlan babérral örökítette. — Állithat-e korunk, vagy bár mely más kor állithat-e, kérdem, az emberek fiai közt oly háromságot elő, mint Newton, Locke ¹⁾ és Milton ²⁾? S e három férfiú bizonyágtétele az Atyának legfőbb istensége

¹⁾ Lásd: Antitrinitarianism of Newton and Locke, discussed in Wellbeloved's Letters to Archdeacon Wrangham.

²⁾ Milton's Last Thoughts on the Trinity.

felől: öszhangzó. Hol találunk az egyházi évkönyvekben oly nevet, mely itélőerőre, világos lelkitisztaságra nézve Lardnerénél felsőbb, akár ahhoz csak hasonló is volna? És Whitby „utolsó eszméi“ kevésbbé figyelemre méltók-e azért, hogy utolsó eszméi voltak? Mit mondjunk a szelidlelkű Watts Izsákról ¹⁾? megszűntek-e általánosan ismert, nemes erényei, midőn a Szentháromságról lemondott? Hát Lindsey, Wakefield, Jebb és Diney, midőn elhagyák az angol egyházat s mindazon kényelmeket és előnyöket, melyeket az uralkodó egyház kebelében találnak vala, nem adák már ezen tettök által is meggyőződésök hatalmának, öntudatos lelkierejük nagyságának fényes példáját? Nem tesznek-e tanubizonyságot ezen férfiak magas szellemének épségéről, erejéről, bölcseségéről, az ő írásaik? És Priestley, a nagy hírű böles, kinek emelkedett szelleme oly gyorsan bejárta a természet- s erkölestudományok egész birodalmát, hitének hajlékát utoljára is csak homokra építette volna? —

Ugy vélem, nem szükséges ezen nevekhez még többeket sorolnom elő, se a felhozottak tekintélyét további hozzáadásokkal támogatnom, hogy kitűnjék, mikép az u. hitelveknek bizony nem üres észjáratások szolgálnak alapul. Távol van tőlem, hogy tagadjam, sőt örömmel ismerem el, mikép hasonló tiszteletben álló nevek (mert nagyobbakat felhozni nem lehet) más tanok támogatására is állanak, melyek előtt kész vagyok habozás nélkül meghajolni. Célom csak azt mutatni ki, miszerint illetén sulyu bizonyítékok komoly, tiszteletteljes figyelmet joggal igényelnek azon részre, mely felé nehezdednek. Oly emberek bizonságtétele az, kik — egyéb jelességeik mellett — önzés nélkül való, részrehajlatlan ítéletöknek különös jeleit adták; oly embereké, kik szobáuk magányából lépvn ki a világba, hatalmas ellenpárttal szemben, mely kevésbbé elhatározottakat első lépésre visszariasztandott, bátran nyilatkoztatták ki meggyőződésöket, — meggyőződésöket, me-

¹⁾ Wellbeloved's Letters.

lyet, daczára a hatalmas ellenmüködő befolyásnak, még el-lentállhatlanabb erkölesi erő oltott lelkökbe. Szorgalmas vizsgálódásaik, a környező homályon átható éles tekintetök éb-reszté fel bennök azon hitet, melytől azután nem volt erejük többé megválni, melynek szózatát többé el nem némithaták, és nem némithatá el semmi!

Örömmel sorolhatnék elő mostan élő hiveink közül is többeket, kik ezen s más országokban nagy érdemeket sze-rezvéen magoknak; koruk figyelmét méltán megnyerték, — olyanokat, kik az élet vizéből mélyen merítették; de, mint mondám, nem czéлом itten jeleseink lajstromát adni; — be-szédem köréhez képest a már felhozottakat elegendőknek vélem.

III. Harmadik ok, melynél fogva az u. keresztények igényt tarthatnak tiszteletteljes figyelemre, azon fontos tény, miszerint egyedül a bibliát vették hitök alapjául és támaszául mindig; azaz, nem ismertek el semmi pusztá emberi hagyományt hitök vezérszázlójául soha.

A jeles, általánosan ismert tudós és író, Butler Károly, egy valóban keresztény szellemü, orthodox férfiú, elősorolja a különböző nevezetü keresztényeket hitcikkelyeikkel együtt. Ezen hitcikkelyek közül némelyek korábbi, mások későbbi eredetüek; de többnyire csak azon hitelességgel bírnak, melyet nem csalhatatlan szerzőiktől nyerhetének. De midön az unitáriusokra jó, megvallja, hogy ezeknek helyzete különös; „az unitáriusoknak nincsenek symbolicus könyveik, ugymond, habár dr. Lardner „Logos-róli levele“ iránt általános tisz-teletet mutatnak“. Mi hozzátehetjük azonban, hogy az csak oly nemü tisztelet, melylyel az unitáriusok minden oly ma-gyarázatot tekintenek, mely, nézetök szerint, a szentírás igaz értelmének felvilágosítására szolgálhat.

Nem, ai! a mi egyházunk hivei hitelveiket nem huzzák elődeik vallásos nézeteinek szoros ráamájára, se nem bizzák azoknak módosítását egyik vagy másik kortársok egyéni be-

látására. Az egyéni meggyőződés szabadságát a keresztény vallás fönséges szellemétől elválhatlannak tartják; azért azt semminek fel nem áldozzák. S ezekből folyólag, habár az őket összetartó kapocs külsőleg tágnak tetszik is: mindazonáltal van egy kötelék, mely bensőleg minket elegendőképen összszefűz; s ez azon boldogító hit, hogy mi mindnyájan egy kifogyhatatlan jóságú mennyei Atyának gyermekei, hogy mi mindnyájan Jézus Krisztusnak tanítványai vagyunk, és ő a mi Urunk, Mesterünk. Együtt imádkozunk, miként egy széles családnak tagjai; egyházainkban együtt imádjuk a szeretet Atyját; együtt veszszük az Urasztaláról a szentjeleket, melyek által emlékeztessünk Idvezítőnknek érettünk szenvedett kinjaira és halálára, s így buzduljon szívünk az ő fenséges erényeinek szeretetére és követésére. Igen, k. h! ha némi tekintetben tán igen gyenge is közöttünk a külsőleg szorosán egyesítő kötelék, de legalább az a jó van benne, hogy lelkiismeretünk világi érdekek befolyásának lánczaitól független. Saját észlelése s felfogása szerint állítja mindenki hitének egyes tételeit össze; de csak a szentírás alapján, — és mindenki a maga módja szerint védi azokat, viszont csak a szentírás alapján. Innen a vélemények különbözősége csekélyebb jelentőségű pontokban; de innen azon nagy fontosságú benső megegyezés is, miszerint a legfelsőbb Istenség csak Egy, az Atya Isten, a ki főbölcseség, kifogyhatatlan szeretet és jóság. Innen van az, hogy a mit hiszünk, azt mi meg is találjuk a szentírásokban. Nekünk hitünk alapját nem kell egyéb homályos, gyakran egymásnak ellentmondó iratokból szednünk össze, — s egy oly zavaros rendszert állítanunk fel vagy fogadnunk el, melyet, habár némelyek világos, teljes egésznek állítanak, de mi megérteni, felfogni teljességgel nem tudánk.

Főtörekvésök volt tehát az unitárius hittudósoknak mindig, hogy gondos kritikai eljárás és magyarázat útján a szentírás szövegét kitisztazzák, s annak minél pontosabb, világosabb

fordítását eszközöljék; mindazonáltal, mint fennebb is megjegyzém, soha se tulajdonítottunk bármely kritikai értekezésnek, magyarázó jegyzeteknek vagy egyéb iratoknak több fontosságot, csak annyit, mennyiben az ily nemű iratok a szent könyv részeinek vagy egyes helyeinek világosabbá tételét, könnyebb és helyesebb felfogását elősegíthetik. S hogy mily bámulandó szorgalommal munkálkodtak jelesbjeink e téren, legyen elég erre nézve sok közül csak néhány műre utalnom, mint: „Jegyzetek a Bibliához“ Priestleytől; „Az Új-Testamentom javított kiadása“, „Az Evangéliom magyarázata“ Kenrick J. által; és a Wellbeloved által nem rég kiadott „Családi Biblia“.*)

Nagyon népszerűvé vált tévedés azon nézet, melynek különben sokan szeretik átadni magokat, hogy t. i. az unitár. hitvallás a szentkönyvekkel szemben igen észszerű (rationalis). Ugy van, mondhatjuk mi erre, észszerű; de éppen azért, mivel a szentkönyvek foglatájával oly tökéletesen öszhangzik. Az okoskodásnak a hit dolgában engedett mértékére nézve valósággal nincs oly nagy különbség köztünk s a legorthodoxabb hitűek között, mint azt sokan felteszik. Hiszen, nincs az okoskodásnak oly neme, a tudományosságnak oly elmés eljárása, nincs a képzelődésnek és gondolkozásnak azon ereje, melyet az athanázi vagy westminsteri hitvallás igazságának kimutatására fel ne használtak volna. Mi hát valósággal a különbség köztünk és amazok közt? Az, hogy mi az ész részrehajlatlan működésének eredményét bizalommal fogadjuk, míg amazok félni láttatnak attól. A helyett, hogy embertársainkat a hit mysteriumainak közelebbbröli vizsgálásától visszarettentenek; a helyett, hogy hitünk valamely czikkét úgy állitanók elő, mint már természeténél fogva emberi felfogás felett valót: mi a szabad értelmi vizsgálódást az apostolok által megirt vallásos igazságok őrangyalának

*) Ujabb időben több hasonló, becses mű jelent meg. Ford.

tekintjük; úgy tekintjük, mint legbiztosabb vezetónket azon értelmi téren, hol a feljülről jött bölcsesség legvilágosabban megtalálható. — Ugy van, k. h. a mi hitünk temploma, melyet az egyedül való, igaz élő Isten imáadására szenteltünk, a szentkönyvek által nyújtott anyagokból épülve fel, felvilágosult, öntudatos, szilárd értelmi alapon nyugszik. Miként a jérusálemi templom készen oda összehordott kövek- és fákból állítottatott össze, miszerint annak felépítése alatt a szent falak között sem kalapács, sem fejsze, sem más eszközök lármája nem hallatszott: így épült fel a mi hitünk temploma is zaj nélkül azon kijelentésekből, melyeket Jézus és az apostolok előre elkészítettek számunkra, s a melyeket nem kell, sőt nem is lehet erőlködés és mesterkedések által a mi izlésünk s céljaink szerint módosítanunk és állítanunk össze.

Megvallom, hogy az u. keresztény anyaszentegyház egyik legfényesebb jellemvonásául, s szebb jövőjének zálogául éppen azt tekintem, miszerint az ész öntudatos szabad működésére akkora bizalmat és erkölcsi súlyt fektet. Miért van az, hogy az értelem működésének elnyomása, mint kötelesség, némelek által annyira ajánltatik? Miért kell hitünket olyan ráánk vett vagy éppen ráánk erőszakolt feltételek alá vetni, melyek már természetöknél fogva feljüállanának emberi felfogáson? Mire való folytonosan a mysteriumokra utalni? Vajjon nem hasonlít-e mindez valami olyanformához, mintha ellenünk elől, kit nyílt mezőn egyenlő fegyverrel legyőzni nem reméllünk, valamely előnyös torlasz mögé vonulnánk? Nem ébreszt-e önként gyanuskodást bennünk az, ha a mit hinnünk kell, az a körüli vizsgálódás nekünk meg van tiltva? s e gyanakodás nem növekedhetik-e azon fokig, holott az ember hajlandó feltenni, hajlandó hinni, mikép azon tan, mely a benső meggyőződésből származó alapot mellőzve, sőt szándékosan kerülve ki, csakis külső tekintélyre utal, — hogy az ily tannak méltatlan, egészségtelen, gyenge oldalai lehetnek, melyeknek

palástra van szükségök? A mi meggyőződésünk az, hogy oly kötelesség nincs, mely nekünk a szentkönyvnek valódi értelme körüli vizsgálódást tiltaná. Jézus s az apostolok tanításában egy szó sincs ilyetén kötelességről. — „Az ember feladata — így szól a kegyes lelkü dr. Barrow Izsák — az emberi élet nagy célja az, hogy híven kövessük az ész világát, ezen bennünk meggyújtott mennyei szikrát, e hatalmas szellemi erőt, mely bennünket oly fenséges dolgok elérésére képes segíteni!“ — „Bizonyára a halandó emberben ama lélek, és a mindenható Isten ihlése teszi a bölcsésgét“ (Job. XXXII. 8.); s e lélek, Istennek e legdicsőbb ajándéka az, melyhez a Mindenható az ő akaratját a kijelentés által intézte; ez az, mi által képesítve vagyunk a végetlen Bölcsésggel magunkat összeköttetésben képzelni! — „Mindenedet megpróbálgatok, és a mi jó, azt megtartsátok“ (Thes. V. 21); „A ki olvassa, jól gondolkodjék róla“ (Máté XXIV. 15); „Ugy szólok, mint tudósoknak, ítéljétek meg ti, a mit mondok“ (I. Kor. X. 15); „Mi dolog pedig, hogy ti magatoktól is meg nem ítélitek azt, a mi igaz“ (Luk. XII. 57.); — ezen igékben az apostolok, s maga Jézus is nyíltan arra intik az őket hallgató sokaságot, hogy értelmes vizsgálódás által igyekezzenek magoknak lelkiismeretes meggyőződést szerezni az igazságról. Bizony nem ellenkezésben, de szép öszhangzásban van az u. ker. hitvallás a szentkönyvvel, midőn az igazság szeretetét, az értelmi vizsgálódásnak szabad gyakorlását legfőbb kötelességünk egyikévé teszi.*).

IV. Tiszteletteljes figyelmet igényel az u. kereszténység azon ténynél fogva, miszerint főbb hitelveit tulajdonképen minden hitfelekezet igazaknak ismeri; azokat soha egy ker. író sem tagadta. Mert, igaz ugyan,

*) Szépen elmélkednek e tárgyban: Kenrick J. „The Love of Truth a Branch of the Duty of Benevolence“ — ugy: W. J. Fox „On Free Inquiry in Matters of Religion“ czimű beszédeikben.

hogy vallásos dolgokban merültek fel időnként különböző nézetek, véleményekben eltérések, mik heves vitákra, sőt szakadásokra adtak alkalmat; azonban a szentírások benső lényege s egyes hitfelekezetek alaptételei körüli mélyebb vizsgálódás azon következtetésre vezetend, mikép azon pontok, melyekben különböző ker. férfiak és felekezetek megegyezni nem tudnának: nem lényeges dolgok a ker. hitben; s hogy ennek alaptételeit, tehát a ker. hitvallás épületének oszlopait, valósággal azon igazságok teszik, melyekre nézve minden keresztények minden időben egy értelemben valának. A ker. anyaszentegyház története, ugy azon tételek lelkiismeretes vizsgálása nyomán, melyeknek el nem fogadásaért nekünk is annyi nehéz ostromot kelle kiállanunk és szenvednünk, ugy hiszem, ki fog tűnni, hogy a fennebb nem lényegeseknek mondott vitás tételek oly kifejezésekben találják alapjokat, melyek a szentkönyvekben eredetileg ismeretlenek; hogy azok a ker. egyház története zavaros időszakainak szülöttjei, melyek születtek, fájdalom, a szentírások egyszerűségének rovására; hogy azok az emberi feltalálás elméleti módjának jellemét viselik magukon; s hogy azok, mint szentírásellenes tételek, némely nagytekintetű tudósok s szorgalmatosan vizsgálódó elmék által visszautasítottak, — olyatén eredmény, minővel sokkal gyakrabban találkozhattunk volna, ha mostoha körülmények, szigorú befolyások a nyelveket gyakran a némaság kemény lánczával meg nem kötik!

Lássuk most, mely pontokban egyezünk mi meg más keresztényekkel. Nem kevesek és nem jelentéktelenek ezek. A felvilágosodott lelkű Butler, kit már egyszer említettem, „Grotius élete“ című munkájának toldalékában következő 11 pontot számlál elő, — mint olyanokat, melyeknek alapján az egész ker. anyaszentegyház egyesülhetne: „1. Egy az Isten; 2. hogy Ő főtökéletesség; 3. hogy mindeneket az Ő gondviselése igazgat; 4. hogy nekünk kötelességünk Őt teljes szívünköl szeretni, és kötelességünk szeretni embertársainkat

mint önnönmagunkat; 5. hogy elkövetett bűneinket kötelességünk megbánni; 6. hogy Isten megkegyelmez az igazán töredelmes lelkeknek; 7. hogy lesz jövődöbeli megjutalmazás és büntetés, midön megítéltetik mindenki az ő tettei szerint; 8. hogy Isten az ő szent Fiát, a Jézus Krisztust azért küldte a világra, hogy annak megváltója legyen, hogy legyen az örök üdvesség forrása mind azoknak, kik neki engedelmesskednek és őt követik; 9. hogy Jézus az igaz Messiás; 10. a ki tanított, csodákat tett, szenvedett, meghalt és megint feltámadott, miként mindez a szent evangéliomokban előadva van; 11. és a ki feltámaszt mindeneket a halálból; ítéletet tart az ő igazsága szerint, megjutalmazza az erényeseket az örökélet koronájával, a gonoszokat pedig megbünteti.“

„Már most — folytatja ugyanazon író — fontolják meg minden egyház hivei jól, hogy mik legyenek az általok vallott hitformákban azon főbb tételek, melyek nyugodt, alapos ítélet szerint okvetlen szükségesek arra, hogy valaki magát a ker. anyaszentegyház tagjának tekinthesse; vetkeztesse ki ezen igazságokat a rájuk adott külső színezetekből, s úgy állítsa mindenki azokat maga eleibe, azon egyszerű, világos kifejezésekben, miként azok megirattak; ohajtson minden, bármily felekezeti nevet viselő keresztény, ohajtson bensőleg és komolyan maga és felebarátai közt némi meggyőződésbeli meggyezést találni: s illetén alapon, illetén jószándékkal való vizsgálódás csaknem egész bizonyossággal azon meggyőződésre vezetne, mikép vallásos hitünk lényeges czikkelyei nem oly számosak, s hogy ezen lényeges hitcikkelyekre nézve a különböző nevezetű ker. hivek nem állanak koránt sem oly messze egymástól, mint azt közönségesen feltenni szokták.“ Mi úgy hiszszük, kitünnék valósággal, hogy ezen lényeges hitelvek körülbelöl nem egyebek lennének a fennebb egyszerűen elősorolt pontoknál. S ime, k. h. éppen azon pontok teszik az u. ker. hit főbb lényegének összességét, alapját! Igen, mi hiszszük, hogy azon nyugös hozzáadások, melyekkel némely

ker. hitfelekezetek elterhelve vannak, csak gyengítik azon igazságok benső erejét, csak csökkentik azoknak jótékony befolyását, melyek minden ker. hitvallásnak eredeti fő, általánosan elfogadott elemeit teszik. Ezen fontos tény tehát, hogy a mennyiben keresztények s az írások vizsgálói, mellőzve a különbözőést okozó jelentéktelenebb hitcikkeket, s csupán azokhoz ragaszkodva, a melyekben mindnyájan megegyeznek, az unitárius hitvallás terére lépnek: nem igényelheti-e kérdem, e fontos tény is minden gondolkozó s békeszerető keresztények tiszteletteljes figyelmét? Ha van tér a ker. világban, ugy bizonynyal az unitárizmus tere az, melyen legkönnyebben egyesülhetnének minden ker. hívők egy testvéries nagy családban megint; holott lenne „egy akol és egy pásztor!“ E körülmény is biztosítékául tekinthető annak, hogy szent hitünk idővel általánosabb érvényre jutand az ő meg nem vesztegetett egyszerűségében, tisztaságában és erejében.

V. Tiszteletteljes figyelemre méltó az egység-hívó anyaszentegyház, mivel minden homály és feltétel nélkül vallja azon igazságot: „Egy az Isten, és rajta kívül nincsen más Isten;“ s ezen hitelv által kielégíteni látszik az emberi lélek legnagyobb szükségét, legnemesebb ohaját; megszabadítja áhitatos érzelmeink szabad gerjedését minden nyűgtől és zavarosságtól.

„Halljad, Izrael, a mi Urunk Istenünk Egy Ur; szeresed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, és minden erődből“ — ezek Idvezítőnk szavai. „Nincsen nekünk több Istenünk az Atyánál, kitől mindenek vannak, és mi is ő benne“ — ezt mondja Pál apostol; a szelid János üdvözlete pedig így hangzik: „kegyelem legyen nektek s a szeretetnek és igazságnak békesége az Atya Istentől, és az ő szent Fiától az Ur Jézus Krisztustól, kit ő elküldött.“ S megint Jézus: „Az Atya szereti a Fiut, és mindeneket megmutat neki; nem cselekedtem én magamtól semmit, nem ke-

resem én az én akaratomat, hanem az Atyának akaratját, ki engemet elbocsátott“.

A legfőbb Istenség egységérőli tudomány az, mi a judaizmust már az ó korban annyira fölibe emelé a sok istenimádás különböző nemeinek, melyektől amaz körülvéve volt. Ezen tan fönségéhez való közeledés különbözteté meg a Krisztus előtti idők nagy szellemeit a körülök bálványok előtt leboruló sokaságtól. E tant alapítá meg Jézus, ezt hirdetéek az apostolok. És valóban, a! a hit, hogy van egy Isten, ki végetlen bölcsesség, mindenható, minden jónak kútfeje, ki minden dolgokat föbölcsességének és hatalmának gondviselése által igazgat; kítől nyertük lételünket; kinek áldásait megszámlálni, azoknak értékét megbecsülni mi nem tudjuk; — azon hit, hogy ez „Istenség annyira szerette a világot, hogy egyetlen áldott szent Fiát küldené annak megszabadítására“, ki biztosítaná a töredelmes bűnbánót kegyelmes megbocsátás fölől, ki a kötelességek ösvényére vezéreljen és ellásson a kegyelem és boldogság eszközeivel, ki életet és halhatatlanságot hozzon minékünk, feltámadása által a sírontúli élet fenséges reményét gerjesztvén fel lelkünkben: e hit magában látszik foglalni mindazt, mi szeretetre, hála, imádásra, teljes bizalomra gerjeszthet; mi lehető legbensőbb hévvel ragadhat bennünket e legfőbb parancsolat iránti hódolatra: „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből“. Ha valami lehet, ugy e hit az, mi lelkünknek biztos, szilárd horgonya. Nem tudom, mi volna szükséges, mit lehetne még képzelni ezen kívül, a minek hitében lelkünk öröme és békesége növekedhetnék.

Képzeljük most a Fiut és Szentlelket az Atyával oly titokteljes, megfoghatatlan viszonyban, miszerint mind a három egymástól megkülönböztetett, egyenlő személyiséggel bir ugyan, azonban e három külön-külön képzelt lény valójában mégis csak egy. Vajjon lelkünk szent áhitatát, buzgóságunk tiszta gerjedelmeit magasabbra emelheti-e e titokteljes felté-

tel? Vajjon isteni részünk, a vizsgálódó öntudatos szellem azon nyugodtsággal, azon biztos erővel emelkedhetik-e egyszerre három határozatlan cél felé, mint egyetlen világos cél felé? A fennebbi feltételnél, valóban, semmi se lehet elméletileg homályosabb, s gyakorlatilag imádságunkra nézve az elmét megosztóbb! Következetes felfogás szerint három Isten közül mindeniket bizonyos jellemvonással, némileg külön hatáskörrel képzelhetjük csak; és már egyetlen ily sajátosság, melyet egyiknek különösen tulajdonítanánk: nem vonna-e le a más kettő teljes dicsőségének fényéből? Nem kellene-e az imádkozónak folyvást remegnie: hogy imádságában szívének tiszta érzelmei tán bővebb mértékben áradozhattak egyik, mint a másik Istenség iránt?

De kérjük továbbá a nagy tudományu Kenrickkel:*) „Ismertethet-e meg a Fiu az Atyával, teremtményeit illetleg, valamit, mi az Atya mindentudósága előtt ismeretlen volt volna; avagy indíthatja-e a szeretet és kegyelem olyatén gyakorlására, melyre saját határtalan szeretete őt önként ne indítaná? Áraszthat-e a Szentlélek oly befolyást reánk, melyet mi magától a minden lelkek Atyjától, kitől jó minden jó és tökéletes ajándék, kinek kezében vannak minden emberek szívei, ne várhatnánk? Ha igen: miben áll akkor azon egyenlőség és tökéletes egység, miről némelyek beszélnek? Ha nem: mire való több lényeket képzelnünk annak teljesítésére, mire egy tökéletesen elegendő? Mit nyerhetünk ily összeadás által? Oly feltétel, mely ellentétben van minden okszerű megegyeztetetéssel; egy ok, miből semmi sem következik; egy következtetés, melynek oka, célja sehol sem található! Mily nehéz, kétséges helyzet az imádságra buzdult lélekre nézve! Mig, ha a Fiut és Szentlelket az Atya Istennek, mint legfőbb valóságnak alárendelve, az Ő akaratjának végrehajtóit, képzeljük: lelkünk akadályok nélkül emelked-

*) Unitarianism the Essence of Vital Christianity. A Sermon.

hetik azon fölény trónjához, ki a mi imádásunknak méltó, dicsőséges tárgya; kihez egyedül vezérelnek a szentírások is minket.

VI. Tiszteletteljes figyelmet követel az unitar. hitvallás azért, mivel az erkölcsös, szent élet gyakorlását feltétlenül szabja előnkbe; még pedig nem csak mint keresztényhez illő dicséretes magaviseletet, hanem mint az isteni kegyelem s az örökélet elnyerhetésének szükségképi feltételét. Nyíltan és határozottan tanítja, mikép „erkölcsös, kegyes élet nélkül senki se láthatja meg az Urat“. Péterrel ekkép szól mihozzánk: Isten feltámasztván az ő szent Fiát, elküldé, hogy megáldjon titeket, megtisztítván mindenkiket közületek az ő bűneitől“. Hirdeti a komoly igazságot: „mi mindnyájan megjelenendünk Krisztus ítélőszéke előtt, hogy mindenki elvegye az ő cselekedeteinek jntalmát a szerint, a mint jót vagy rosztat cselekedett“ — hogy ezen ígék, mint jövendő sorsunkat hirdető szózatok, lelkünkben visszahangoztassák, mikép teljes erőnkéből igyekezzünk kegyelmes itéletet biztosítani magunknak.

Igaz ugyan, hogy az istenes élet jövendőnkre vonatkozó fontosságát más ker. hitfelekezetek is tanítják, bárha velünk nem egészen egyező alapon. De éppen e különböző alap, vajjon elég szilárd-e arra, hogy azon az istenes élet fontosságáról való hiedelem épen fenállhasson? Megfér-e ez pl. azon elvvel, miszerint az ember természeténél fogva képtelen Isten akaratát teljesíteni? Nem tesz-e ezen feltétel hajlandóbbá a roszra s közönyössé a jó iránt? És ha a biblia csupán az emberi gyarlóság s erőtlenségek hirdetője volna, mert a fenebbi feltételből ez foly: hová lenne akkor annak erkölcsi magas becse; nem válnék-e az merő gunyirattá? vagy a bibliával szemben, mely a fenebbi elvet nem tanítja, nem valóságos gunkykép-e e feltétel? Azon uralkodó hit, miszerint Jézus teljes és elegendő áldozat lett az egész emberi-nemért; hogy az ő igazságossága egyedül az, mi által

mi megtartatunk: nem hárit-e el lelkiismeretünkről minden büntherhet; nem semmisíti-e meg azon erkölcsi kötelezettségek érzetét, ezen érzet minden fontosságát, mely cselekedeteinkről minket felelőssé teszen? És mi következik azon hitből, miszerint a Szentlélek különös segedelme első szükséges feltétele a keresztényi kegyes életnek? nem csökkenti-e e hit azon nemes törekvést, miszerint a minden embernek önként ajánlkozó természetes segédeszközöket, minden utat és módokat, melyek istenes életre segíthetnek, egész buzgósággal felhasználjuk? S ha már ezen elvek vallóitól halljuk, hogy a jócselekedeteket ők is az igaz, eleven hit bizonyosságainak ismerik el: hogyan értsük ezt? Mit bizonyíthatnak ama jócselekedetek, melyeknek gyakorlására valakit nem saját meggyőződéséből származó szabadakarat és elhatározás indít?— Azon fontosság tehát, melyet a fenebbi elvek vallói a jócselekedeteknek tulajdonítanak, bizony nem származhatik ama cselekedetek valódi értékének felfogásából, sem Idvezítőnk s az apostolok erkölcsi nagyságának igaz méltánylásából. „E hiedelem nem öszhangzó sem a szentírás szavaival, sem az emberiség közös érzelmeivel, sem azon erkölcsi igazságok tekintélyével, melyek szívünkbe beoltva vannak.“ Szépen jegyzi meg Kenrick, hogy „a ki ezen igazságoknak, az erkölcsi szabadakarat s emberi méltóság érzetének bennünk lételt adott: egyszersmind elenyészhetlen természettel és ellentállhatlan erővel ékesíté fel azokat. Használjátok az emberi elme által alkotott rendszerek egész seregét azok elnyomására, képzeljétek örökre eltemetve ama igazságokat; de elevenítő erejük csakhamar kitör e nyomasztó nyügök alól, kitör és örökre él!“ Mi ezt hiszszük, és szívből örvendünk azon tudatban, hogy szent vallásunk hitelvei illő tért biztosítanak erkölcsi erőink és törekvéseinknek a tökéletesedés felé való előhaladásra. Szent hitünk azt tanítja nekünk, hogy idvességünk eszközlésében magunk igyekezzünk munkálni, nem hanyagolván el azon módok felhasználását, melyeket Isten nekünk avégre ha-

talmunkba adott s melyeket egykor számba is veszen; és mi erkölcsi nagyságunkat soha sem érezzük inkább, Istenhez magunkat soha sem érezzük közelebb: mint midőn ez igék hangzanak hozzánk.

Ne képzeljük tehát hiábanvalóságnak, ne önhizelkedésnek az egyéni igazságosság fontosságát a ker. életben. Hiszen mi által jelenhetünk meg Isten előtt: ha nem igaz-voltunk érdeme által? „Midőn Ábrahám hitt volna Istennek; az által magát igaznak nyilváníta“. Nem olvassuk, hogy másnak igazságossága tudódott volna fel neki idevezülhetés eszközeül. Így minékünk is igazvoltunk mértékeül vétetik, „ha hiszünk abban, ki Idvezítönket a halálból feltámasztá“, és szívből engedelmeskedtünk azon tudománynak, melyet ő nekünk kijelentett*); mely tudomány k. h! bizony nem tanít minket arra, hogy Jézus szentségében bizván, magunkat azzal ámitsuk, hogy az ő szentsége elegendő a mi idvezítésünkre, habár mi vétkekben elmerülve vagyunk is. „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“; erre tanít minket Jézus. „Minden igyekezeteket arra fordítsátok, hogy a hit mellé ragaszsatok jócselekedeteket; a jócselekedetek mellé tudományt, mértékletességet, türelem, isteni tiszteletet, atyafiakhoz hajlandó szívet és szeretetet; mert ha ezek tibenetek vannak és bővölködnek, nem tesznek titeket tudatlanokká és hasztalanokká a mi Urunk Jézus Krisztusnak ismeretére; és a kiből ezek nincsenek, az vak és meszsze semmit nem lát.“ (2. Péter I. 5—9).

VII. Tiszteletteljes figyelmet igényel az u. ker. hitvallás, mivel tökéletes összhangzásban van a természettel; s ezen összhangzás által emeli a természetnek vallásos tekintetbeni fontosságát, s viszont erősségeket merit abból a vallásos léleknek Istenhez való emelkedhetésére.

*) Rom. IV. Taylor's Paraphrase on the Epistle to the Romans; and key to the Apostolic Writings.

Egy forrásból vették s veszik eredetüket minden dolgok. Isten alkotója mindennek. A természet az Ő műve; a biblia az Ő szava. S ha tehát mind a kettő, természet és kijelentés, ugyanazon Lényről beszél: természetesen várhatjuk, hogy ugyanazon nyelven és értelemben szóljanak mihozzánk; mert a mindennek Alkotója látszanék önmagának ellentmondani, ha a biblia ellenkezőjét hirdetné annak, mit a természetben nyilatkozni látunk. Kölcsönös megegyezések kölcsönösen növeli erejüket. A biblia a természetnek legjobb magyarázója; s ez viszont legjobb fejtegetője amannak. Ha meghatólag akarom képzelni magamnak a zsoltár ama mondatát: „Nagy vagy te Uram, és nagyban kell felmagasztaltatnod:“ feltekintek „az egekre, melyek Isten dicsőségét hirdetik, és a kiterjesztett levegőég mennyezetére, mely az ő kezének munkája!“ Mi teszen világosabb tanubizonyságot e nagy igazságról: „Egy az Isten“, mint a cél egysége, mint a körülöttünk mindenfelé feltűnő szép rend összhangzása, mi egy alkotóra, egy gondviselőre mutat? Mi által indíttatnám e parancsolat iránti kész engedelmességre inkább: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből“, mint azon megszámlálhatlan áldásoknak szemlélése által, melyek engem mindenfelől környülvesznek és elárasztanak? „Mi szeretjük Őt, mivel Ő előbb szeretett minket!“ És mi által világosíthatom fel azon kétségeket, hol találok feleletet azon kérdésekre, melyeket a természet szemlélése bennem felébreszt, de meg nem fejt: ha nem a kijelentésben, hová a természet utasít? a kijelentésben, mely éppen ott áll mellénk, ott fog kezen s vezérel tovább bennünket, hol a természet elhagy. Ha a természetben az enyészet halvány nyomait látván, elménkben felmerül e nagy kérdés: „vajjon a halál után megszűnik-e végkép lételünk?“ Felel nekünk a szentkönyv, felmutatja „Istennek áldott szent Fiát“, ki megszabadíttatott a halálnak hatalmától; hirdeti nekünk „hogyan ugyanazon Atyának vagyunk gyermekei“, s így Krisztussal részesei ama

mennyei Atyánk által ígért örökségnek. A szentírás egész sorát tárja fel előttünk azon nyilvánításoknak, melyek szerint az emberi-nem Teremtője és Atyja az ő gyermekeit a tökéletlenség állapotjából fokenként emelte a tökéletesedés lépcsőzetén fennebb, valamiképen minden ember fokenként szokott emelkedni szélesebb, rendszeres gondolatokra. Először csupán érzéki teremtmények vagyunk, időfolytán, majd erkölcsi nemesebb jellemet öltünk, előbb a körülöttünk levő dolgok, majd az azok által felébresztett s tovább fűzött eszmék és érzelmek befolyásától vezéreltetve.

Hol találunk a természetben avagy csak egyetlen intést, legparányibb sejtelmet arról, hogy több vagy éppen három istenség uralkodnék abban?*) Földünk legparányibb porszemétől kezdve, annak egész tömegéig, innen az égitestekig s ezeknek roppant rendszeréig: nem ugyanazon cél, a részeknek egységes összeköttetése, s összeköttetések közötti összhangzatosság szemlélhető-e mindenütt? Minél mélyebbre hat fűrészletünk a nagy mindenségbe: ez annál hathatósabban bizonyítja, mikép egy erő, egy értelem, egy szeretet köt és fűz össze mindeneket csodálandó bölcseséggel. Az, „hogy sokak tanácsában bölcsesség van“ — miként állítani szokták: igaz lehet akkor, ha a tanácskozők véges, tökéletlen értelmű lények; „de ki ismerte valaha az Urnak bölcsességét, avagy ki volt valaha az ő tanácsadója?“ Annak, ki minden bölcsességnek kútfeje; annak, ki az ő birodalmának minden pontjain jelen van, ki lát és tud mindeneket: annak bizonynyal nincs szüksége istentársakra!

Mi tehát a természetben egy Istenségre találunk; egy legfőbb Lényt látunk mindenütt mindenekben, azt, kiről nekünk a kijelentés beszél. Isten szavából és műveiből egy és ugyanazon szózat cseng füleinkbe, mely szózat annál hangosabban, annál tisztábban és fenségesebben visszhangozik lel-

*) Dr. Channing's Sermon on the Tendency of Unitarianism to promote Piety.

künk húrjain: minél figyelmesebben hallgatunk arra. Természet és kijelentés, mindketten, úgy állítják az embert előnkbe, mint erőtlen, bűnre hajlandó, de jóra képes valóságot. Egyesített befolyásukkal mindketten arra működnek, hogy az embert képezzék, javítsák, fokonként tökéletesítsék.

VIII. Tiszteletteljes figyelmet igényel az unitarizmus, mivel szent céljai s buzgó törekvései közé tartozik az emberiség javítása, boldogságának eszközlése. Az unitarizmus rokonszenven nyujt kezét korunk emelkedett, szabad szellemének; buzgón munkálkodik a szabadság és igazság aerájának derülésén; és örvendez keresztényi örömmel az erény és erkölcsiség diadalának előhaladásán.

Kétségtelen, hogy az unitarizmusnak sokat köszönhetnek azok, kik a vallási és polgári egyenjogúságot szeretik, azok, kik örvendenek a „Test-Act“ eltöröltetésén, kik r. katholicus felebarátaikat szivesen üdvözlik a nekik is megnyitott polgári hivatali teren: oly két eset, melyek Anglia történetében fényes korszak hajnalát teszik. Erélyesen munkáltak hitronkink ezekben egyfelől arra, hogy a vallásos szertartások megszabaduljanak a világi célokra való felhasználástól, hogy a lelkiismeret szabadságának megadassék az illő tér; másfelől arra, hogy embertársaik egy nagy osztálya eredeti polgári s emberi jogait visszanyerje. „Emberies gondolkozásuknak s önzéstelen szeretetöknek“ adák kétségtelen jelét ezek által. Ők taníták azon fontos leczkét, hogy ha nem is lehetséges minden nézeteket kiegyenlíteni; de minden sziveket kibékíteni egymással, nem lehetetlen. És ott voltak, ott működtek szent vallásunk hívei mindenütt, hol az emberi jóllét eszközléséről volt szó; szép áldozatokkal siettek nyilván és magánosan minden oly terv s intézkedés gyámolításához, melyek az emberiség boldogítását, értelmi s erkölcsi előhaladását célozták. Keresztényi szeretettel nyujtának segedelmet még pogány népnek is más világrészeken, hol azoknak érdeke őket erre hitta fel. Terjeszték a hasznos ismereteket teljes erejük sze-

rint más tartományok számos pontjain. Nem felejtkezének el idegen föld határain távol levő hitfeleikről, nem otthon tengődő szegényeikről. Sokakat találunk hiveink között, kiket a kötelesség oltáráni buzgó áldozatban, emberszerető nemes cselekedetek gyakorlásában bizonyynyal senki feljül nem mult; de nem csak egyesek, hanem együttesen, mint testület is nyugodt lélekkel mondhatja el e kicsiny sereg magáról, hogy „szerette az Urnak utain járni“, ki örült az örülőkkel, sirt a sirókkal, meglátogatta a nyomorultakat, vigasztalta a szenvedőket és oktatta a tudatlanokat!“

Ezek azon pontok k. h! melyeket — habár röviden érintve — szükségeseknek s egyszersmind elegendőknek tartottam most felhozni arra nézve, hogy azoknál fogva az unitárius keresztények tiszteletteljes figyelmet mindenkitől méltán igényelhessenek. Meg vagyok győződve, hogy ha e nemes jellemző vonások a magok valóságában általánosan ismerve volnának: bizonyynyal módosulna, tán megváltoznék egészen azon előítéletes hangulat, mely most a tudatlanság vagy elfogultság forrásaiból eredve, gyakran oly igazságtalanul illeti anyaszentegyházunkat; sőt hiszem, hogy a sokaság azon tömegei, „kik nem tudják sem azt, mit beszélnek, sem azt, mit erősítenek“, kész örömet ismernék el hitünk tiszta igazságait, azoknak erkölcsi fontosságát. Hadd világosodjék fel a közvélemény téves nézetei iránt; hadd értsék meg hitelveink lényegét valódilag nem elleneinktől, hanem az igazság részrehajlatlan barátaitól; hadd tudják meg tisztán azt, mit és miképen hiszünk, mit és miért nem hiszünk; hadd lássák át, miképen hitünk rendületlen alapját a szentírások igazságai, és kizárólag csak ezek teszik, — hogy a mi Istenünk a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent Atyja, — hogy a mi megváltónk és közbenjárónk a Krisztus, ki magát érettünk halálra adta, — hogy a mi hitünk és reménységünk ő általa van, „ki Istentől lett minékünk bölcsesség, igazság, szentség és váltság“; hadd álljanak tisztán és világosan mindezek a világ előtt:

és én állhatatosan hiszem, hogy az unitárius név, vagy bármely más név, mely ezen igazságok öszszegét jelölen-
dené, úgy fog tekintetni, mint a mindenek felett álló „ke-
resztény“ névhez hasonlatosságban legközelebb álló nevezet.

„Mi az unitár. ker. hitvallás igaz lényege?“ a kik nin-
csenek tisztában e kérdéssel, azokhoz így szólunk Fileppel:
„Jere, és lásd meg!“ És a kik látják és mégis rosszul itél-
nek, mindazokhoz Jézus eme szavait intézzük: „Mi dolog
pedig, hogy ti magatoktól is meg nem ítélitek azt, a mi igaz?“

Angolból. *)

Buzogány A.

*) E beszéd eredetileg kettő volt. A tárgy egységét s a részek közötti összefüggést tekintve, véltem czélszerűnek egybeolvasztani a kettőt; különben is három vagy négy külön beszédre csak oly könnyen felosztható, mint éppen kettőre. — Megjegyezni kívánom továbbá, hogy e beszéd átdolgozására egyfelől, az író iránti kegyeletes tisztelet (életiratát lásd hátrább), — másfelől, azon gondolat indított, hogy — különösen vidéki — hitrokoninkra nézve tán némi érdekléssel bírand, ha szent vallásunk érdekében — brit viszonyokhoz képest — angol hitrokonink közül is egyet beszélni hallanak. Éppen ezért igyekeztem az eredetinek mind lényegét, mind színezetét lehetőleg híven visszaadni; s ha itt-ott — tekintve hazánkban a különböző egyházak közötti testvéries jó viszonyokat — apróbb kihagyásokat inkább mint módosításokat tettem is; de a hozzáadástól óvakodtam, — habár, a mostani s kivált a mi viszonyainkhoz képest, némely hozzáadások e beszédet teljesebbé teendik vala.

Ford.

II.

Az Isten egységéről.

(Mondatott a bágyoni zsinaton 1827-ben).

Unitarier in gutem Verstande müssen wir Alle seyn: denn die Lehre von Einem Gott ist Grundstein des A. und N. Testaments.

Herders Briefe, das Studium der Theologie betreffend. Dritter Theil 5. 182.

Midőn megállottam ezen szent helyen, hogy hivatalt kezdő szolgatársaimmal vizsgálnám az Urnak utait, úgy jelenik meg előttem a vallás kies mezeje, mint egy valóságos paradicsom, mely nem csak májusi és ifjak számára nőtt szépségekkel ajánlja magát, hanem valamint az anyatermészet az esztendő minden részeiben gyönyörködtet, áldással gazdag és minden időközt foghatóságához képest kielégít: úgy ez is a lefolyt századokban és a mi időnkben, a pallérozott és pallérozatlan, még gyermekség állapotjában levő s már megért koru népek boldogságáról gondoskodott és gondoskodik. Voltak már Kaldeában a bálványoknak oltárai, midőn Ábrahámot kihivta hazájából a Jehova, hogy az egy igaz Istent tisztelő nép atyjává lenne. Voltak Egyiptusban áldozó papok, midőn Mózes az égő csipkebokorból megértette a Jehova szavát, engedett annak, s testvérevel Áronnal elment az Ábrahám maradékinak megszabadítására s fundálója lett a választott népnek. Ha dicsekednek a zsidók Mózesrel és prófétákkal: Solon Athenében, Lycurgus Spártában, Numa Pompilius a rómaiaknál híresek, mint az őket hallgató népnek polgári és vallásos alkotói. Ha nem emlitem is Zoroástert, Confuciust és

másokat sokakat, kik különböző helyeken és népek közt más más formában fogták fel a boldogító vallás sugárait: úgy jelent meg az Ur Jézus Krisztus ezelőtt mintegy 1827 esztendővel, mint a világnak egyedül való világossága; s a ki jártas a vallások historiájában, kénytelen ezen örvendeni mint a szorgalmatos polgár a nap feljöttén. Az Ur Jézusé az elsőség, minden kérdésen kívül, a vallás mezején, tartozik megvallani az ellenség is: Bizony ez ember Istennek Fia vala. De azért nem száradtak el a többi myriad plánták a megmérhetetlen térségen. Mint az egen a nap mellett több világitó szövétnekek vannak; úgy tetszett a godviselésnek a k. vallás mellett több kifolyásait megszenvedni a vallás tengerének. Sőt mint a napból kifolyó sugárok a különböző plántákat más-más színre festik, így az Ur Jézus Krisztus által szerzetett anyaszentegyházban a vallás különböző formákban jelenik meg. A félholdnál többet nem érdemlő Mahumednek, ha nem több, vannak annyi követői mint az igaz világosság napjának. A bálványok oltárai nem szüntek meg füstölögni azután is, hogy az Ur Jézus tanította: Az Isten lélek, őtet lélekben és igazságban kell imádni. Maga a keresztény anyaszentegyház historiája többet mutat háromszáz nevezetes szakadásoknál a k. anyaszentegyházban. Ugy tetszik azért, midőn a magokat papi hivatalra elszánt szolgatársaimmal alátekintek a vallás megmérhetlen mezejére, mintha hívnának a kaldeai mágusok: kövessük őket; hívnának az egyiptomi papok: áldozzunk a kerti veteményeknek; hívnának a görögök és rómaiak mythosos vallásukra; hívnak a nagy mufti Mekkába Mahumedhez; hívnak Zoroaster a sötétségből világosságra; hívnának a fejér zászlós Bráma papjai, az égi testektől boldogságot váró Confucius maradéki, s a Tibet környékén magát tiszteltető nagy Láma; hívnának a görög és római anyaszentegyház, a Luther, Calvin és Socinus lelkeik: menjünk utánok. Hívnának; de nem viszem tovább, a vallás mezején egy-egy plánta mellett

megállapodott hívogatók leírását; mert csak ennyit látva is, ki nem kérdi magában a pünköst napján Jeruzsálemben egybegyült néppel: Atyámfiak, férfiak, mit cselekedjünk? Beliálhoz álljunk-e vagy a Krisztushoz? Jeruzsálemben maradjunk-e Jeroboámmal, vagy Dánba és Béthelbe menjünk Roboám után. — Azonban meg ne botránkozzatok ér. hallgatók! megmérhetetlen igaz a vallás mezeje, különböző plántákkal ültette azt bé a mennyei gondviselés, s akármelyiket is ezekből ócsárolni, hasonló vétek az Istennek munkáját kritizáló Momuséhoz; — mindazáltal én megmaradok abban a miben vagyok, s a mennyei Atyának bennem munkálkodó kegyelme szerint az unitárizmust hirdetem ez órában is. Evégre az Isten egységéről való tudomány mellett megállapodván, a rend, melyet beszédemben tartok, e lészen:

I.) Erősitem: csak egy az Isten.

II.) Ezen meggyőződésből tanuságot szólok. Az egyetlen egy Istennek legyen áldás, tisztesség és hatalom mind örökön örökké!

I.

Egy az Isten.

Tudakozám a damascusi Jánostól, kit Nagy Albert és Aquinas Tamás eléggé megczáfoltak: mi az Isten, s azt felelé: oly valóság, mely minden ismeretek felett vagon. Tudakozám az újabb idők filozófiai nagy reformátorától Kánttól: mit tart Istenről? s azt felelé: gondolkodhatunk róla s hihetünk benne, de meg nem ismerhetjük, s valljuk meg: az Isten láthatatlan; minden azért, a mi az Istenről az emberekben vagon, az okos hit szüleménye. Ezen okos hitnél fogva hiszszük, hogy az Isten legtökéletesebb valóság, a világnak teremtője és gondviselője. Ezen Istenről erősitem: csak egy. Erősitem ezt, mert az okosság és természet egy Istent prédikálnak, a szentírásokban egy Isten tanittatik, a historia egy Istenre vezet. Lássuk rendre:

1.) Az okosság és természet csak egy Istent prédikálnak. — Igyekezzenek bár némely theologusok az okosságot és természetet számkivetni a kathedrából: Jézus az igaz mester erre nem mutatott utat, az apostoli ekklézsia Jézust követte. Jézus nem csak megengedte, de kötelességgé tette az okosság használatát: Tudakozzátok az irásokat, mert nektek úgy tetszik, hogy azokban örökéletetek vagyon, és azok, a melyek én rólam bizonytságot tesznek. Ján. 5, 39. Jézus ottan ottan ismerteté Istent és a gondviselést a természetből: Vegyétek eszetekbe a mezei liliomokat, mi módon növekednek, nem munkálkodnak és nem fonnak: mindazáltal mondom nektek, hogy Salomon minden királyi dicsőségében nem öltözött úgy, mint ezek közül egy. Ha Isten a mezőnek fűvét így ruházza, nem sokkal inkább titeket oh kicsin hitűek. Mát. 6, 28. 29. 30. A zsidó és apostoli sz. ekklézsia a pogányok közt az Istent józanon tisztelőket kegyeseknek ismerék. S valljuk meg az igazat: Isten a természetben jelentette ki először magát. Ezen kijelentés tolmácsa a józanokosság; szent azért az okosság és természet szája a józan-gondolkozásu ember előtt.

Ez az original kijelentés, s ez az isteni tolmács egy Istent prédikálnak. A féhisizmus, antropomorphizmus, pantheizmus és spiritualizmus historiája jót áll érte, hogy az okosság csak egy végetlen tökéletességet fogad el kielégítő Istennek. Ezért hiszszük: hogy az Isten végetlen tökéletesség, mindenek teremtője és gondviselője, örökkévaló, mindenható. Oly tulajdonságok ezek, melyek mindent kimeritene; azért magokhoz hasonlót nem szenvednek meg. Egy végetlen tökéletesség megengedése a más szükségtelessé és lehetetlenné teszi. Egy örökkévaló nem enged helyet a más örökkévalónak. Egy mindenható kirekeszti a másik mindenhatót. Egy teremtőnek feltétele nem hagy

egy másodikat feltéetni. Két gondviselő annyival inkább több zavarba hozná a természet megállított örökös rendjét. — Nincsen itt helye a hozzáadásnak és sokszorozásnak. Az okosság csak egy Istent prédikál.

Figyelmezzetek a természetre. Nézzétek a világi dolgok folyását. Nem álmodtak-e Cyrustól fogva Napoleonig alá minden nagy hódoltatók egy minden birodalmakat magában foglaló monárchiáról? Nincsen-e egy gazda egy házban, egy fejedelem az országban a természet tutorsága alatt? Emeljétek fel szemeteket az égre! Nem egy nap körül forognak-e az égi testek? Nézzétek meg a földi dolgokat: nincsenek-e mind a föld középpontjához köttetve? Lessétek meg a világon széljelfolyó vizeket: nem megtérnek-e a közkútffőre az oceánra? S ezeket látván mondjátok meg: ha a természet több hármóniás birodalmak szövetsége, lehet-e több egy fedelménél? Ha a világ minden teremtett dolgoknak szállást adó ház, hogy foghatóságokhoz képest boldogok legyenek, lehet-e abban több egy gazdánál? Ha az ég és föld teszük a nagy mindenséget, lehet-e több egy Istennél? Nem, oh nem! A polytheizmus ellenkezik a természettel és józanokossággal. A természet és józanokosság egy Istent prédikálnak.

2.) A szent irásokban is egy Isten tanittatik. Minthogy az Antoninus igen helyes észrevétele szerint, az okosságban és természetben hozzánk szóló Istent nem mindennek értik s azért neki nem engedelmeskednek, — hogy az emberi erőtlenségen segítne a Gondviselés, lett a kijelentés bölcs zsidó férfiak által, kiknek írásaik szent nevet nyertek, mind azért, mert a szentlélek különös segedelmével irattak; mind azért főképen, mert szent dolgokról szólanak, ismertetésén Isten akaratját az emberek idvezítése felől. Ezen irások az ó- és új-testamentomban az egybeszedőve a k. hit sinormértékévé tétettek, mint az Isten kijelentett akaratjának tulajdon kútfejei. Ezen irások csak egy Istenről tanítanak, akár nézzük az ó, akár az új testamtom intézeteit. Lássuk rendre.

a.) Az ó testamentomi szentírások célja az egy Istenről való tudományt meggyökereztetni. Megegyeznek a kritikusok abban: hogy a zsidó nemzet története Ábrahámmal kezdődik, s a mik Ábrahám előtt a világ közönséges történetéből említettnek, csak szent philosophémák. Nem említem azért, hogy az ó testamentumi szentírásoknak már kezdete: Kezdetben teremté Isten a mennyet, földet, tengert és minden azokban levő álatokat — egy Istent tanít. Nem felelek azon ellenvetésre, melyet némelyek ama pompás festésből vettek, mely szerint a Teremtő mint egy nagy fejedelem, a maga képét fel akarván állítani a mindenségben így szóla: Teremtünk embert. Mert az író, midőn alább a remek ember teremtését leírja, így ír: Teremté Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára. Megbizonyítván ez által, hogy ő monotheista volt. De nem ereszkedem a sz. tradíciók körébe. Csak azt nézzük: miként gondolkodtak Istenről a pátriárkák, Mózes és a próféták. Amott kezdésben, itt megerősítve, a prófétáknál magyarázva vagy az ó. t. vallás. Mindenütt csak egy Isten tanítatik.

b.) A pátriárkák egy Istenben hittek. Azért hagyá el a hívők atyja Ábrahám szülőtte földét Káldeát, mert a bálványimádás kezdett vala ott közönségesse lenni. Ő értette az Urnak szavát, a ki így szólott: Eredj ki a te földedből, és nagy nemzetségek atyjává teszlek tégedet. 1. Móz. 12. 1. 2. Ezen Urnak nevében áldá meg őtet Melchisedek 1. Móz. 14. 19. 20. Ez az Ur, az Isten nyilatkozatá ki magát Ábrahámnak: Én vagyok az Ur, ki tégedet kihoztalak Káldea városából Urból, hogy neked adnám e földet, hogy birnád örökség szerint. 1. Móz. 15. 2. 7. Izsák és Jákób azért nevezetesek, hogy ugyanezen Istenben biztak és ezt tisztelték. Így bizonyítják Ismáel és Ézsau. — A pátriárkák egy Istenben hittek.

c.) Mózes is egy Istent tanított. Mint egyebekben csodálatosak a gondviselés munkálkodásai, úgy az Ábrahám maradékinak historiájában. Ábrahám, Izsák és Jákób éltek a Jehovától ígértetett jókkal; de a Jákób fiai a bálványozó Egyiptusban rabszolgaságra jutottak és ott, némelyek szerint 430, mások szerint 250 esztendőket töltvén, mutatja a historia, mennyire elaljasodtak volt a fenyték és nevelés házában. Az erős Isten, ki az Ur Jézus tanítása szerint a kövekből is támaszthat fiaikat Ábrahámnak, már itt dicsőségessé lett. A Faraó udvarában fejedelmi módon növekedett és onnan csodálatosan elbujdosott Mózes Midiánnak földében, az égő csipkebokorból megérté az Ábrahám, Izsák és Jákób Istenének szavát, mint Ábrahám a bálványozó Káldéában. Mózes által az Ábrahám maradéki megszabadítatván, az adott törvények az egy Isten tiszteletét megerősítették: Halld meg Izrael, én vagyok a te Urad Istened, ki tégedet kihoztalak Egyiptomnak földéről, a szolgálatnak házából. Ne legyenek te neked énelőttem idegen istenid. Ez az első parancsolat, melyet Isten a Sinai hegyen Mózes által a népnek adott. 2. Móz. 20, 2. 3. Tisztán magyaráztatik ez az ötödik könyvben, mely még egyszer summázva eléhord minden parancsolatokat. Tudjad annak okáért a mai napon és szivedben tartsad: hogy csak az Ur az igaz Isten, mind fenn mennyben, mind alatt a földön és nincs más Isten ő kivülte. 5. Móz. 4. 39. Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Isten. 5. Móz. 6, 4. 33, 19. Mózes egy Istent tanított.

d.) A próféták egy Istent tanítottak. A próféták magyarázói a Mózes írásainak. A levén célja a Mózes törvényének, hogy az által a vallásbeli ismeretek bizonyos grádusa megtartatnék Zsidóországban, míg a Messias megjelenik: a gondviselés időről időre állított elő nagy férfiakat, kik a kijelentett vallást a megtámadók ellen oltalmazták s

a megvesztegetetésből visszaállítani igyekeztek. Így lett nevezetes a sz. könyvben olvasható próféták sora. Ezek is egy Istent tanítottak. A hamis próféta Baál, idegen oltárok mellé hívja a népet, ekkor előállítja a gondviselés Ilyést, felruházza csodát tevő erővel, hogy a Baál papjait meggyőzvé, a nép vallást tenne: Az Úr az igaz Isten, az Ábrahámnak, Izsáknak és Izraelnek Ura Istene 1. Kir. 18. 36. 39. A zsoltárok írója előre gondoskodó büntetéseket festgetvén, azoknak mintegy megpecsétlésére, szent elragadtatásban írja: Tudják meg, hogy te, kinek neved Jehova, csak egyedül vagy felséges Isten, mind az egész földön. Zsolt. 83, 19. Ez az egy Isten nyilatkoztató ki magát Ésaianál: Én vagyok az Úr, ez az én nevem, és az én dicsőségemet másnak nem adom, sem az én tisztességemet a bálványoknak. Ézsai. 42, 8. De nem terjedek többre. Olvassátok meg az egész ó testamentumot. Az egésznek intézete az egy Isten ismertetése s a bálványok kiirtása. Így fogjátok találni a pátriárkáknál, így Mózesnél, így a prófétáknál. Az ó testamentumi sz. írások célja az egy Istenről való tudományt meggyökereztetni az emberek szívében.

e.) Az új testamentumi sz. írásokban is egy Isten taníttatik. „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem hogy eltöröljem, hanem inkább hogy azt bétöltsem. Így mond az Úr Jézus Mát. 5, 17. S valójában, úgy lehet nézni a ker. vallást a zsidó vallással egybehasonlítva, mint a napot ama kezdetbeli világossággal. A zsidóknak jelent meg először az Úr Jézus, tanítványai született zsidók és a zsidók közt növekedtek. A k. vallás a zsidó vallásból fejlődött világosság; nem vonhat azért homályt a vallásos pállérozódás legfelségesebb csillagára, az Isten egységéről való tudományra. S nézzük bár az Úr Jézus Krisztus tanításait, nézzük az evangelisták és apostolok lelkesített okoskodását

e tárgyban, mindenütt az Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istene, az Ur Jézus Krisztusnak sz. Atyja: egy Isten tanittatik. Mint Mózes a törvény summájában legelöl teszi: Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből. 5. Móz. 6, 5. Ugy az Ur Jézus Krisztus tanítása szerint ez az első és nagy parancsolat Mát. 22, 37. 38. Mint Mózes a parancsolatok homlokára ezt írta: Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Isten. 5. Móz. 6, 4. Igy az Ur Jézus tanítja: Ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet amaz egyedül igaz Istennek, és a kit elbocsátottál az Ur Jézus Krisztust. Ján. 17, 3. Mint a próféták az Ábrahám, Izsák és Jákób Istenét hirdették: ugy sz. Pál apostol és Barnabás Ikoniumban az őket Istennek kiáltó nép előtt, köntösüket megszaggatván, felkiáltának: Férfiak, miért mivelitek ezt? Mi is emberek vagyunk, kik tanítjuk hogy megtérjete az igaz élő Istenhez, ki teremtette a mennyet, földet, tengert és minden azokban levő állatokat. Csel. 14, 15. Ugyan sz. Pál apostol a korinthusi gyülekezetnek tisztán megírta: Tudjuk, hogy a bálvány semmi, és hogy nincsen több Isten, hanem csak egy. Kor. 8, 4. Egy szóval az új testamentumi szentírásokban is egy Isten tanittatik. A szent írásokban egy Isten tanittatik — és végezetre

3.) A historia is egy Istent tanít. A ki ismeri francziát, ismeri az egész francia nemzetet. Igy mond Rousseau. Ezzel megegyezőleg merem állítani, hogy a ki a világ különböző részeiben tiz különböző nemzet historiáját jól kitanulta, ismeri az egész emberi-nemet, mert az emberek mindenkor s mindenütt emberek voltak és emberek maradnak. Ugy nézem azért a historiát az emberiségországában, mint a mágusok előtt a bethlehemi jászolyhoz vezető csillagot, vagy az Urnak angyalát a választott nép előtt. A historia az Ariadne fonala az emberi-nem kezében, mely a

merész Theseusokat győzelemre vezeti. A historia is egy Istent tanít.

Mint a gyermek apró játékokban kezdi lelki tehetségeit mutogatni, s nem alkalmas nagy dolgokra, úgy az ember is nem hosszasan gyermekeskedett, míg az egy Isten imádására alkalmas lett. A mely nemzetek, más hódoló vagy hódoltató nép által egyszerre segítették fel a vallásos megvilágosodásban: mind úgy jelennek meg először mint bálványozók. Ábrahám a bálványozó Káldeából jöve ki. Egyiptus plántákat, állatokat és mindent imád. A tudós görögöknél is az a nagy ember, ki elsőben merészlé állítani: „Isten nem a világ, nem is a világban szélyelfolyó lélek“, merész állításáért számkivetetett. A római szabadársaságnak harmincz ezer istenei voltak. Ma is az emberiség bölcsőjéből most kikelő nemzetek szeretik bálványaiknak áldozni. Későre tud az isteni eredetű lélek, földi tárházát mintegy megtagadva felemelkedni a tiszta lelkek országába. A test szükségeinek kipótlására leginkább befolyjni látszó dolgok: nap, hold, csillagok, föld, tűz, víz, levegő s több effélék a nemzeti pallérozódás első grádicsán álló emberek kedves bálványai.

De a pallérozódás előmentével elhagyják az emberek a bálványozást, mint a felserdült ifju a gyermekjátékot. Ábrahám kész elhagyni hazáját, hogy maradéki az egy Jehovának szolgáljanak. A bálványozó görögök és rómaiak örömmel fogadják az egy Istent tanító Ur Jézust, kit az övéi bé nem fogadtak. A nap feljöttével eltűnnek az apróbb világító szövétnekek: az egy Istent megismervén az emberek, megismerik a bálványok tehetetlenségét. Pythagoras, Anaxagoras, Sokrates, Hieron, Pláto, Aristoteles, Zéno és Plotinus, a görögök nagy doktorai bizonyosságot tesznek állításomról. A historia is egy Istent tanít. — Mi ebből a tanuság? rövidebben adom elő az utolsó részben.

II.

Ha az okosság és természet, a szentírások és historia egy Istent tanítanak: ebből három tanuságot jegyzek meg. Az Isten egységéről való tudomány megmérhetetlen fontossága. Az Isten egységéről való tudományban állhatatosan meg kell maradni. Az Isten egységéről való tudományt terjeszteni kell. Lássuk rendre.

a.) Az Isten egységéről való tudomány megmérhetetlen fontossága. Az okosság az Istenség földi vicéje, a természet a minden kijelentéseket megelőzőtt originál, a kijelentés az okosság és természet mennyből jött tolmácsa, a historia az emberi-nem vezérsillaga. — Ezek minden orakulumokat és sibillákat, minden oskolai bölcseket és ámitókat feljűlmuló bizonyosságai az igazságnak. Az emberi-nem földi boldogítói ezek segedelmével lettek népek atyjai; ezek vezérelték az embereket eleitől fogva a közjóllét kielégítő kűtfejeire. Nagy azért fontossága az Isten egységéről való tudománynak már megpecsételtetésénél fogva.

Adjuk hozzá azt is: Mint a Cyrus által elárkoltatott Eufrátes, megfosztaték az őrizetére bizatott Babylont oltalmazó erejétől, s a hódoltatónak bémenetelt engede az addig meg nem hódoltatottba: úgy az istenek szaporításával az emberek palladiuma a vallás meghasonolván, elgyengül. Mint a sátánnak hitelt adott Ádám és Éva nem maradhatának többé a paradicsomban: úgy az egy Istentől elállás vezet a hitetlenség, bálványimádás, rabszolgaság, s több elajjasodások Babylonjába. Sőt mint Faeton, a nap szekerébe ülvén, felperzselé a világot: úgy az egy Isteneu kívül minden más felforgatja a vallás szentbirodalmát; tüzet, romlást hoz a társaságokra. Így tanítja a zsidó nép, így a bálványozó népek historiája. Ezért kérdi sz. Pál apostol tüzesen: **M i k ö z e v a n a K r i s z t u s n a k B e l i á l l a l ?** Ezért feddó-

dik Hoseas próféta: Elhasonlott az Istentől az ő szívök, majdon reájok rakódik az ő bűnök; Ő maga az Isten elrontja az ő oltárait és eltöri az ő bálványait. Hos. 10, 2. Ezért a választott nép boldog mindenkor a Jehova pártfogása alatt, s veszedelmezik a Jehovától eltávozván. Az Isten egységéről való tudomány megmérhetetlen fontosságu. — Ez az első tanúság az elmondottakból. — Második tanúság:

b.) Az Isten egységéről való tudományban állhatatosan meg kell maradni. Természet, józanokosság, kijelentés, historia! — ha ezek megcsalnak, bizhatik-e a gyermek szüleibe, a tanítvány tanítójába, az úta-zó az út mellé állított vezérbe? Nem, oh nem! Nem lehet az Isten egységéről való tudománynál igazabb.

Azonban Jézus az olajfák hegyén ezt a leczkét adá tanítványainak: Meglássátok, hogy valaki titeket el ne hitessen, mert sokan fognak eljöni az én nevemben, kik ezt mondják: Én vagyok a Krisztus, és sokakat elhíttetnek. Máté. 24, 4. 5. S valójában a moábiták, samariabeliek, feniciaiak és Babylon baáljai próbálták elcsábítani a zsidókat. Ma is vannak hamis próféták. Meglássátok, hogy valaki titeket el ne hitessen. Sz. Pál apostol tüzesen tudakozza Korinthusban: Mi köze van a Krisztusnak Beliállal? 2. Kor. 6. Ma is vannak hamis tanítók. Meglássátok, hogy valaki titeket el ne hitessen. Sz. Pál Apostol és Barnabás Lisztrában csodát tevén, a nép felkiálta: Az istenek jöttek hozzánk emberi ábrázatban! Csel. 14, 11. Ma is vannak tévelygők. Meglássátok, hogy valaki titeket el ne hitessen: A zsidók jelt kívánnak, a görögök pedig bölcseséget keresnek. Ezt jegyzé meg sz. Pál apostol a maga idejéről 1. Kor. 1. 22. Ma is vannak csodálatos mystikusok, vak skeptikusok, merész rázionálisták s több effélék. Meglássátok, hogy valaki titeket el ne hitessen. Állítsa előtökbe bár Luczifer a

világ költött isteneit: a nap sugáiraival fényes Fébust, a holdvilágon sétáló Cynthiát, a tűzben melegítő Mulcibert, a szelek szárnyain járó Eolust, a tengereken hajókázó Neptunt, s a föld fundamentumát tartó Tellust, — tegyetek vallást sz. Pál apostollal: Tudjuk hogy a bálvány semmi, és hogy nincsen más Isten, hanem csak egy. Álljon elé a római szabadtársaság harmincezer isteneivel; meglásások, hogy valaki titeket el ne hitessen, ti tegyetek tanubizonytságot: Az Ur az igaz Isten, az Ur az igaz Isten, az Ábrahámnak, Izsáknak és Izraelnek Ura Istene. 1. Kir. 18, 36, 39. Keljen fel bár a dágon bálvány és helyeztesse magát a frigy-láda mellé, s igyekezzék szakadást csinálni; ti Ilyéssel prédikáljátok: Meddig sántikáltok kétfelé? Ha az Ur az Isten, kövessétek őtet, ha pedig a Baál, kövessétek azt. 1. Kir. 18, 21. — Ti legyetek hasonlók a napraforgóhoz, mely mindenkor kíséri a napot. Titeket az egy Istentől sem angyalság, sem fejedelemség, sem semmi nemü teremtet állat el ne szakaszson. Ti az egy szívet és lelket, egy embereteket szenteljétek egyedül az egy Istennek. Az Isten egységéről való tudományban állhatatosan meg kell maradni — és végezetre.

3.) Az Isten'égységéről való tudományt terjeszteni kell. A gyertyát nem azért gyújtják meg, hogy elrejtsek véka alá, hanem hogy a gyertyatartóra tegyék, és fényljék mindenknek, kik a házban vannak. Igy mond az Ur Jézus Mát. 5, 15. Elmenvén, tanítsatok minden népeket: ezt az instructiot adá tanítványainak, Máté 28, 19. A tanítványok engedtek a parancsoltnak. Péter, Jakab az Alpheus fia és Mátyás prédikállottak Zsidóországban, András Akhaiában, a nagyobbik Jákab Spanyolországban. János Ázsiát, Filep Sczithiát bejárta, Bertalan az örményeket, Máté a szerecseneket, Tamás az indusokat, Simon és Judás a perzsákat hívták az Ur Jézus zászlója alá.

Keresztények! az Isten egységéről való tudomány nap a vallások országában. Ne engedjétek ezt a napot homályba menni. Ismertessétek meg a világgal, hogy a hold ez által fénylik s a csillagok ennek segedelmével ragyoghatnak. Ismertessétek meg, hogy az Istenen kívül a többiek csak plá-néták s az egy Isten világánál fénylenek. Természet, józanokosság, kijelentés, historia egy Istent tanítanak. Kövessétek ezen igaz mestereket. Hirdessétek ezekkel az igazságot: egy az Isten. Egy az Isten, ezt az igazságot prédikáljátok theologusok, hogy a Pál, Apollos és Kéfás tanítványai közt versengés ne támadjon. Egy az Isten, ezt az igazságot hirdessétek juristák, hogy az országokban egy értelem, egy akarat legyen. Egy az Isten, ezt az igazságot ismerjétek meg orvosok, hogy a szegényen mint a gazdagon könyörüljétek. Egy az Isten, ezt az igazságot hirdessétek filozófusok, hogy a sötétség országa eltöröltetvén, a világosság győzedelmeskedhesék. Egy az Isten! ezt az igazságot ismerjétek meg mindenek, hogy a szakadások megszünvén, egymást testvéri szeretettel ölelhessük. Egy az Isten. Tanuljátok meg mindenek, hogy az Isten egységéről való tudományt terjeszteni kell.

Ime keresztények, még egyszer summázom az elmondottakat mint a Mózes ötödik könyve a törvényt. Egy az Isten, ezt az igazságot prédikálja a józanokosság és természet, ezt prédikálja a szentírás, ezt a historia. Az Isten egységéről való tudomány megmérhetetlen fontosságu. Az Isten egységéről való tudományban állhatatosan meg kell maradni. Az Isten egységéről való tudományt terjeszteni kell. Legyen áldott azért azoknak emlékezetök, kik ezt a tudományt tanították. Legyen áldott az Isten, ki minket is a maga ismeretére juttatott. Legyen áldott ez a szent hely, melyben egybegyültünk, hogy az egy Istenről, az egész emberi-nem Atyjáról az Ur Jézus Krisztus által értekeződvén, a szentírások, józanokosság, természet és historia vezérlése alatt a keresztény hitben megerősödjünk.

Egyetlen egy Isten! jelenjél meg köztünk szentlelked által, hogy akaratodat érthessük és teljesíthessük. Erősíts meg a megismert igaz hitben, hogy tetőled soha el ne szakdjunk. Szentelj meg életünkben, hogy az igaz hit világánál erőről erőre menvén, méltók legyünk a mennyei tökéletesek társaságára, a hol te léssz egyedül mindenekben minden.

1. Kor. 15, 28. — Elmondám

Tarcsafalvi Sylvester György,
a kolozsvári unitarium collegiumban
theologia professora (m.h. 1828-ban).

III.

Krisztus iránti szeretet.*)

„Kegyelem legyen mind azoknak, kik szeretik a mi Urunkat, az Ur Jézus Krisztust“.

(Eféz. VI. 24).

Keresztény hívek! Jelen beszédemben azon szeretetről szándéksom elöttetek értekezni, mely részünkről Jézust illeti, — mindenek felett azon alapot vizsgálván, melyen e szeretet nyugszik. Hogy mily nagy fontossággal bír, e tárgy iránt lehetőleg tisztában lennünk: annak fejtegetésével nem akarom figyelmeteket igénybe venni; úgy hiszem, mindnyájan érzitek azt, s felesleges volna hosszas rábeszéléssel hivni fel erre komoly figyelmeteket.

Állítani szokták, még pedig határozottan, hogy a „Krisztus iránti szeretet“ a kijelentett és nem a természeti vallás által parancsolt kötelesség; míg egyéb keresztényi kötelességek teljesítésére mind a természet, mind a kijelentés által indítatunk. Ezek Isten és embertársainkkal való eredeti viszonyainkból származnak; Isten által iráltak lelkünkbe, úgy a szentkönyvbe. Így a hála lételünk Adója —, az igazságosság és szeretet érzése embertársaink iránt: többé kevésbé már erkölcsi tehetségeink által keblünkbe oltott érzelmek; alkatrészeit teszük azon benső törvénynek, mely az öntudatos lélekkel születik; következőleg, mindenütt, hol embert találunk, találunk egyszersmind ezen kötelességekről tanuskodó némi meggyőződésre is; találunk némi érzetére annak, hogy az ember egy magasabb lény iránt, valamint más emberek iránt ön-

*) Love to Christ. — A Sermon. By Rev. W. E. Channing. Szerző bostoni unitárius lelkész volt. Szül. 1780. m. h. 1843.

természetéből folyó erkölcsi kötelezettségekkel bir. De ugyanez nem áll a Jézus iránti szeretetről; mert, minthogy Jézus ismeretét a természet nem hirdeti; minthogy az ő nevét — mint az Istenét — sem az egeken, sem a földön felirva nem látjuk, s csak oly tartományokban zeng az, hol a szentírás hirdettetik: világos, hogy e határokon kívül iránta semmi kötelezettségi érzet nem gerjedhet az emberek keblében. Ezért állítják általában, hogy a Jézus iránti szeretet oly kötelesség, melyet csak a kijelentett és nem a természeti vallás ad előnkbe; s e kifejezést helyesnek véljük. Azonban vigyázzunk, nehogy az által félrevezettessünk; ne képzeljük, hogy a Jézus iránti szeretet csak önkényes kötelesség, hogy az különböző volna egyéb kötelességeinktől, hogy az egyéb általánosan érzett erényeinktől különvált természetű, tehát oly erény volna, mely nem alapszik — mint más erényeink — lelkünk természetében, vagy nem ismértetnék el lelkiisméretünk természetes önérzetében. Mi csak azt mondtuk, hogy a természet nem gerjeszti ugyan bennünk Idvezítőnk iránt ezen kötelezettséget; de csak azért nem, mivel a természet magában Jézus ismeretére minket nem tanít; de mihelyt megismertük őt, azonnal szeretetet és tiszteletet parancsol nekünk a természet is iránta éppen úgy, mint Isten — vagy kitünő emberek iránt. Ész és lelkiismeret egyaránt indítanak minket arra, hogy Jézust szeressük, szívből tiszteljük. E szeretet nem önkényes parancs; nem különböző természetű az egyéb érzelmeinktől; annak élesztésére nincs szükségünk valamely külső okra, sem semmi csodálatos mennyei befolyásra; az minden egyéb erkölcsi kötelességeinkkel ugyanazon alapon áll, és ugyanazon eszközök által erősíthető.

Azért bocsátám előre e megjegyzéseket, mivel tudom, hogy a Jézus iránti szeretet kötelességét némelyek úgy fejtegették, hogy azok szerint e kötelesség sokak előtt titokteljesnek, homályosnak tetszett; minek sajnálandó következése volt az, hogy e fontos kötelességet, mint természet- és ész-

ellenes követelést, s mint a közönséges életre befolyás nélkül valót, sokan elhanyagolták; míg mások, kik azt mindenekfelett ápolni igyekeztek, gyakran tulcsapongó, zajos rajongásba estek. Ilyetén tulzottságtól, s másfelől elhanyagoltatástól ohajtanám én megmenteni a Jézus iránti szeretet fontos kötelességét; s e végre, úgy hiszem, nem szükséges egyéb, mint kimutatni a Jézus iránt való szeretetnek igaz természetét és alapját. Látni fogjátok abból nem csak azt, hogy e szeretet mily felemelő nemes érzemény; de látni fogjátok azt is, hogy az összeköttetésben áll a léleknek minden erényes tulajdonaival, a cselekvő élet minden magasabb és közönségesebb kötelességeivel; sőt, hogy azokat nagy mértékben erősíti.

A Jézus iránti szeretet igaz és világos magyarázatából még egy más nagy fontosságú eredmény is származhatik, t. i. annak átlátása, hogy e szeretet teljességgel nem függ, legalább szükségkép nem, azon véleményektől, melyek a Jézus által a mindenségben elfoglalt hely és fokozat elhatározását illetik. Az e tárgy körüli különböző nézetek századok óta összezavarák a keresztény anyaszentegyházat. Keresztények mellőzék mesterök szellemét, mialatt külső méltósági állását törekedének pontosan meghatározni. Hogy e kérdés körüli vizsgálódás fontosság nélküli volna: azt nem állítom. Hogy némely ide vonatkozó nézetek kedvezőbbek a Jézus iránti szeretet élesztésére, emelésére, mint mások: azt én is hiszem; mindazáltal senki sem tagadhatja, hogy minden keresztény vallásfelekezet által felállított és elfogadott nézetek magokban foglalják azon főalapot, melynél fogva közös Idvezítőnk iránt mindnyájan különös tisztességtételre és ragaszkodásra, szeretetre indíttaunk, köteleztetünk. Ezen igazság — mert világos igazságnak tekintem én ezt — annyira elégséges lenne arra, hogy a százados sebeket begyógyítsa, hogy, Jézus megoszlott egyházának külön részeit testvéries egyesülésbe vonja össze, s elenyésztesse azoknak egymás elleni szeretetlen ingerkedését: mikép lelkem örömmel telnék el, ha sikerülne nekem

ezen igazságot mások előtt oly világosan mutatni fel, miként az enlekem előtt áll.

E czélt tűzvén ki magamnak, mindenekelőtt egy kérdést látok szükségesnek hozzátok intézni. Miben állanak Jézusnak szeretetünkre és tiszteletünkre vonatkozó következetes igényei? Mi az, mi Jézusban szeretetre méltó? Miért kell nekünk őt drágának tartanunk? — Erre nézve halljátok feleletemet: a végetlen mindenségben nemes érzelmek gerjesztésére csak egyetlen alap-ok létez; csak egy fogalom van, mely méltó benső, teljes, meg nem szűnő szeretetre a földön vagy a mennyben: s ez az erkölcsi jószág. Ez alól nincs kivétel. E nézet előttem minden lényt — a Teremtőt éppen úgy mint teremtményeit — illetőleg áll. Azon érzet, mely Isten iránti szeretetre buzdítja értelmes teremtményét, az embert, az Isten akaratának igazság- és jóssággal teljes voltából ered. Egyedül az Ő jellemének erkölcsi szépsége és nagyszerűsége az, mi előtt tiszteletteljes hódolattal hajlunk meg. Az egyedüli erő, melyet szeretettel lehet, sőt kell szemlélnünk: a jószág és igazság ereje. A teremtés csak azért dicsőséges előttünk, csak azért köt minket végnélkül való szeretettel Istenhez: mivel abban a jószág hatalmát látjuk alkotni és munkálkodni. Ezen alapon kívül nem formálhat a világon egy lény se szeretetünkre legkisebb jogos igényt is; csak annyiban teheti ezt bárki, mennyiben benne a jóakarát és igazságosság érzete az irányadó- és indító-erők, mit a szentírás igazságnak mond; mit az emberben olykor erőnynek, Istenben szentségnek nevezünk, — mi lényegileg abban áll, hogy tiszteljük s lelkünk sajátjává igyekezzünk tenni azt, mi jogos és igaz — s minek legfényesebb nyilvánulása a jó és kegyes cselekedetek.

Ezen megjegyzések után könnyen megérthetitek, mit tekintek én Jézus iránti szeretetünk alapjául. Ezen alap az ő szentelen tisztasága, erkölcsi tökéletessége, hasonlíthatlan jósága. Isten lelke Jézus vallásának lelke, mely

benne mértéken feljül találhatik. Következésképp: Jézust szeretni, anyi, mint szeretni az erényt, igazság, jóság tökélyét, mely szeretetnek viszont azon nagy fontosságú haszna van, hogy azt lelkünk hevével ápolván — az által egyszersmind elsajátítjuk s megszilárdítjuk lelkünkben a legkitünőbb erényeket, s így Jézus által Istenhez mind hasonlóbakká leszünk.

Ezen szempontból véve, láthatjátok k. h! hogy a Jézus iránti szeretet tökéletesen természetes érzés; azaz: egy azon érzelmeink közül, melyek az igazróli természetes fogalmunkkal összeköttetésben vannak, attól kapják lételüket, — s melyet érezni és ápolni épp annyira lelkünkbe van oltva, mint bármely más, előttünk ismeretes jó iránti tiszta érzelm. Tehát nem valami vallási titokszerű érzet az, melyet bizonyos természetfeletti megmagyarázhatlan hatás gerjeszt fel mibennünk. Ennek gyökere lelkünk természetében él, — azon igaz iránti érzetben, mely által képesítve vagyunk a szeretet és tökély méltó tárgyait megkülönböztetni, azoknak magas becsét átérteni, lelkünket azokhoz kötni. E magasztos érzés hoz érintkezésbe, összeköttetésbe bennünket az emberek között minden, valaha nyilatkozott jellemek legfenségesbjével. Nagy eszméket, magasra törő vágyakat gerjeszt és táplál az mibennünk, s már itt e földön mennyei lényekkel való érintkezés jótéteményében részesít.

Nincs tehát a Jézus iránti szeretet semminemű oly részletes nézetekkel összeköttetésben, melyeket különböző felekezetek az ő természetéről felállítottak. Avagy nem tökéletes, erényben homály nélkül való, Isten igazságosságának s erkölcsi jóságának nem ragyogó képmása-e ő minden felekezetek véleménye szerint? Bármily különböző nézetben legyenek is egyéb pontok felett a különböző hitfelekezetek: de Jézus jellemének erkölcsi tökélyességében mindnyájan megegyeznek; mindnyájan elismerik legfenségesebb tulajdonát, határtalan jósággal teljes voltát, — s így mindnyájan feltalálják benne azt, mi egyedül méltó szeretetre s teljes tiszteletre.

Tudom azonban, hogy e tekintetben más nézetekkel is találkozunk. Állítják, hogy a Jézus iránti igaz szeretet csak az ő lényegét illető tiszta nézeteken alapulhat, s hogy azok, kik az ő természetére nézve különböző véleményben vannak, bár ugyanazon nevet használják, de nem ugyanazon lényt szeretik. Előbb ismernünk kell őt, így szólnak, s csak azután ítélnünk róla, csak azután szerethetjük őt úgy, mint azt tennünk kell. — Ám legyen: hogy szerethessük, előbb hát ismernünk kelljen őt. De, kérdem, mit kell nekünk Jézust illetőleg ismernünk? Arczát, alakját? Talán azon állapotot, melyben ő születése előtt volt, vagy e földröli elköltözése után, tehát jelenleg van? Avagy szükség-e, hogy pontosan megismerjük a mindenségben általa elfoglalt fokozatot? vagy hogy hatalmának, befolyásának mekkoraságát és minőségét szorosán meghatározzuk? — Csalhatatlan felvilágosodás mind ezen kérdésekre nézve, az erény érdekében kétség kívül kedvező, s mint ilyen, minden keresztény előtt kívánatos volna. De ily csalhatatlan felvilágosodás hol található? — S vajjon e nélkül nem fakadhat-e Jézus iránt szeretet keblünkben; nem lehet-e e szeretet erőssé, ingatlanná? — Hiszen erre teljesen elégséges az ő erényeinek, azon czéloknak ismerése, melyek őt áldásos munkálkodásában vezérlik! — Elmélkedjünk bármily mélyen Jézus természete felől, halmozzuk el őt bármennyire dicsőítő s álmétködő kifejezésekkel: mind hiában való, ha jellemének alkatrészeit, fenséges erényeit nem értjük át; ha nem látjuk és nem érezzük azoknak magasztosságát; — csak annyit tudnánk akkor róla, mintha soha nevét se hallottuk volna; s lehetne-e ezen esetben iránta való benső szeretetről avagy csak szó is? — Én ohajtom bizonynyal ismerni azon álláspontot, melyet Jézus a mindenségben elfoglalt; azonban tudom, hogy bármely álláspont magában, külsőleg, jelentéktelen dolog, s csak annyiban méltóságos, mennyiben annak erényesség kölcsönöz azt. Magas állás csak megalacsonit egy lényt, ki azon mélt.

tatlanul foglal helyet. Lelki erő az, mi méltóságot kölcsönöz a hivatalnak, nem pedig megfordítva. Minden dicsőség a lélekből ered, onnan foly; következőleg, mi keveset, vagy éppen semmit se tudhatunk valakiről, míg annak lelkébe be nem pillantunk. Bizonyynal nem állíthatnám senkiről, hogy kiválóan nemes, nagy jellemű, ha csak annyit tudnék róla, hogy mely tartományból való, mely családdhoz tartozik, vagy minő rangfokozaton áll. Csakis akkor és annyiban állíthatnám ezt, a mennyiben lelkének nagyságát, jóakaró indulatainak tisztaságát és ingatlanságát, Isten és erkölcsi kötelességek iránti hivségét, a jó és igaz ügy érdekében cselekvő- s ha kell, tűrni és szenvedni tudó lelki-erejét, Istennel való benső erkölcsi viszonyát, — a mennyiben, mondom, mind ezeket ismerném. — Ki ismeri Jézust legjobban? Kétségkívül az, a ki olvasván az ő történeteit, mélyen és világosan látja és érzi azon tökélyt, mely őt mindenek felett kitünteti. — Az ismeri Jézust legjobban, a ki nem állapodik meg a róla hangzó általános, szinte minden jelentékenység nélkül való magasztalásoknál; hanem tovább fürkész, megismeri és átérti azon főbb vonásokat, a melyek Jézus egyéni magas szellemét különösen jellemzik, — s így az ő neve alatt nem egy homályos vagy éppen üres képet képzel magának, hanem egy fenséges tulajdonokkal felékesített élő lényt; s mint ilyent, oly világosan ismer és lát maga előtt, mint egy benső jó barátját. — Bizonyynal az ismeri Jézust legjobban, a ki határozottan érzi és tudja, hogy ő fenségesebb természetű lény volt minden e földön valaha megjelent más lényeknél, s e tudatban áhítozik őtet tökélyben megközelíthetni, hozzá hasonló lenni. — Azt hiszem, világosan szóltam. Midőn hallom — a minthogy hallani lehet — mikép az emberek Jézus felett vitatkoznak, úgy képzelvén őt valósággal megismerhetni, ha származása felől — az időt vagy örökkévalóságot tekintve — bizonyos elméleteket állítanak meg, — vagy a lények seregének fokozatai közt számára bizonyos

rangot jelölnek ki: érzem, hogy az ily embereknek Jézusróli ismeretök körülbelöl csak annyi lehet, mint saját ismeretem lehetne valamely szentröl vagy hősröl, kinek én nem cselekedeteit és ezekre indító lelki állapotát, hanem csak származási tábláját tanulmányoznám. Ezen viták egy gépies, száraz hittani elméletet építenek ugyan; de Jézus lelkének, szívének benső világát leplezetlenül hagyják; pedig e nélkül Idvezítőnk igaz ismeretével nem dicsekedhetünk. S itten megjegyezni kívánom, még pedig nem kárhoztatni akarás szándékával, hanem mert ez által jót és igazat vélek mondani,— megjegyezni kívánom, mikép arra nézve, hogy Jézus tőlünk elrejtve maradjon, hogy ő előttünk ismeretlen legyen: erre nézve sikeresebb módot nem ismerek azon tan felállításánál, mely Jézust az Atya Istennel azonositja, őt istenné teszi. E tan sűrű homályt vet reá. Részemről, valahányszor megkísértém azt magamévá tenni, megvallom, nem állott többé előttem egy valódi lény, — nem egy oly lélek, melyet megérthetnék, mely vonzó rokonszenvet gerjeszthetne bennem; hanem egy határozatlanul ingadozó tünemény, mely maga iránt semmi megállható világos ismeretre eljutni nem enged; egy lény, mely „két természettel, két lélekkel“ bir: egy isteni s megint egy emberi lélekkel, egy végtelennel s egy végessel; egy lény, kinek tulajdonságai egymásnak ellentmondanak, egymást lerontják, semmi se maradván fenn, mi világos megértésre vezethetne. Egy ilyetén különböző szellemek, egymással meg nem férő tulajdonságok összetételét bármint igyekezzem is, megvallom, nem vagyok képes egy öntudatos, megfogható személyiségnek avagy csak képzelni is. Szinte ellentállhatlanul csupán költeménynek tetszik az nekem. — Mig ha Jézust, a szentírás előadása szerint, egy oly lénynek tekintem, ki a miénkhez — annak lényeges erőire s hajlamaira nézve — hasonló, de tisztultabb és emelkedettebb lélekkel és szívvvel bir, a mi őt fölénk emelvény, Isten- dicső képmásává, a tökély fenségés minta-ké-

pévé magasztalja, — ha így tekintem Jézust: egy oly lény áll előttem, kiben felismerem a valóság jeleit, kit meg tudok érteni, kit szivembe fogadhatok mint legjobb barátomat, kivel lelkem szorosán egyesülhet, s kinek társaságát azon főbb áldások egyikének tekinthetem, melyekben jövendő lételem boldogságát reméllem élvezhetni.

Ai! előadám általánosságban: Jézusnak minő ismerete a legfontosabb, sőt egyedül megkivántató arra, hogy bennünk iránta valódi benső vonzalom, tiszta szeretet gerjedjen. Hadd fejtsem most már tovább vizsgálódásomat, a tárgynak némileg részletébe bocsátkozván. — Egyéb fenséges tulajdonai közt Jézusnak az emberek iránt való jóakarata oly mély, annyira kiapadhatlan volt, hogy sem igaztalan bánás, sem gyalázat, miket türnie kellett, azt el nem fogyaszthaták. Mindenki iránt nyilatkozó kész szivességét semmi se változtathatá. Az egyetlen kérésben, melyet szenvedései közepett a keresztfáról mennyei Atyjához emelt, bocsánatot könyörgött azok számára, kik e pillanatban rajta dühös bosszujokat üzék; sőt a mi több, nem csak imádkozott érettek, de mentségükre nagylelkűen felhozza, mit még felhozni lehet, hogy „nem tudják mit cselekesznek“. Hogy Jézust ismerhessük, ismernünk kell az ő lelkének e fenséges tulajdonát; ismernünk kell jóakarátának rendithetlen erejét s diadalát e nehéz megpróbáltatás pillanataiban; értenünk kell azon erkölcsi erő nagyságát, mely őt a legnagyobb kínok közepett oly szorosán kötö a szeretet isteni erényéhez; látnunk kell e pillanatban azon erkölcsi fönséget benne, mely őt maga körül mindenek fölébe magasan emelte. Ebben áll Jézus megismerése. — Ha most egy oly embert képzelek magamnak, a kiről felteszem, hogy tanulmányozta legyen a Jézus természetét illető vitákat és mindennemű véleményeket, s a ki így legvalódiabb tudatára jött annak, minő fokozati pontot foglalt és foglal el Jézus a mindenségben egyéb lények között, de a kit — tegyük fel — Jézus történetének

fennebbi jelenete bensőleg soha át nem hatott; a kire azon erkölcsi fenség dicsősége, mely még az ellenséget is szeretettel öleli át, soha nem sugárzott; a ki az „egységről“ vagy „háromságról“ való legvilágosabb nézetei mellett is akként él és úgy cselekszik másokat illetőleg, mintha Jézus soha sem élt és soha sem halt volna meg: azt állítom, hogy az ily ember Krisztust nem ismeri, azt állítom, hogy Jézus előtte idegen; állítom, hogy a nagy igazság előtte elrejtett dolog, hogy minden vitatkozásokban való ügyessége, minden mesterséges elmélkedése keveset különböznék valakinek olyatén eljárásától, miszerint könyv nélkül tanuljon meg valamit oly nyelven, melyet egyáltalában nem ért. Ismeri ő Jézus nevét; de azon fenség, mely e névhez kötve van, mely e névnek fő értékét teszi, — ez előtte annyi, mint egy ismeretlen nyelvnek hangjai.

Jézus jellemzésére az ő történetének egy pontját hozám fel. Igaz, hogy e pontot az új-testamentum is úgy állítja elő, mint az ő életének legfényesebb, legdicsőségesebb jelenetét. Az önkéntes önfeláldozás, a keresztes halálának békeséges nyugalommal való elviselése — az erény, igazság, emberi boldogság érdekében, a szeretetnek e nagy-szerű nyilatkozása — mint mondám, valóban Jézus dicsőségének koronáját teszi. S ezért, átérteni és felfogni az ő jellemének ez egyetlen vonását; érezni azt, mit ő érzett, midőn magát a megfeszítés gyalázatjának és kínjainak átadá; érteni az emberiség nyomorai iránt azon nemes rokonszenvet; az emberi természet iránt azon szeretetet; az emberi lélek megszabadításának forró szomjuhozását; az erény terjedéseért lángoló buzgalmat; az erkölcsi örök igazságok azon hatalmát; azon feltétlen átadást, melylyel és a miként ő Isten céljainak szentelé magát; mik őt a legkeményebb szenvedések elviselésére indíták, melyek között semmi de semmi se vala képes benne a legkisebb önzést, méltatlankodást, kétséget vagy ingadozást ébreszteni: érezni és érteni mind ezt, ez

teszi Jézus ismerését; — s a ki érzéketlen marad ezekre, ezeknek átgondolására: dicsekedjék bármily magas fokra vitt okoskodásaival vagy mélységes elmélkedéseivel, állítom, hogy az ily ember Jézust illetőleg még semmit sem tud.

A fennebb mondottak szerint láthatjátok, k. h ! hogy a Jézus iránti szeretet élesztésére s táplálására semmi se szükségesebb feltétel, mint hogy gondolatainkat az ő jelleme főnségének vizsgálásán jártassuk, azt tanulmányozzuk; lelkünkbe szívjuk az ő lelkének magasztos tulajdonait, s ápoljuk magunkban az azok iránti legmélyebb tiszteletet. Azon körülmény tehát, mikép némelyek által Jézusra nézve az ő szeretetre méltó erényeinél egyéb tekintetek és körülmények fontosabbnak tartattak: kétségkívül sokat tett az iránta való őszinte, tiszta szeretet csökkentésére. Pedig vannak keresztények, vannak számosan, kik Jézus természetében vagy hivatása méltóságában valami titokszerűséget hajlandók észrevenni s hajlandók éppen e titokszerűséget tartani az iránta való szeretet és tisztelet legfőbb indokának; azonban én úgy hiszem, hogy Jézus dicsőségének főnsége ez által nem raggogóbb — de homályosabbá leszen. Nem akarok ugyan Jézus természete vagy hivatása méltóságából semmit levonni; de azt sem engedhetem meg, hogy ez az ő erkölcsi értékének nagysága fölé emeltessek. Hiszen épp ez erkölcsi érték kölcsönzi Jézus természetének és hivatásának a legfőbb természetes igényt szeretettel teljes tiszteletünkre; amazok minőségét csak annyiban érthetjük, mennyiben ezen erkölcsi érték által világot nyernek. Nagy fontosságu előttem e nézet; miért legfőbb ohajtásaim egyike: vajha az általánosabb érvényt nyerhetne a keresztény-anyaszentegyházban! — Szóljunk részletesebben e pontról.

Először is, vannak keresztények, kik Jézust azért szeretik s kívánják másokkal is szerettetni: mivel ő Isten fia, értvén ez alatt neki az Atyával való némi titokteljes összeköttetését, azonosságát. Legkevésbé sem akarom tagadni,

hogy Jézus isten-fiusága valóban méltán ne indítna minket iránta szeretetre; tagadom azonban, hogy ezen összeköttetés titokszerűségében rejlenék ennek oka; mert nyilvánvaló, hogy bármely lény is bennünk szeretetet csak előttünk ismeretes tulajdonai által ébreszthet, és soha sem oly tulajdonság által, mely előttünk ismeretlen vagy megfoghatlan. Szeretni Jézust azért, mivel ő Istennek fia, — vagy, szeretni őt erkölcsi fönségeért: e két állítás, habár különbözőleg hangzik, de egymással még nem ellenkezik; sőt a kettőnek végértelme egy, és ugyanaz kell hogy legyen. Ha tehát állítom az utóbbi, nem tagadom az első; mert, kérdem: minő fogalom rejllhetik tulajdonképen ezen állításban: Jézus Isten fia? — Isten fia, e fogalom legmagasabb értelmében annyit teszen: Istenhez hasonló lenni, Isten lelkével birni, részese lenni az ő erkölcsi tökélyének. Ez valódi értelme a fennebbi kifejezésnek. Isten fiának lenni annyi, mint egyesülve lenni vele lelki akaratban. — Jézus Istennek egy szülött fia: mivel ő Isten tökéletes képmása, személyesítője volt; mivel ő önként jegyezte el magát Isten jóakarattal teljes céljainak az emberi nem boldogítására nézve, és teljes önfeláldozással adta magát azoknak végrehajtására. — Ismerni Jézust, mint Isten fiát, nem azt teszi, mit némely hittudósok az ő származásának idejéről, vagy örökkévalóságáról, avagy az Atya és Fiu közt létező homályos, megfoghatatlan egység miségéről irtak. Magasabb és tanulságosabb fogalom az emennél. Ismerni Jézust, mint Isten fiát, annyi, mint benne — ha lehet e kifejezést használnom — a mindenek Atyjának jellemvonásait szemlélni; annyi mint látni benne Isten tisztaságát és határtalan jóságát; érteni Isten lelkéveli őszhangzását; érezni azon szeretet teljességét, melylyel ő magát Isten céljainak, s ezekben az emberi nem boldogsága érdekének szentelé. Következőleg, hogy Jézust mint Isten fiát szeretjük: e kifejezés nem jelenthet egyebet, mint hogy szeretjük az ő isteni fenséges erényeit, tökélyét.

Vannak viszont más nézetben levő keresztények, kik hiszik és vallják, hogy Jézusnak szentlélektől iihletettsége, csodái azok, mik mindenek felett köteleznek bennünket az iránta való különös tisztesség-tételre; kik, midőn ezen indokokat mindenek felett kiemelik, attól tartok, nem veszik észre azt, mi ezeknél összehasonlíthatlanul fenségesebb; az ő lelkének erkölesi méltóságát, jóakarátának tisztaságát és ki-meríthetlenségét. Meglehet, hogy hallgatóim között többek előtt Krisztus fenségesebbnek látszik, midőn Atyjától természetfeletti világosságot és igazságot vett, vagy midőn emberfeletti hatalommal a vizeket lecsillapította, s halottakat támasztott, — mint akkor, midőn sirt azon város felett, mely néhány nappal később őt a leggyalázatosabb s legkinosabb halálra vala ítélendő: s mégis, ai! Jézus fő dicsősége azon lélekben állott, melyből e könyvek hullának. Még nem fogták fel a keresztények azt, hogy Jézus különös ihlettetése, csodái s külső méltósága, lelkével összehasonlítva, szinte semmik. Szükség, hogy még jobban megértsük mindnyájan Pál apostolnak ama magasztos mondását: „Ha emberek és angyalok nyelvén szólnék is, és értenék minden titokteljes dolgokat, és ha akkora volna is az én hitem, hogy hegyeket tudnék helyökből elmozdítani; de ha nincs bennem (önzestelen) szeretet: csak olyan volnék mint a semmi“; s éppen oly igaz ez Jézusról mint Pálról, s miként minden lényről. — Jézus mértéken felüli ihlettetése, Isten világosságának rajta meg nem szűnő fénye, valóban, mindenek fölébe emelik őt; mindazáltal állítom, hogy ezen körülmények csak annyiban lehetnek indítóokok iránta való szeretet- és tiszteletre: mennyiben ezen ihletettség benne oly erényességre talált, melyre hatás nélkül nem maradhatott, melylyel kész örömet összeolvadt; csak annyiban, a mennyiben az ihletettség által élesztett igazságok már az előtt is lelkében éltek; a mennyiben Isten jóságos céljait saját céljainak ismeré el, s magát önként azok hirdetőjeül tekinté; csak annyiban, a mennyiben

azon vallás lelke, melyet hirdetett, egyszersmind saját lelke volt, mely sugárzott az ő életéből és hangzott ajkairól. Más szavakkal: Jézus ihletettsége megdicsőítve lőn az ő erényei által. Az ihletettség magában előttem csak másodrendű dolognak tetszik. Tegyük fel, hogy kijelentés által a legnagyobb igazságok jussanak tudomására egy oly lénynek, kit ezen igazságok nem érdekelnének, ki nem látná, nem érezné azoknak fönségét, s csak gépszerűleg ismételné s adná tovább azokat ugy, miként az Istenség által szájába adattak: e lény ihletve volna, s bár a legnagyobb igazságokat tanítaná, mégis csak semmi volna ő, és nem formálhatna tiszteletünkre, annál kevésbbé szeretetünkre, legkisebb igényt is.

Nem állott, k. h! Jézus dicsősége csupán ihletett voltában; hanem azon erényben, azon szeretetben, mely őt annak befogadására elkészíté, s mi által az a világ előtt érvényt vivhatott magának. Nem hallott és nem hirdetett ő bizonyos isteni tanokat gépszerűleg, szenvedőlegesen; hanem öszhangzott egész lelke azzal, mit hallott és tanított. Minden igazság, mely ajkairól elhangzott, melegen és elevenen jött lelkéből; s éppen saját lelkének illetén ereje adta tanítmányainak legnagyobb erejét. Nem az ihletés lehellete, hanem ihletett lelkének nemes sugárzása volt azon erő és hatalom, azon öntudatos méltóság és gyöngédség, melylyel Jézus tanított. Az ő személyes erényei tevék tanítását hatalmassá; ezek nélkül semminemű ihletés nem teheté őt oly világosság és erő kútfejévé, melyet ő az emberi nemmel közölt és közöl folyvást.

K. h! Igyekeztem megmutatni nektek jelen beszédben, mikép Idvezítőnk erényei azon tulajdonok, melyek őt leginkább felmagasztalják, melyek iránta nyilatkozó szeretetünk s különös tiszteletünknek valóságos alap-indokaiul tekintendők. Nem tudok benne semmi magasztasosabbat felmutatni előttetek az ő megpróbált és győzedelmeskedett tökélyes jóságánál. Ám szeressék mások titokszerű tulajdonaiért,

külső méltósága kitünőségeért; én Jézust lelkének erkölcsi nagysága- s tisztaságaért szeretem. Én szeretem Jézust azon önzéstelen jóakaratuságaért, mely őt Judeán át vezérlé, oktatván mindenütt a tudatlanokat, gyógyítván a betegeket és világosságot adván a vakoknak. Én szeretem őt határtalan szereteteért, melylyel átölelte a megvetett publikánust, a gyülölt samaritanust, a sötétben tévelygő pogányt, — s így egy világot igyekezett Istenhez, boldogságra vezérelni. Én szeretem őt nemes, gyöngéd, béketűrő lelkületeért, melyet semmi méltatlanság, boszu, igazságtalanság meg nem változtathata; mely barátainak s ellenségeinek egyenlően ohajtá bűnbocsánatát és boldogságát. Én szeretem őt nagylelküiségeért, állhatatosságaért, rendületlen igazságosságaért, a melylyel magát veszélyek s minden ellentőrekvések között isteni munkájának végrehajtására szentelé. Én szeretem őt nemes buzgalmaért, mely az emberiség valódi lelki érdekeinek előmozdításában soha se lankadott, melyben élt és meghalt, csak hogy az emberiséget a bűntől megszabadítsa és saját isteni erényeit bennök életre lobbantsa. Szóval: szeretem én Jézust erkölcsi nagysága s fönsséges volta miatt; ezen kívül nem ismerek benne semmit, mi méltó volna szeretetünkre. Fönsségre, magasztosságra nézve nincs ehez hasonló sem a Teremtőben, sem teremtményeiben. Ez Istennek legnagyobb ajándéka; ez a legnagyobb, mit Jézusnak, Isten fiának hív követése által mi elérhetünk!

Látjátok, k. h! miért hirdetem, miért akarom, hogy Idvezitőnket szeressük. Szeressük őt azért, hogy e szeretet minket az erény tökélye felé vezessen, hogy hasonlóvá tegyen ahoz, a kit szeretünk. Nem tudok tisztább, tartósabb jót képzelni azon erkölcsi fönsségnél, mely Jézus egész lényéből felénk sugárzik. Gazdagság, külső kényelem, kitüntetések: mind csekélyek és megvetésre méltó dolgok ezen erkölcsi fönsséggel összehasonlítva; többre becsülni amazokat ennél: önmegalacsonyítás volna. Vajha áthatná lelkünket a nagy

igazság! vajha meglátszanék életünkön, s különösen a megpróbáltatások s nehéz kísértések idején, hogy semmi sem oly főséges, semmi se oly drága előttünk, mint Jézus erényei, mint Idvezítőnk erkölesi tökélye! — Ámen.

Angolból

Buzogány Á.

IV.

Az érdekek egyeztetése a keresztény szeretet által.

Ha embereknek, vagy angyaloknak nyelveken szólnék is, a szeretet pedig nincsen énbenem, olylyá lettem, mint a zengő ércz és a pengő czimbalóm. 1. Kor. 13, 1.

Az emberek minden tette és vállalata, sőt, a mi ezeknél közönségesebb, minden beszéde saját rugóval, ingerrel bir. E rugó, ez inger többnyire az érdek, mely annyira tulajdona, sőt vére az emberi természetnek, hogy állithatjuk, miszerint ez a szív első felverésével kezdődik, s utolsó dobbanásával végződik. Ha ma a bányák tátongó üregeiben megújulva látod Plutó vagy Vulkán meséit az ó korból; ha ma a tengereken lengő vitorlák, haladó gőzösök az emlékezetben fölevenitik az árgonauták történetét; — ha ma a még csak bámulásra tökélyesült léghajó Ikar szárnyaira emlékeztet; — ha ma a távirdák villámszárnyainak eszméjét a régieknek csak magasan szárnyaló gondolatában találjuk is fel: bátran állithatjuk, hogy ezek mindenkét az érdek teremtette, — s nincs az emberi törekedés és századok vagy perczek vívmányai között egyetlen egy is, melyet az érdek kiemelkedni ne segített volna. És ha látjuk, hogy a szorgalom és munka megszépített egy földrészt, felékesített áldásaival egy hazát, az előhaladás kimivelte a mesterséget, az éberség, kitartás és feláldozás megmentett itt, és felemelt amott egy nemzetet, — ha látjuk, hogy a hitbuzgóság házat emel az Isten-

nek; a tudomány, műveltség szerelmének lelki ösztöne ter-
meket nyit meg a muzsáknak: miért tagadnók, hogy ezt az
emberek önérdekükért, önhasznukért cselekedték, látván eb-
ben valami jót, remélván valami hasznost, képzelvén valami
gyönyörködtetőt, egy szóval boldogítót, — elannyira, hogy
nincs semmi különös azok állításában, kik mondják, hogy a
miben nincs érdeke az embernek, az az emberre nézve nem
is létezik.) Csodálatos és az önfentartásra rendelt ingere a
természetnek az érdek, ez édes szülöttje a természetnek,
mely ellen nem kell, nem lehet vádat emelni, — mert meg-
dőlné így a minden józan bölcselők rendszere, meg lenne
hazudtolva a vallás és kijelentés, melyek igazságul állított-
ták, hogy a világon mindennek van valami haszna, s min-
den teremtmény a hatás és visszahatás elvénél fogva ad és
veszen.

De nem ily szeretetről beszél az apostol, más az egé-
szén, melyet nagyobbak mond a bölcseségnél és jövődőlés-
nél, többre becsül a hitnél és minden vagyonfeláldozásnál.
Mikor az emberek ily szeretetről eszméltek és beszéltek, mi-
nőről ír az ihletett férfiú, már kikerekített fogalmok volt a
társaságról, a melyben mindenkinek érdeke van, s ez érdek
nem csak kiméletet, hanem pártolást és elősegítést igényel,—
mindenkinek kötelessége van, s ezt áldozatok árán is telje-
síteni kell. Mint a kidolgozott arany, vagy a művészet ha-
talmával kisímitott kő, a művész kezéből, a művelt kor, s
különösen a ker. vallás derülő világával szállott az emberi
nemzetre és reánk azon szeretet eszméje, melyről szó van a
szent leczkében: „Ha embereknek vagy angyalok-
nak nyelveken szólnék is, a szeretet pedig
nincsen énbennem, olylyá lettem mint a zen-
gő ércz és a pengő czimbalom“.

Hogy mindennek határa van, melyen túl a jó is meg-
szűnik jónak lenni, az édes keserűvé, s az áldás átokká vál-
tozik, hogy a szeretetben az önzés, vagyis érdekünk kere-

sése csak bizonyos határig szabados és üdvös, — s van egy bizonyos pont, melyen túl csak ront és pusztít: ez oly igaz és természetes, mint hogy a tüzet csak addig tartjuk jónak, míg hidegben szobánkat melegíti, eddelünket elkészíti, vagy egyéb célunkat elősegíti; de ha házunk tetejére kap, s ezt elégetéssel fenyegeti, elfojtjuk, — oly természetes, mint hogy az esőt és folyót csak addig tartjuk áldásnak, míg termékenyítőleg öntöz; ha pedig neki zúdult, s a mezők áldásait sepri, kártékonynak mondjuk, s vele szemben a mit lehet biztosítunk. Önerdekünket e pár hasonlattal világositva, éppen ily kevésbé mondhatjuk hasznosnak, a társaságra nézve üdvösnek. Az apostol igen gyönyörűen írja le azt a szeretetet, mely nem csak megfér a társaságban, hanem annak kincse, jóllétének feltétele, s virágzásának előmozdítója, s az igaz kereszténynek bélyege. Minthogy mégis érdek nélkül nincs egyetlen ember is, sőt nem képzelhető maga a szeretet is, egy pár vonásban kísértük meg bizonyítani, hogy a ker. szeretet mily okokból s miként tudja érdekeit másokéval egyeztetni.

I.

A ker. szeretet midőn saját érdekét keresi és követi, arra vigyáz, hogy mások érdekét ki ne ölje. Bárha az önérdék az embereknek mindenféle elágazott és béhálózott útaikban — melyeken szerencse, jóllét, megelegedés és boldogság után törekednek — az a mozdony, mely minden erőt és készüléket mozgat és forgalomba hoz; bárha a szív roppant terjedelmű kertében oly élőfa, melyet tisztogatni, nemesíteni, s ugyszólva magasztos szenvedélyekkel beoltva gazdagítani kell; bárha a kebel rejtélyes völgyeiben az a forrás, mely éltetve kibuzog, — bárha a vallás szent keretébe mint emberi vonást befoglalhatni is: mindaddig, míg az emberiség szótárából ki nem törlik a jogot, az igazságot, szeretetet; mindaddig míg vallásnak és erkölcsnek hire lesz a földön, elvül fog állani az előbb mon-

dott igazság: a keresztényi szeretet vigyáz, hogy a mások érdekét ki ne ölje. Ha egybehasonlítást teszünk ember és ember között, látni fogjuk, hogy a rongyaiba takart koldus és a biborban büszkélkedő király ugyanazon egy hatalom mive, ugyanazon egy olthatatlan vágytól űzetnek, ugyanazon egy rendeltetésnek örökösei. Ha felemeljük szemeinket a magasha, látandjuk, hogy ugyanazon menny szent ivezete ölel be mindeneket, ugyanazon egy nap jó fel egy vízceppbe menekült, vagy egy porszembe temetkezett féregnek és egy világ biralmával ki nem elégülő embernek; egy föld kamatozik a szorgalomnak, s ha elfáradtunk, és sok küzdelmeinkben az élet kimerült, keble sirhalmával befogad. — E föld nem kérdi: ki vagy, melyik valláshoz, párthoz, nemzethez, felekezethez tartozol. Mindenkit ugyanazon egy isteni szeretet teremtett, egy gondviselés oltalmazott s egy kegyelem váltott: tehát testvérek, egyenlő joguak vagyunk. Hát szabad-e, hogy mint a vadonban uralgó fák életünkkel előljük a gyengébbeket; mint a rengetegekben lakozó vadak elvegyük azok jogát, vagyonát, kiknek velünk egyenlően közkincese az isteni szeretet öröksége?! Ti önzők, kik ugy akartok boldogok lenni és hatalomra eljutni, hogy másokat eltiporjatos, nem csak az emberiség közjoga és közjava ellen dolgoztok, hanem Isten ellen is munkáltok! Ti benn, benn a szivben vagytok megromolva, s készek lennétek vádolni az Istent, hogy ő nem oly önző és irigy, mint ti vagytok. Ti nem értitek az égi intést, mely felhossa napját mind a jóknak, mind a gonoszoknak, esőt ád mind az igazak, mind a hamisak földére, — s a magosban lakozónak kezei áldásteljesen nyilnak meg személyválogatás nélkül mindenki számára. Szeretnétek bedugni a forrást, mely szabadon buzog fel a természet és a társaság kebelében, — a napot is elvonnátok rendes utjáról, hogy csak a ti, sokszor aljas érdekeitekre szórja tenyésztő sugárit, — földeitekre vezetnétek az esőt és harmatot, elvonnátok máséból a földnek zsirját, hogy csu-

pán ti töltözködjétek gazdagon, s végre mint az undok állat megzavarja a vizet: felforgatnátok mindent, mert talán ebben is önérdeketek vagyon, — s egy cseppben kiinnátok minden gyönyöreit az életnek, — mert nektek talán még az is kéj, ha másokat keservei és csalódásai kétségbe ejtenek?... Oh nem árt nektek a figyeltetés, melyet tesz az apostol: a szeretet nem cselekszik éktelenül, nem keresi csak az ő maga hasznát, nem irigykedik, nem cselekszik álnokul.

II.

És ne véljétek, hogy eleget tettetek már, ha a más érdekét nem bántottátok, a keresztényi szeretet ennél többet kíván: kötelesek vagytok a más érdekét még előmozdítani is. Itt sem lesz felesleges megjegyezni, hogy ez elvül állított igazság nem zárja ki saját érdekünk előmozdítását, mert hiszen természetes és mindenki által érthető életelv: ki magának nem jó, másnak sem jó; ki nem bir magának keresni, az nem képes a társaság szükségeit fedezni; ki szent Pál szerint az övéiről elfelejtkezik, és saját házáat nem tudja fentartani, bizonyára nem építi fel a romladozó Siont sem. De ellenben midőn mindenki természeti ösztönnel siet céljára, boldog sorsa nevelésére, nem szabad felejtenie soha, hogy ha széles e világon a legkisebb lény és a legnagyobb teremtmény nem csupán magáért teremtett és él; annyival inkább az ember, ki nem egyedüliségre, hanem erős ingerrel, legyőzhetlen indokkal a társas élet áldásainak élvezetére és használatára hivatott. Gondoljunk akár a régi bölcs hasonlataira, ki a társaságot órához hasonlította, melyben a különböző kerek egy célra forognak, akár Jézus példabeszédét vegyük, mely szerint a menyeyei gazda számot kér a sáfárkodásról; akár az apostol oly jól talált rajzát tekintsük a társaság különböző tagjairól, midőn ő ezt az emberi test különböző részeihez hasonlítja, melyeket előszámlálván, utána veti: jóllehet a tagok

sokak, mindazonáltal egy test. 1. Kor. 12. 20. Mindenik tekintetben áll, hogy egymásért tenni, egymással közössé vált érdekekben összehangzani annyira fel vagyunk hívva, hogy ha ezt nem tesszük, még jól meg sem értettük azon példázatot, melyet Jézus a samaritánusról akkor mondott, midőn hallgatóinak a felebaráti nevezetet értelmezni akarta. Ha nem birunk az önzés hináriból, mint a meghízott túzok, vagy megfagyott szárnyu golya, kiemelkedni: nem jutottunk el az értelmi miveltség bár azon pontjáig, mit minden hazafinak, minden vallástagnak meggyőződésig kell tudni: hogy társaságunk egy lánczozat, melynek szemei egymástól függvén, itt senki független, azaz, kötelességeitől ment nem lehet, s nincs földi és mennyei hatalom, mely erre mentvényét nyujthassa. Ha ezt tudnák, mélyen éreznék s megtartanák az emberek, és mások és annyi szerencsétlenek sorsához vonzó érdekekkel viseltetnének: oh nem lenne ekkor annyi szerencsétlen, s nem törne annyi keserü panasz és jaj ki a kebelből; — ha nem vonczolnának kit-kit külön önző érdekei, hanem egy közszellemtől, — melynek létezése annyira ohajtandó — lelkesülnének az emberek: nem mondanának le oly könnyen a közkinccsé vált jóról, sőt felkarolva ezt, tettel és áldozattal járulnának ahoz, mit szentté tett a közérdek, s mit csupán egy evangéliomszerű szeretet építhet fel.

A szeretet soha el nem fogy — így szól, így jövendől tovább a fejezetben az apostol, — s úgy látszik ez elfogyhatatlanon alapszik a ker. vallás is. Ezen indulatban gyujtotta meg Jézus a hit világát, melylyel nem zárkózott a szentek szentébe, mint nemzetének papjai, — ezen indulattal sietett a szegényt meggyógyítani, a gazdag egyetlen leányát életre visszahozni, — ezen indulatban kívánta tanítványait megerősíteni. És ezen indulat, ezen szeretet nélkül az anyaszentegyház soha fel nem emelkedhetett volna. Az apostolok és utódaik is soká megőrzötték ezt, a mint-

hogy erről a közkeresztényi szeretetről szólnak a szeretet lakomái, a katakombák történeti hagyományai, az üldözés kiszenvedett napjai, a vallás és lelkiismereti szabadság vérrrel szerzett diadalmai... Valóban a ker. szeretet egyesíteni bírja a különböző sziveket, különvált érdekeket, — s a numidiai haldokló király fiához tett intése: az egyesség által a kicsiny dolgok is nagygyá lesznek, sehol sincs jobban megdicsőítve, mint éppen a ker. szeretet által az anyaszentegyházon.

És im ezekben látjátok körvonalozva, hogy a ker. szeretet miként tudja egyesíteni az érdekeket.

Ha Jézus fő jellemvonássá tette a szeretetet, midőn mondja: arról ismernek meg titeket, ha egymást szeretenditek, — az apostol a társaság legfőbb kötelékévé tette ezt, és kitűnőségét éppen kiemeli, midőn mondja: ha embereknek avagy angyaloknak nyelveken szólnék is, a szeretet pedig nincsen énbennem, olyllyá lettem mint a zengő ércz, és pengő czimbalom. Fogadjátok el legfőbb életelvül, tartsátok legszentebb igazságnak ezt, s engedjétek a vallás szelid benyomásának, midőn az irás kérve kér titeket: Teljesítsétek be az én örömet, hogy egyenlő indulattal legyetek, egy szerelmetek legyen, egy értelemmel és egy akarattal legyetek. Filipp. 2: 2. Ámen.

Albert János.

V.

Isten nem hagyja el az embert.

Én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet! Máté XXVII, 46.

Én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet! ily kifejezésre csak a fájdalomban elkeseredett szív fakad. És Jézusnak szíve el lehetett keseredve, annyi hálátlanságot tapasztalt az emberek részéről. Mindezeket híven feljegyezve találjuk az evangéliomokban.

Mikor Jézus volna Bethániában, eljőve egy aszszony és megkené Jézusnak fejét drága kenettel. Máté XXVI. 7. Sőt János evangélioma szerint még lábait is megkeni, és hajával megtörli vala. Valóban ez a gyöngéd érzelemnek s a keleti népek vendégszeretetének egyik dicséretes bizonyítványa volt. Annál kevésbbé dicsérhető s Jézusra nézve annál fájóbb lehetett a tanítványok ezen szivtelen megjegyzése: Mire való ez a haszontalan tékozlás? mert eladhatták volna nagy áron e kenetet és adhatták volna a szegényeknek. Máté XXVI.

Mint szerette Jézus tanítványait! még az utolsó vacsorát is velök kívánja megenni; lábaitat mossa meg, hogy tiszták legyenek mindnyájan. És imé e tanítványok közül Judás elárulja, kézbe adja ellenségeinek harmincz ezüst pénzért. Mig szívének szorongattatásai között imádkozik: Atyám, ha lehetséges muljék el e pohár én tőlem! az alatt — egy óráig — Jakab, János és Péter az alvás miatt nem tudnak vele vigyázni; sőt Péter, a vitézkedő Péter, még

meg is tagadja mesterét, mi annyival kevésbé menthető, mert éppen szolgák és szolgálók előtt történt.

És miképen bánt Jézussal a zsidó nemzet!? A nemzet, melynek szabadítására való eljövételét a próféták megígérték, melynek munkásságát kizárólag szentelé, tanítván a tudatlanokat, gyógyítván a betegeket. Máté XV, 24. Mint egy közönséges gonosztevőre úgy rontanak rá, a fegyvertelen ártatlanra, a papi fejedelmek emberei fegyverekkel és fustélyokkal; egyik ellenségétől a másikhoz hurezolják; arcát verik és csapdossák, fejét tövissel koszoruzzák, a bűnös Barabást eleresztik, az ő ártatlan véréért szomjuhozzák, hogy elítélhessék, ellene hamis tanukat keresnek és a keresztfán is két gonosztevő közé helyezik.

Ily előzmények, ily méltatlanságok után ki csodálkoznék azon, ha Jézus fájdalmában végre ily szavakra fakad: Én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet!

Hasonló dolgok a népek és nemzetek életében is fordulnak elő, sőt korunkban, velünk is történnek. Szívünk olykor önzetlen, nemes tetteire buzdul mint a bethániai asszonyé, és akadnak szivtelenek, kik ezt kárhoztatják; akadnak emberek, kik filléreinket a közügy oltárától saját zsebük számára visszatartanak. Legyen bár tiszta és szent a cél, melyre törekszünk, akad Judás, ki elárulja; következék be a veszély pillanata, akad Péter, ki megtagadja mesterét, társait. Oh az a pénz ma is vesztegető erővel bír, a veszély pillanata ma is szünteti a buzgóságot, megismerteti a gyávaságot. Hányszor nem történt meg, hányszor nem történik, hogy a védtelen ártatlanokra dühös bérenczek rontanak fegyverekkel, hogy az igazságot egyik törvényszékről a másikra hurezolják, a bűnösöket szabadon eresztik, míg az ártatlanokat elítélik, és az igazság tanuit a közönséges bűnösök halálában részesítik! Olykor megnehezül az idők járása lettünk. Csalódunk, kesergünk mint munkások, mint atyák

és honfiak. Ily körülmények között mi természetesebb, mintha a fájdalom keserű szavakban tör ki: Én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet!

Azonban bármennyire meg volt is sebezve Jézusnak szive, a fájdalomnak ezen kifejezését nem mondotta szoros értelemben, úgy t. i. hogy Isten gondviselését irányában megszüntetvén, őtet egészen elhagyta volna. Ezt Jézus nem mondhatta. És mi is bármily súlyos körülmények között, bármily csapások alatt, a szent leczke szavaival a szó teljes értelmében fel nem kiálthatunk. Nem! mert I.) Isten az embert el nem hagyja, s II.) hol elhagyni látszik: a nyomorban és szenvedésben áll legközelebb hozzá.

1.

Én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet! Akadtak írásmagyarázók, *) kik alapigénkből azon következtetést vonták, hogy Isten az ő fiát a szenvedés ama pillanataiban csakugyan elhagyta volna. Helytelen következtetés, mert Isten az embert el nem hagyja. Nem hagyta el a Jézust, mutatja ennek egész élettörténete. Herodes gyilkoló vasa elől szülei: József és Mária által Egyiptomba viszi, Herodes halála után pedig onnan visszahozza a szent földre Názáretbe, — neveli testben és lélekben, a keresztségben megajándékozva szent lelkével, a kísértő ördögnek hatalmából megszabadítja, angyalait küldvén szolgálatára. Általa csudákat teszen, hatalmas dolgokat mivel; általa jelenti ki legtisztábban az ő mennyei szent akaratját, és őtet bizza meg az emberi nemzet üdvezítésének dicső feladatával. Mindezekről Jézus meg nem feledkezhetett még a keresztfán sem; de nem is feledkezett meg, hanem, mint maga is szenvedő, felhossa a XXII-ik zsoltár 2-ik versét, melyben egy jámbor ember, szenvedései között, emberi módon panaszol. Panaszol a Jézus is, hiszen ember volt, s mint ilyen szemben a nagy hálátlansággal, szívében a fájdalom érzésének,

*) Hupert. Olshausen.

ajkán a fájdalom kifejezésének, habár pillanatra is, habár oly kevés szóban is helyet ad. Kevés szóban mondám, mert az evangéliomokban egy tétel sem fordul elő több, melyben fájdalmát ily modorban fejezné ki; sőt ott is, hol a fájó érzés szívéen erőt látszik venni, inkább még imádkozik, mint p. o. a Gecsemáné-kertben: Atyám, ha lehetséges, müljék el e pohár tőlem, mindazonáltal nem úgy legyen mint én akarom, hanem a mint te! Máté XXVI. r. És ha másfelől tekintjük mennyei atyja iránt azt a bizalmat, melynek eleven érzetében betegeket gyógyít, halottakat támaszt, a haragos tenger felett csendesen alszik egy kis hajóban, ellenségeivel — sőt a bizonyos halállal is — bátran szembe megyen, — ha tekintjük Istenbe vetett azon hitét, mely által halálát, feltámadását, mennybemenetelét és tudományának elterjedését megjövendőli, — ha tekintjük tanításáiban azt a szellemet, melylyel követőit az Istennek gondviselése felől megnyugtatóni kívánja: akkor valóban nincs okunk kétkedni abban, hogy Jézus az Istennek gondviselésében csak egy pillanatra is kétkedett volna. Maga a XXII-ik zsoltárban említett szenvedő sem hiszi, hogy Isten elhagyta volna őtet, a minthogy a következő versek teljeseek az Istenbe helyezett bizalom és reménység kifejezéseivel.

Hogy Isten a Jézust ama válságos perczekben elhagyta volna, azért sem hihető, mert ez ellenkeznék az Istennek mindenütt-jelenvalóságával, melyet már a koronás próféta ily felségesen ír le: Hová mennék a te lelked elől, és a te orczád elől hová futnék? ha a mennybe megyek, ott vagy, ha a koporsóba vetem ágyamat, ott is jelen vagy; ha olyan szárnyaim volnának is mint a hajnalnak és a tengernek utolsó határánál laknám is, oda is a te kezed vinne engemet és a te jobb kezed megfogna engemet. Zsolt. CXXXIX, 7. 8. Hogy ez az Isten csak Jézus keresztjénél ne lett volna jelen, ez valóban tőlünk hozzá illetlen

gondolat! De ellenkeznék az ő szentségével, igazságával is, mely a jókat jutalmazza, — és ellenkeznék az ő bölcseségével is, mely szent célját pillanatra sem veszélyeztetheti, mi pedig az által történik, ha Jézust, a legártatlanabb embert halálíg való engedelmségében, a legszentebb ügyért, az emberi nemzet üdvezítéseért kiállott halálküzdelseiben a keresztfán elhagyta volna. S mily megnyugtató ránk nézve, hogy ezen állításunkat az evangéliom későbbi történeteiben igazolva találjuk. Isten az ő szent fiát a' Jézust halálából feltámasztotta, halálíg való engedelmségeért mennyben jobb-jára ültette, és tudománya által megalapította e földön az üdvezítő anyaszentegyházat.

Ki hinné, vannak köztünk is emberek, kik ha nem is a tudománynak, de a szenvedésnek és nyomornak iskolájában amaz említett tudósokhoz csatlakoznak és kétségbevonván az isteni gondviselést, keserűen panaszkodnak, hogy Isten elhagyta az ártatlan embert, az igaz ügyet. Hálátlan-ság, bűnös gondolat! mert Isten el nem hagy.

Nincs' közöttünk egyetlenegy ember is, a ki az Urnak ezer meg ezer áldásaiban ne részesült volna. Tőle vett életet, egészséget, földi vagyont és örömeket; tőle vett szívet, mely a szépért hevülni tud; lelket, mely az igazságra vágyakodik, és tudományt, mely a szívnek érzését és a léleknek gondolatját mennyországba irányozza, idvességre vezéri. Ennyi tapasztalt jóság, szeretet ellenében bizony csak a hálátlan mondhatja, hogy Isten elhagyja az embert. Isten még az oktalan állatokat, a mezőnek fűvét sem hagyja gondviselés nélkül, azt mutatja a tapasztalás, azt tanítja Jézus a következőkben: És ha a mennyei Atya eltartja az égnek madarait, melyek nem vetnek, sem aratnak, nemde nem drágábbak vagytok ti azoknál? És ha az Isten a mezőnek fűvét, mely ha egy nap van, másnap a kemenczébe vettetik, szebben ruházza mint volt Salamon az ő királyi di-

csőségében: nemde nem sokkal inkább-e titeket oh kicsiny hitűek? Máté VI. r. Az igazakról nyilvánosan mondja a szentírás: Gyermekek voltam, meg is vénhedtem, de soha nem láttam, hogy az igaz elhagyatott volna. Zsolt. XXXVII, 26. De mondja a bűnösökről is: Isten esőt ad mind az igazaknak, mind a gonoszoknak földére. Azt akarja Isten, hogy mindenek idvezüljenek és hogy az igazság ismeretére jussanak; sőt szent fiát azért adta e világra, hogy a bűnösöket megtartaná. Máté V. 45. Tit. II. 11. 1. Tim. 1, 15. Következéleg Isten nemhogy az igazakat, de még a bűnösöket sem hagyja el.

A mi áll az egyes emberekre, ez áll a népekre és nemzetekre nézve is. Nincs nemzet, melynek multjában vagy jelenében, nincs ország, melynek hatáiraiban az isteni gondviselés magát valami módon meg ne dicsőítette volna. Hazánkban nincs egy völgy, vagy halom, mely búzában vagy borban, sóban vagy nemes érczekben gazdag ne lenne. Csak isteni gondviselés vezérlé át őseinket Kárpát szent bércein, hogy e hazát, a Duna, Tisza és Maros térein, elfoglalják. Csak isteni gondviselés — nem mondom: Isten csodája — hogy hiában rontott ellenünk mongol, török, tatár, és el nem vesztünk Sajónál, Mohácsnál; hanem megmaradtunk annyi árulás, hitszegés és pártoskodás között is, és él magyar, áll Buda még. Nincs szent ügy, melytől Isten segedelmét megvonta volna. — Ugy hiszem, ennek bizonyításában elég hivatkoznom az evangéliomi szent vallás megmaradására, fejlődésére és terjedésére, — elég hivatkoznom a népek ujabbkori jogos küzdelmeire, diadalaira.

Hogy olykor késik a segedelemmel, kérésünket azonnal nem teljesítvén: ez nem azt teszi, mintha Isten elhagyott volna. A legkevesebb ügynek, a legkevesebb embernek válnék hasznára, ha azonnal megnyerné a mit akar, mint nem válnék egészségére a betegnek az a pohár hideg víz, mely után lázas

állapotjában úgy esenkedik vala. A mi értelmünk korlátolt, az Isten pedig egyedül bölcs és mindentudó; mi önzők vagyunk, az Isten pedig igazságos; s éppen azért ha olykor késni látszik a segedelemmel, az onnan van, mert még nem látja idejét, — annak idejében pedig, midőn méltók lettünk segélyére, s a segedelem helyén van: akkor kíván segíteni alaposan, mindenekre nézve igazságosan, úgy hogy segélye által mind az emberek java, mind az ő isteni dicsősége nevedjék.

Hogy olykor a jámbor szenved, a gonosz örvend, az istentelenek pedig diadalt látszanak ülni az igazak felett: ez sem azt teszi, hogy az Isten elhagyott volna. Avagy honnan tudjuk mi, ki a jámbor, ki a gonosz, ki az istentelen, ki az igaz? Sokszor a leggonoszabb leginkább szenteskedik, — sokszor az elítélt bűnös tisztább szívet hordoz keblében, mint ítélő bírása, — sokszor a legigazságosabbnak hirdetett ügy nem egyéb aljas önérdéknél, valamint a mellette mutatott buzgóság sem egyéb finom ármánynál avagy rút haszonlesésnél. Mi az erkölcsiségről a külső és egyes tettekből ítélünk, s tán ezeknél sem minden részrehajlás nélkül; a belső indokokat nem látjuk, pedig ezektől függ a cselekedet erkölcsi becse. Csak Isten, ki a szíveket s veséket vizsgálja, tudja, kik vagyunk és mit érünk, de mi nem tudjuk, ítéletünkben mások erkölcsiségéről csalatkozhatunk; következőleg Istent nem vádolhatjuk, hogy az igazakat elhagyná. De tegyük fel, hogy nem csak a gonoszokat, hanem az igazakat, a szenteket is olykor szenvedni nyomorogni engedi, sőt megcsapdossa az ő veszszőjével: vajjon elhagyást jelent-e ez? Oh nem! Az Isten

II.

Ott áll legközelebb az emberhez, hol elhagyni látszik: a nyomorban és szenvedésben.

Az emberek legtöbbit panaszolnak a szenvedés és nyomoruság ellen, holott talán semmi sem válik inkább hasz-

nukra mint ezek. Más szavakkal: semmi által inkább nem szeret, nem gyógyít az isteni gondviselés, mint a nyomorúság és szenvedések által. A mindennapi tapasztaláson épült közmondás ezt így fejezi ki: nagy mester a nyomorúság — a szentírás pedig következőleg: A kit szeret az Ur, megdorgálja, és megostoroz mindent, valakit fiává fogad. Zsid. XXII, 6.

Már a Krisztusnak szenvednie kellett, és úgy menni be az ő dicsőségébe, azt írja Lukács evangélista. Luk. XXIV, 26. Az az: halálával kellett megpecsételnie tudományának igazvoltát; halála által lett minékünk Istentől bölcseségünk, igazságunk, szentségünk és váltságunk; az ő haláláig való engedelmissége által jutott el Istennek jobbára, s nyert Atyjától hatalmat mennyen és földön. Filipp. II, 8. Rom. XIV, 9.

Az ő országára, a keresztény anyaszentegyházra nézve, maga Jézus előre megjövendöli, hogy küzdelmek és szenvedések által jut győzelemre, dicsőségre. Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békeséget bocsássak e földre: nem azért jöttem, hogy békeséget bocsássak, hanem fegyvert. Mert jöttem, hogy azt cselekedjem, hogy a fiú az ő atyjának ellensége legyen. — És a ki fel nem veszi az ő keresztét és úgy, nem követ engemet hátul, nem méltó az én hozzám. Máté X, 34—38. Így szólott Jézus tanítványaihoz, és mi tudjuk az egyháztörténelemből, hogy Jézusnak jövendölése bételjesedett. Ugyanis a pogányoktól szenvedett üldöztetések mellett, melyekben a evangéliumi vallásért ezrenként estek áldozatul, a keresztények önmagok között is sokat küzdöttek; küzdöttek szemben a tudatlansággal, a pogány szellem- és istenitiszteletnak maradványaival, befolyásával; küzdöttek a vallási türelmetlenséggel, mely ajkaikra szitkokat, kezeikbe pedig fegyvert adott egymás ellen; küzdöttek az egyesek vastag önzésével, mely

minden egyebet inkább akart, mint az evangéliomi világosság terjedését, mint Jézusnak szelidségre, alázatosságra intő tudományát. Ámde a küzdelmet siker, győzelem koronázta, és győzelem fogja koronázni ott is, hol a küzdelem részben még tart. Mégis jó lehet az a vallás, igaz lehet az a tudomány, melyért követői oly bátran, sőt örömmel mennek szembe a bizonyos halállal! gondolák a pogányok, kezdék tehát tisztelni a keresztényeket, kezdék tanulni Jézus vallását, és elhagyván az emberi szenvedélyek hatalmában álló pogány isteneknek imádatát, tisztelettel hajoltak meg amaz egyetlenegy Isten előtt, ki teremtette a mennyet és földet, és úgy szerette a világot, hogy az ő egyszülött fiát adná érte, hogy minden, valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örökéletet vegyen. Az egymás közti küzdelemnek pedig az a jó eredménye lett, hogy az eszmék, nézetek a vallás körül tisztultak, Jézusnak tanításait, tetteit, példáját mindinkább valódi szellemében, tisztább fényben kezdék felfogni, átlátni.— K. ai! Isten a ker. anyaszentegyházhoz, az igaz vallás híveihez legközelebb állott mindig a szenvedés és nyomoruság idején.

A mint áll ezen igazság a Jézusra és az ő országára, a ker. anyaszentegyházra nézve, úgy áll az egyes emberek- és nemzetekre nézve is. A bőség, és szerencse táplálják s megerősítik az emberben rejlő henyéségi s tespedési hajlamot, elnyomják a magasbra törekvő szellem sugallásait, míg a szükség és nyomor kiváló jellemeket képeznek, kitünő férfiakat nevelnek, valamint tiszta búzát a megszántott föld terem, az aranyat törés által választják el a nemtelen érczektől, és a gyémántot csiszolás által teszik becsesebbé. Mit a pogány hitrege Herculesről beszél, hogy t. i. mennél több veszélyes feladattal bizták meg, annál inkább nevekedett ereje, dicsősége: azt a szent történelem József és Dávid példájában szépen bizonyítja. Utazók tapasztalása szerint, a terménygazdag földeken, hol a táplálék eszközeit csaknem

minden munka nélkül kapják, a népek rendszeren hátramaradtak a mivelődésben; ellenben, hol a föld mostohább avagy az ország népesebb s így a lakosoknak többet és többféle irányban kell munkálkodniok, hogy megélhessenek: ott az ipar, művészet és tudományok szépen virágoznak. „A bőség kebelében, a banana s kenyérfák árnyékában — ugymond Humbold *) — az értelmi tehetségek sokkal lassabban fejlenek ki, mint szigoru éghajlat alatt, hol az embernek szakadatlanul kell harczolni az elemekkel“. Békés időben valamely különben kitünő nemzetnek is alig van egy-egy ünnepelt embere, míg mozgalmas időkben, háboru alatt, történetének lapjai hősök neveitől és tetteitől ragyognak, mint az ég a csillagoktól, ha bekövetkezett az éjszaka. Szabad országban a honfiak, nemzetiségek egymás ellen izgatnak, pártokat szerveznek, míg az elnyomott hazának fiai nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyesülnek a közhaza szeretetében, a közügyek előmozdításában, az ősi emlékek fenntartásában, a történelmi jogok visszaszerzésében s így egy boldogabb jövőnek előkészítésében. Így — hogy példákkal éljek — Göröghon a perzsa-harczok alatt, Róma Hannibál ellenében a hatalom és dicsőség legfőbb pontján állottak, Anglia alkotmányos élete a forradalomban és az északamerikai státusok szabadsága Anglia nyomása alatt fejlettek ki. Szeretett hazánkat is az ellene intézett csapások a helyett hogy megtörték volna, még nagyobb szellemi és anyagi erő kifejtésre serkentették. Nem azt bizonyítják-e mindezek, hogy a kiket szeret, megdorgálja ugyan az Ur; de legkevésbbé hagyja el az embert a nyomorban és szenvedésben?

Azt mondjátok talán ezekre: meglehet; hanem a mi emberi gondolkozásunk még sem találja illőnek Istenhez, nyomor és szenvedés által javítani, midőn ezt mindenhatóságánál fogva ezek nélkül is tehetné. Avagy nem adhatna-e rózsát tövis nélkül, örömet búbánat és boldogságot szenvedés nél-

*) Lásd Budapesti Szemle 8-ik k. 433-ik lapján Humbold életirátát.

kül? Engedjétek meg, hogy e kérdésre egy más kérdéssel feleljek: Vajjon nem szebb, nem illőbb lenne-e áldásaiban imádni az Istent mint csapásaiban? nem helyesebb lenne-e szabad elhatározásból, a jó iránti szeretetből hajolni a jóhoz, az erényhez, mint a veszső alatt javulni meg? Ez bizonynyal szebb, helyesebb lenne; hanem mi nem cselekeszszük. Az Urnak áldásait elveszszük számtalanszor a nélkül, hogy szívünk felbuzdulna, ajkunk megnyílnék Isten dicséretére. A jóllét ölen testben, lélekben megromlunk, és szívünkben az erény nemesebb virágai hervadásnak indulnak. A szerencse fátyolt huz szemünk elé, hogy elbizakodva járjunk az örvény felett, mely elnyeléssel fenyeget, avagy csalfa tükröt tart előnkbe, mely gonosz tetteinket rózsaszinben mutatja. A tartós öröm italt ad, mely eloltja józaneszünknek világát, elaltatja a kebel nemesb érzelmeit, hogy helyet csinálhasson a bűnös indulatoknak, avagy hogy nyugalmat adhasson a bűnben. Gazdagságunkban felfuvalkodva a szegényt megvetjük, az Istent elfeledjük. A hatalom polczán embertársaink elnyomására törekedünk.

K. h! Dolgoznunk, sanyarognunk kell, hogy a test és lélek erőit kifejtsük, — meg kell éhezünk munkálkodásunk mellett is, hogy mindennapi kenyérért imádkozzunk, — vilámlás, mennydörgés kell nekünk, hogy meghajoljunk az Ur előtt, — szegénységet, megaláztatást kell szenvednünk, hogy a gazdagsággal vagy hatalommal vissza ne éljünk, — szolgaságban kell sinylenünk, hogy a szabadságra méltók lehessünk, — a siralom völgyén kell bujdosnunk e földön, hogy a tökéletes boldogság hona felé törekedjünk a mennybe.

Mindezeket Isten jól tudja, s csak azt teszi velünk a mit tennie kell, a mit bölcseségénél fogva jónak lát, midőn a nyomor és szenvedés iskolájában tanít meg a mi kötelességeink teljesítésére. És a mint jobb, bár fájdalmas gyógyítás által meggyógyulni, mint a nélkül betegnek maradni és meghalni: így az Istentől jött nyomor és szenvedés is, mely

által a gondviselés célját éri, avagy nem jótétemény, nem hálánkra érdemes-e? . . .

Oh igen! s ezért a jó keresztény nem is fél, ha szinte a halál árnyékának völgyében járna is, tudván, hogy Isten vele vagyon. Zsolt. XXIII, 4. Nem csügged el a szenvedés idején, tudván, hogy sok háborúság által kell Isten országába mennünk. Csel. XIV, 22. Bizik Istenében, s ha tán egy percze a fájdalom tulnyomó érzetében a kegyes Jóbbal (Jób III, 2. VII, 15.) zúgolódnék is, már a következő pillanatban csak Istenbe helyezi bizalmát, mint a Jézus a keresztfán, ki az alapigénkben felhozott szavak után csakhamar egész nyugodt bizalommal ajánlja lelkét mennyei atyjának szent kezeibe.

Miért ne biznánk mi is Istenünkben? Én remélem, hogy az általam beszédemben felhozott okok meggyőztek titeket is arról, hogy az Isten embert el nem hagyja, s hol elhagyni látszik: a nyomorban és szenvedésben áll legközelebb hozzá. Ezen meggyőződés indítsa egyfelől buzgó hálaadásra a mult és jelenért, másfelől bizalomra a jövőre is Isten iránt, — meglátván nehogy mi hagyjuk el őtet, mint a tékozló fiu az ő atyját, hogy újabb meg újabb nyomorúság térítsen vissza. Luk. XV r. Minthogy pedig az isteni gondviselés sokszor emberek által is működik, törekedjünk magunk is előre haladni, testi és lelki tehetségeinket kifejteni, gyakorolni, a keservesen szerzett tapasztalásokon okulni, megjavulni. Igyekezzünk a ránk bizott kincsekkel híven sáfárkodni, emberársainkat szeretni, azoknak inségén, nyomorán enyhíteni, a közügyet, közjót tehetségünk szerint előmozdítani, hogy így általunk is dicsőíttessék az isteni gondviselés. Ámen.

Nagy Lajos.

VI.

Világosság és homály.

A testnek lámpása a szem. Azért ha a te szemed tiszta leend, mind a te egész tested világos lesz. Ha a te szemed homályos leend, az egész tested is homályos lesz. Ha azért a benned való világosság homályosság: a homályosság mennyivel nagyobb lesz? Máté VI, 22. 23.

Az ember, k. ai! semmire sem hajlandóbb, mint saját nézeteit, egy vagy más tárgyról való felfogását és ítéletét helyesnek, igaznak, csalhatatlannak tartani, azokat védelmezni s ha kell érettek meg is küzdeni. Az emberi természetnek ezen egyik fő jellemvonását, mi a gondolkozó erőnek minden esetre legcsalhatatlanabb bizonyítéka, már a kis gyermek magaviseletében is észrevehetjük; mert saját akaratának s ítéletének, legyen bármily gyenge, annyi fontosságot tulajdonít, hogy sokszor még a tanítói és szülői intésnek is eleibe teszi; sőt nem egyszer történik meg, hogy inkább félelemből, mint meggyőződésből hagy fel oly szándékaival vagy éppen helytelenkedéseivel, melyekért ha néha a legmegérdemlettebb büntetést kell is szenvednie, azt igazságtalannak s olyannak tartja, melyet gyermekes gondolata szerint nem érdemelt meg.

A függetlenségi hajlam szárnyainak évenként bekövetkező növekedésével, az önerő érzésének nagyobb és nagyobb kifejlődésével az ember önmagához való bizalma is minél erősebb alapot nyer. Innen van azután, hogy az ifju előtt

a tapasztaltabbak tanácsa gyakran sikertelenné lesz. Innen van, hogy az érettebb-korúak gondolkozásukat, belátásukat többnyire oly helyesnek tartják, hogy azokhoz a kételkedésnek árnyéka sem járulhat sem maguk, sem mások részéről. Innen van, hogy ha megkérdezzük tiz vagy húsz embernek ugyanazon egy tárgyra vonatkozó véleményét, lehetnek közülök néhányan egy nézetben, mások másban, de annyi mindenestre bizonyos, hogy az ellenvéleményben levők nyilatkozatára mindenik fél rázni fogja fejét; a mi által azt szoktuk rendszeren kifejezni, hogy nem egyezünk bele a dologba s a mások nézeteért nem hagyunk fel a magunkéval, a mi előttünk legjobbnak, leghelyesebbnek tetszik. Sőt megtörténik néha az is, hogy éppen azok, kik az emberek felvilágosodását annyira szívóken látszanak hordozni, mintha kiváltságos birtokában lennének az igazságnak, szánakozással tekintenek az olyanokra, kiket a kevesebbszámúság nem bir meggyőzni arról, hogy nem nekik van igazok. Így van ez ma, így volt századokkal, sőt ezredekkel ezelőtt is. S végre, hogy ez állításonkat a történelemből bizonyítsam be, nem szükséges előszámlálnom mind azon polgári és vallási elvek- és rendszerekért indult pártoskodásokat, melyek különböző századokban az emberiség különböző nemzetcsaládaiban előfordultak; mert akkor magát az emberiség történetét kellene egy félóraí beszéd szűk keretébe szorítanom; elég lesz emlékezetetöket a keresztény vallás kifejlődése történetére fordítanom s jelesen azon nagyszerü időszakot érintenem, melyben csaknem az egész emberiség gondolkozás-módjával egy embernek kellett megküzdnie. Ugy hiszem, nem kell mondanom, hogy én itt a Jézus Krisztus tanításainak, prófétai és főpapi tisztének korszakát értem. Nemde, ai! ezt mindnyájan ismerjük? De egyszersmind ebből a legvilágosabban láthatjuk azt is, mily makacsul ragaszkodtak a különböző pártok saját belátásukhoz; erényről, kötelességekről, az ember rendeltetése s túlvilági sorsa felől alkotott fogalmaikhoz és rendszereikhez; mennyire igyekezett

mindenik párt saját nézeteit érvényesíteni? S míg az egyik rész jól, rosszul, de híven s kitartással munkálkodott, mily farizeusi nyugodtsággal, mondhatnám negéddel, mondta el a másik: Isten! hálákat adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint más emberek. Luk. XVIII, 11.

Megismerni magunkat, tisztában lenni életelveinkkel, s szilárdul megállani azon alapon, melyet ítélő-tehetségünk és belátásunk helyességére fektetünk — senki sem tagadhatja — az emberi erények legnagyobbjai közé tartoznak; míg megfordítva, gondolkozásmódunkban, határozatainkban ingadozni s mint bizonyos növények különböző szelek fuvására színt változtatni: a jellem gyengeségére mutatnak. Azonban valami mellett még akkor is megállani, alapossága érvényesítéseért akkor is kardoskodni, mikor saját ítélőtehetségünk próbáját sem állja ki: valóban nem egyébnek, mint erkölcsi rosszaságnak jele. És én megvagyok győződve, hogy ez utolsó osztályhoz tartozók külön többet ártanak a jónak mindenütt, mint a más két osztálybeliek együtt. Ide czéloznak Idvezitónknek az alapigékben felolvasott szavai is, midőn a szemről vett hasonlatosság után így szól: Ha azért a benned való világosság homályosság, e homályosság mennyivel nagyobb lesz en?

Alapigénknek szavai, ai! azon hasonlatok közé tartoznak, melyek gyönyörködtetnek s egyszersmind oktatnak is. Helyén lesz tehát kissé bővebben megismerkednünk igaz értelmével, nehogy e hasonlat iránti világosság bennünk is csak homályosság legyen. Ez mai beszédem czélja, s én igyekezni fogok, hogy az mind egyszerűség, mind rövidség, mind pedig némi világosság által figyelmeteket kiérdemelje.

A testnek lámpása a szem. Ez a kiindulási eszme alapigénkben. E hasonlat első használása óta különböző formákban jelent ugyan meg; mindazáltal mindenikben felismerhető a szemnek ugyanazon t. i. a testre nézve világot adó tulajdonsága; s mindazok, a kik valaha a szemhez találó

hasonlatosságot kerestek, azt világló és fénylő tárgyakban, földi vagy égi testekben találják fel. Ezért van, hogy a csillagokat is oly sokszor használják ilyenemű hasonlatoknál. A szemnek ilyen felfogásából önként következik az alapige két feltételes ellentéte t. i. ha a te szemed tiszta leend, mind a te egész tested világos leszen, és ismét: ha a te szemed homályos leend, a te egész tested is homályos leszen. És én azt hiszem, hogy e feltételes magyarázat ki is maradhatott volna azon esetben, ha a felhozott hasonlat tisztán csak a szemre szorítkoznék, s nem volna egy mélyebb igazság elrejtve benne; mert ha már egyszer a szemet a lámpához hasonlítottuk: a lámpás jósága vagy rosszasága képzetével egyszerre születik a kisebb és nagyobb világosság fogalma, s ebből az egész test világossága vagy homályossága szükségkép következik. Azonban mind azon hasonlatokat, melyekkel a keresztény vallás első tanítója élt, átvitt értelemben is fel kell fogunk, mint-hogy az anyagi és szellemi tárgyak közt szoros öszhangzás uralkodik, ugyannyira, hogy a Jézus Krisztus többnyire érzékithető anyagi tárgyak segítségével magyarázta és világosította a szellemieket, a testileg megfoghatatlanokat. Átvitt értelemben kell tehát felfognunk a szemről vett hasonlatot is alapigénkben. A mi a szem, ugy szólva, a külső testre, az a lélek az ember belső életére nézve: valamint az, ugy ez is a látás szerve, mely által például mint keresztények Istent megismerjük, kötelességeinket átlátjuk, az utolsó ítéletről, halhatatlanságról, valamint több más ezekhez hasonló kérdésekről magunknak szellemi világosságot, meggyőződést szerzünk, mégpedig azon mértékben, a mint a vizsgálódó lélek tisztább vagy homályosabb. Azonban a lélek látköre megmérhetetlenül nagyobb levén, mint a szemé, a lélek munkássága körébe tartozó tárgyak vizsgálásában inkább ki vagyunk téve a csalódásoknak, mint a hogy a szemünk előtt feltűnő alakot is annál kevésbbé tudjuk tisztán meghatározni, mentől távolabb

van tőlünk, s gyengeszemű ember nemegyszer csak egy homályos pontot lát ott, hol az éleslátásu a látása körébe eső alakot tisztán kiveheti és meghatározhatja. E természeti törvényből következik a beszédem elején említett vélemény- és ítélet-különbség az emberek között egy és más tárgy felett; mert a gondolkozó- s maga az ítélő-tehetség is nem egyéb, mint kifejezése annak, a mit lelkünkkel látunk. A szem és lélek rokon természetéből s elhivatásából következik azért, hogy ha a te lelked tiszta leend, mind a te egész életed világos leszen, ha pedig a te lelked homályos leend, mind a te egész életed homályos leszen.

Azt kérdezni, hogy ki akar világosságban élni, annyi mintha kérdeznők: ki akar egészséges lenni? Mert az egészség a test jóléte, a felvilágosodás a lélek egészsége; következőleg mindkettő szükséges feltétele az ember életének. Más kérdés az, hogy mi módon lehet a léleknek ezt az egészséget és világosságot megszerezni? Erre azt hiszem legkönnyebben megfelelhetünk, ha meghatározzuk először, hogy miben áll tulajdonképen az egészség. Ez a testnek oly állapota, melyben munkásságát a különböző erők összeütközése és fennakadása nélkül folytathatja; a lélek egészsége is tehát a szellemi erők ily öszhangzó munkásságában áll; s valamint egészségünk fentartása saját gondoskodásunk főtárgya: ugy a lélek világosságát is magunk kell hogy eszközöljük. Vannak ugyan, kik azon hiedelemben élnek, hogy e világosság tisztán csak kívülről jó a lélekbe, s ezért egész buzgósággal fogják fel az ilynemű világosság-sugarakat minden oldalról. Ez azonban annyi volna, mintha valaki egészséges állapotában is orvost tartana házánál a végre, hogy az a hőmérő fokai szerint határozza meg, mikor viseljen melegebb, mikor könnyebb öltönyt, mikor táplálkozzék ilyen, mikor amolyan ételekkel. A lélek világosítására a külső tárgyak csak annyiban folynak be, a mennyiben a belső munkálko-

dásra ösztönt adnak; s ha a lélek felvilágosításának napját, a vallást, veszszük is tekintetbe, úgy találjuk, hogy az is csak annyiban szolgál lelkünk egészségére, a mennyiben annak igazságairól mimagunk megvagyunk győződve; ugyde e meggyőződés önmunkásságunk útján történhetik meg, s így a vallás is nem lehet kívülről ránk-ható erő, hanem egy benső öntudatos munkásság. Lelkünk ilyenén munkássági ösztönének kifejesztésére voltak irányozva a Jézusnak is minden tanításai; ide czéloz szavaival az alapigékben mondott hasonlat által is, midőn a test világosságát vagy homályosságát a szem tisztaságától vagy homályosságától feltételezi. A lélek tisztaságának megszerzésére tehát az egyedüli mód az öngondolkozás, az önmunkásság: e nélkül soha egy ember sem lett valódi nagygyá, nemessé és kitünővé; e nélkül a vallásosság is csak puszta képzelet; olyan mint az álomlátás, ha felébredünk, hiába keressük a képeket, melyek, míg szemeink be voltak hunyva, annyi élvezetet nyújtottak.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy az emberek nagyobb része a vallásosságot ma is az öngondolkozás nélküli állapotban helyezi, sőt vannak, kik éppen ellentmondanak a fennebb leirt lelki munkásságnak, azt állítván, hogy a hit tárgyai nem eshetnek a szabad vizsgálódás körébe, minthogy ez csak gyengíti amaőt. Én nem mondom, hogy nem ez önmunkásság nélküli hit boldogít ma is milliókat; mert hiszen a szegény világtalant is ugyanazon ételek táplálják, melyek a legjobb lát-idegüeket; de azért ki ne szánakoznék annak helyzetén, ha meggondolja, hogy soha sem látta, nem is képzele milyen lehet az az ő életét fentartó kenyér és víz? Ki ne sajnálná a szerencsétlent, ki megfosztva a munkálkodás eszközeitől, mások segélyéből kell hogy életét tengesse? És hogy állításomnak bizonyítására bizonyító erőben és szomorító tulajdonságban egyiránt nagyobbszerű példát hozzak fel: ki ne fájlalna oly nemzet sorsát, mely nem képes önboldogságát és jólétét önerején megszerezni, hanem árvaként

idegenek asztaláról lehullott morzsákkal kell hogy megelégedjék?! — Mint a tiszta és homályos szem között, oly nagy különbség van az öngondolkozáshoz szoktatott és a pusztán gépies lélek között; és a mily bizonyos, hogy a szem látkörébe eső tárgyakat nem csak szabad, sőt kötelességünk megvizsgálni, ha vajjon azok ilyek-e vagy amolyanok: éppen így a lélek eszmélése-tárgyainál is tiszta fogalmakat kell magunknak a gyakorlás által szerezni.

Ezek szerint már az első tekintetűre úgy látszik, hogy az emberek nézetei és elvei közt létező különbség szükséges következése a lélek önmunkásságának, s így nem lehet csodálkoznunk, sem hibáztatnunk azt, ha különböző emberek szilárdul ragaszkodnak egy vagy más tárgy felől alkotott fogalmaikhoz, elveikhez; mert mindenki azt mondhatja, hogy ő nézeteinek birtokába, saját lelke ezen önmunkásságának felhasználása által jutott, s következőleg a mások gondolkozása végeredményeinek a magáéit nem áldozhatja fel. És az ilyeneket valóban nem is hibáztathatjuk, ha csak nem visszaélésből akarják a felállított elvet maguk igazolására felhasználni, még akkor is, midőn gondolkozás-módjukkal a józanabb értelem előtt a rövidebbet kénytelenek húzni; ezekért legfennebb a keresztény vallás alapítójával így imádkozhatunk: Atyám! bocsáss meg nekik; mert nem tudják mit cselekesznek. Luk. XXIII, 34. Ámde nagyobb baj az, ha valaki lelkének ezen önmunkássági cselekvése alá rejti azon elveit és nézeteit, melyeknek származási kútfeje tisztán csak önzés, vagy megszokás, s a mi még rosszabb, a büszkeségnek bizonyos neme. Az ilyenekről elmondhatjuk alapigénk szavaival: ha a benned való világosság homályosság, e homályosság mennyivel nagyobb leszzen?!

Ha jártatok valaha, ai! föld alatti mély üregekben, vagy barlangokban, hová az áldott nap világosító sugaraiból egyetlen-egy eltévedt sugár sem juthat be, vagy ha hallottatok

oly fogházakról, melyeknek nincs ablakuk s ajtójuk is csak egy sötét folyosóra nyílik: az első esetben magatok tapasztalhattátok, s a másodikra ebből következtethetitek, hogy hosszabb idő eltelése után mindkettőben, úgy a hogy, az ember képes lesz magát tájékozni, s úgy tetszik, mintha a sötétségen valami kis világosság törne át, mely végre megkülönböztetni engedi a környező falakat. Ez a világosság, ai! a megszokás világossága. Ilyen világosságneműhöz a lélek is hozzászokik, ha történetesen olyan környezetbe jutott, mely homályosságát tekintve, tökéletesen megfelel egy földalatti mély barlang sötétségének; és e megszokás annyival jobban esik, mert valamint a sötétségből a világosságra való kilépés a szemnek bizonyos fájdalmat okoz: úgy a lélek is gyakran nem bír elég bátorsággal kiküzdeni magát azon világosságra, mely megeshetik, egész lényében változást hozna elő, s melytől a gyengébb idegzetűek önkénytelenül is visszarettennek.

Ha volt kebleteknek vagy egy gondolatja, érzése, mely — mint a déli növények némely nemei behálózzák, befutják a körülöttök tenyésző fákat és ágakat — behálózta lelkeket, s ha mindjárt éreztétek is nyomását, nem tudtatok megszabadulni tőle; mert nektek úgy tetszett, hogy lelkeiteknek e terüire szüksége van, különben igen könnyűvé lesz, s majd mint a nyomás alól kiszabadult gőz, semmivé lesz; ha láttatok haldoklót, kinek utolsó perceiben a megkönnyebülés érzésére homlokán a felgyógyulás reménysugarainak világossága tükrözött vissza: akkor gondolhatjátok, hogy mi lehet az önzés világossága. És ha végre láttátok, midőn két vitatkozó fél közül az egyik helyes okokkal — és ezt jól megjegyyeztek, mert teljességgel nem mondhatni, hogy az életben ezernyi alakban feltűnő erkölcsi és anyagi harcokban a győzelem mindig az igazságé volna — tehát helyes okokkal megveretve visszahuzódott ugyan, de azért nem vallotta be hibáját, hanem büszkesége megmentéseül

megveretését a félreértés leple alá borította, vagy pedig akkor is azzal hallgatott el, hogy mégis neki van igaza, csak hogy ellenfele nem képes felfogni azt, mit ő vitat: ilyen és hasonló esetekben fogalmat szerezhettek magatoknak a büszkeség világosságáról.

Az önzés, a megszokás, a büszkeség s más ezekhez hasonló tulajdonok, ai! olyanok a lelket illető világosság sugárainak felfogására, mint a színes szemüvegek. A ki zöld üveget tart szemei elé, az mindent zöldnek, a ki vereset, az mindent veresnek lát, s így az üvegek különbözőféle színe szerint az előttünk álló tárgyak is különbözőféle szint nyerne; de azért nagyon ferde meghatározás volna, ha egy zöld fát, veres üvegen nézve, valósággal veresnek is tartanánk. Így van ez a lelkünk szemei elé tartott tárgyak megvizsgálásával is; ezeknek tisztaságától függ egész életünknek világossága, ezeknek tisztasága határozza meg gondolkozásunk, nézeteink, véleményeink helyességét; ez kell hogy irányadó legyen cselekedeteinket illetőleg; és minthogy tőlünk függ lelkünk szemeinek tisztaságát megszerezni az ahoz való eszközök felhasználása által; szorgalommal és igyekezettel kell felhasználnunk minden alkalmat, mely arra ajánlkozik. De talán sehol sincs annyira szükségünk a világosságra, mint éppen a vallásnál; egy tárgy sincs, mely annyira igényelné lelkünk szemeinek munkásságát, mint a vallás. A tapasztalás ugyan azt mutatja, hogy egyesek valamint népek életében vannak oly korszakok, melyekben a vallási eszmék mintegy nyugalomba bocsátva látszanak lenni, midőn az emberek nagy része örömeztobb tisztázza számolatait, mint hogy hitének, szeretetének és reményének tárgyaival igyekeznék tisztába jöni. Ez állapot azonban csak ideiglenes lehet; az emberiségnek lassabb vagy sebesebb léptekkel, de minden esetre haladni kell a tökéletesedés felé, és e tökéletesedés egyedül az igaz vallásosság s ennek megfelelő élet által érhető el. Az igaz vallásosságnak pedig szükség feltétele a világosság; e nélkül hogy is tarthatnánk

számot azon evangéliumi valóban tiszteletre méltó nevezetre, hogy mi világosság fiai vagyunk. 1. Thess. V, 5.

Vannak, kik ez állítással ellenkezőleg azon hiedelemben élnek, hogy a felvilágosodás a vallás gyengítésére szolgál s azt hiszik, hogy a felvilágosodás nélküli nép vallásosabb tud lenni, a miből kiindulva, ugy szólván, érinteni sem bátorzkodnak azt a fátyolt, mely a vallásnak ama titokszerű erejét biztosítja; sőt nem mulatják el magok is azt bizonyos homályba burkolni, melyből azután sehogy sem tudnak, vagy nem is akarnak, kiszabadulni. Ezeknek igazok lehet akkor, ha a vallás értékét a hit tárgyainak mennyiségében s nem milyenségében keressük; ez utolsó esetben pedig a felvilágosodás nemcsak hogy nem káros, sőt nélkülözhetetlen; mert — a szent leczke szerint — ha a bennünk való világosság; (az az a mit mi annak tartunk), homályosság: e homályosság mennyivel nagyobb lesz?! Azt mondják némelyek, hogy nincs veszedelmesebb dolog, mint valamiről keveset tudni. Én is megvallom, jobb szeretném ha mindenről sokat tudhatnánk; de mivel ez szinte lehetetlen, tán mégis jobb, ha valamiről bármi keveset is tudunk, mintsem ha egész tudatlanságban vagyunk. Így van ez a vallással is. A kik abban valamit megmagyarázhatatlannak tartanak, azok hamar felhagynak a megmagyarázhatókkal is, s mintsem keveset tisztán megtudjanak, inkább semmi után sem tudakozódnak. Ne tartsuk mi ez elvet ai! hanem igyekezzünk mindenből megtanulni azt, mire értelmünk világánál fogva képesítve vagyunk, és a multakból okulva, a jelenből tapasztalatokat gyűjtve, rakjunk a jövőnek biztos alapot. Öltözzünk fel a világossághoz illendő öltözetbe (Rom. XIII, 12.), s elvetvén lelkünk szemei elől az önzés és megszokás szines üvegeit, keressük a világosságot, ha mindjárt kissé csiklándoztatja is szemünket a szokatlan fény; fussunk a homálytól, bár eleinte nehezen esik is elhagynunk azon árnyékot, mely néha oly jó szolgálatot tehetne gyarló-

ságaink elborítására. Ne nézzük a vallást olyan kőszobornak, melyet valamely világhírű művész az emberiség kertében felállított, hogy az emberi életnek ékessége és disze legyen, hanem buzgóságunk és kegyességünk által leheljünk mimagunk abba életet, hogy bennünk és velünk éljen az; mindenek felett pedig vigyázzunk, nehogy ránk illjék a prófétának ama mondanása: Jaj azoknak, kik a világosságot sötétséggé változtatják! Ezsai. V, 20.

Világos értelem, tiszta hit és az ezekből kifejtett vallás legerősebb bizonyítéka emberi méltóságunk érzetének; ezeknek megszerzésén munkáljunk, ai! lankadás nélkül egész életünkben; mert csak azoknak lehet társaságuk a Jézus Krisztussal, a kik azon világosságban járnak, a melyben ő járt (1. Ján. 1, 7.); csak azoknak lehet az Istent tisztán megismerni, a kik azon világosság után törekednek, melyben az Isten lakozik. Ámen.

Ferencz Józsi.

VII.

Az Isten országa: alapjában, törvényében, és szívében.

(Mondatott a kolozsvári zsinaton, 1855-ben sept. 5-én történt papszentelés alkalmával).

E l ő i m a.

Igaz Isten! mennybeli Atyánk! ki atyai szeretetből adtad nekünk földi országodat a keresztny anyaszentegyházban, hogy tégedet megismerjen minden lélek, s meglásson a tiszta hit szemeivel!

Igazsággal világítottál ez országban, szeretettel melegítetted fel ennek kebelét, s örökségül így adtad a mi kicsin seregünknek is.

Hálára gerjedeznek szentült érzelmeink atyáskodó kegyelmeidért és szeretetedért e kicsin egyházadhoz!

Buzgó lelkesedéssel törekedünk megérdemelni országodban örökségünket.

Nevezz minket Krisztus nevéről gyermekeidnek! Ha gyarlóságból tévedünk: bocsáss meg, s atyailag téríts meg minket; ha pedig elleneink támadnak: adj kitartó erőt, hogy igazságunk s türelemünk fegyverével védhessük szent ügyünket!

Adjad e kis sergedre a tisztult értelem lelkét, mely megtartson minket állhatatosan idvezítő vallásunk szilárd alapján, mint a Krisztus által kijelelt apostoli kősziklán; tiszta hitünkön; megvilágosítson szent törvényeiben, s tápláljon a szeretet által!!

Országodnak új hivatalosai borulnak le szentséged előtt; esküvel kötik szent akarathoz sorsukat. Ővezd fel őket igaz bölcseség erejével, hogy a népet, mint országodnak örökségét, s választott nemzetséget, vezérelhessék isteni céljaid felé, s minden szivben megépíthessék a Krisztus által alapított igazság, testvériség és szabadság idevezítő országát!

Amen.

Ne félj kicsiny sereg: mert tetszett a ti Atyá-
toknak, hogy adjon nektek országot. —
Luk. XII, 32.

Hit a lelke keresztyeni életünknek, vallás lakháza a hitnek; e lakház kebelében tenyésznek az erkölcsiség magvai. Mennyire tiszta a vallás, s tiszták abban a hitelvek: a szerint teremnek az erkölcsiség gyümölcsei is.

Növények, fák és gyümölcsök szabad levegőn fejlődnek, és természetszerű földanyagokban nőnek fel s érnek meg. A vallás keble az erkölcsiekre nézve éppen az, mi a természet az anyagiakra nézve. Az előítéleteken felülemelkedett tiszta vallás szabad tért enged a józan vizsgálódás tisztázó szellemének; a lelkiismeret, e szabadságot jól használva, mindeneket megpróbál, hogy a mi jó, azt megtarthassa, s így a teljes meggyőződés alapján igaz hitét, mint szent megnyugvása védvárát felépíthesse. Lelki szabadság kell arra, hogy a hit megteremje az erkölcsiség hasznos gyümölcseit. A józan sziv megmerevül a vakbuzgóság, és bigottság csilláros oszlopai mellett, látván vakító szereket, melyek miatt e világra jött világosságot el nem fogadhatja, még nagy része a jelenkor népének sem, s melyek közt a hit sinylik, mint a világosság elől elrejtett növény.

Az igaz hitnek édes hazája az eredeti-világosságu valásnak szabad keble, mely mellett, az előítéletes babonák

ellen, két élű fegyverrel őrtálló angyalok: értelmes vizsgálódás, józan meggyőződés. A gázvilágítások erőszakos szüleményei a mesterkélésnek, — nem érhetik utól a nap eredeti világítását. Minden erőltetett fény szemeket kápráztat. A kijelentés fénysugarai, a józanokosság üveglencsésjén átvetve, tárnak fel állandó világosságot a hit szemei előtt, mely aztán világít, táplál és éltet.

Ezért ország kellett, melyben az igaz világosság kiterjedhessen. Krisztus újjá teremté e világot, s letévé azon országnak alapját, melyen felépült a mi anyaszentegyházunk is. Mint erős kősziklán szép renddel épült meg a kereszténység országa, s bár sok utak ágaztak el benne, tán mindenik egy bizonyos célhoz viheti az igazságra vágyó lelkeket. Mi tisztában vagyunk azon országgal, melyet kicsiny sergünknek adott a mennyei atya, mert szerintünk ez ország: szeretet, igazság és erkölcsiség országa. Ez országról van szó a szent leczkében is, mely szelid evangéliumi biztatással hangzik anyaszentegyházunk szívéhez: Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon nektek országot.

Én igaz idvezítő vallást követek, abban élek, s kívánok meghalni. Hitem kezeskedik vallásom idvezítő szentségéről, reményem jót áll a jutalom felől, meggyőződésem kivívja a diadalt. Nem félek, bár mennyi antikrisztus álljon ellenem. Átok a tudomány, mely az evangéliomon kívül hirdettetik, ha angyal vagy ember, vagy bármi teremtmény hirdetné is azt. Ez az én hitem és vallástételem. Ez mennyei Atyánk országában, a keresztény anyaszentegyházban, jogot ad nekem egyenlően minden keresztény testvérekkel, kik a Krisztus által atyjoknak ismerik az egy igaz Istent, a kinek tetszett, hogy nekünkis, ezen unitárius kicsiny seregnek, adjon országot; oly országot, melyben a bárány és farkas, a párducz és kecskefiu együtt legelhessenek; olyan országot, melynek fejedelme az Ur Krisztus, mint azon egy akolnak

egy igaz pásztor. Ő a mi főpapunk, mi pedig kibocsátott tanítványai s hivatalos szolgálói országában.

Őrei vagyunk a vallásnak. Ifju barátim, kezdő pályatársim! egy mennyei szózattal hivlak fel az eskü oltára mellé: Őrállóul küldöttelek tégedet, meglásd, hiába való ne legyen szolgálatod. Ez az útitárs, ez a vezérbarát, mely nem hagy eltévednünk a szövevények közt.

Menjünk tehát s járjuk be az isteni országot, míg azt megismerjük: alapjában, törvényében, lelkében és szívében, hogy aztán bátran mondhassátok el az Isten országa mellett vállalt órállói eskütöket, az egyetlen esküt minden más eskük felett.

I.

Az országnak, melyben a mennyei Atya örökíté kicsiny sergünket is, állandó alapja: tiszta hit a meggyőző d é s i g.

Ama beszédben, melyet Krisztus Péter apostollal folytatott, a hitről mondá: Ezen a kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat. Máté XVI, 18. Pál apostol szintén nyilatkozik a zsidó keresztények előtt: Hit nélkül lehetetlen dolog, hogy valaki Isten előtt kedves legyen, mert a ki Istenhez járul, annak hinni kell, hogy van Isten, és hogy jutalmat ad azoknak, a kik őtet keresik. Zsid. XI, 6. Ez a hittudomány, melyen mint erős alapon fennáll az Isten országa, a keresztény anyaszentegyház. Tiszta hit, józan meggyőződés kútfeje az idvességnek, mert az Isten igazsága a Krisztusban való hit által jelent meg mindenekhez, a kik hisznek. Rom. III, 21—22.

Oh de sokszor csalfa fény játszik a hit leple alatt, mely hasonló egy bágyadtan hamvadozó csillámhoz. Vannak letiport lelkek, kik a kétség és babonáság örvényei mellett tántorognak; vannak szürkületes értelműek, kik sejtenek, de

ingatag meggyőződésök csak előítéleteken s gyermekies szokásokon rágódik. Szomoru látni a kereszténység világában embereket, kik örömet megnyugosznak a vakhit állításain, futnak a bigottság lobbanásai után, s szegődnek a türeделmetlenség, térítés vagy üldözés zsoldjára is. Mit tesznek e gyáva hitűek? nem egyebet, mint mikor a gyermek játszó veszszőjével gondatlanul felzavarja a tiszta forrást, azonban megszomjul, de már tiszta vizet nem ihatik. Így zavarják meg az emberek néha vigyázatlanul, többször vétkes akaratból, az irigység veszszőjével, az eredetileg tiszta hitforrást. Ezért vannak maig is az Isten földi országában versengések, üldözések, kárhoztatások, térítgetések, melyek a tiszta hit világitó napja elé terhes fellegeket gyűjtnek, és sok szegény lelket a kétség kísérteteibe visznek; s azt a forrást, melyből mindenki szabad meggyőződése szerint merithetné lelke idvességét, megiszapolják, hogy más se merithessen belőle, vagy mérges epét öntenek belé, hogy a ki iszik, meghaljon tőle.

A tiszta hit oly dolgoknak valósága, melyeket reménylünk, és a melyek nem látatnak, azoknak bizonyos mutatója. Zsid. XI, 1. De a vakhit szűrkitő fátyolt von a szemek elé, hogy a keresett tárgyát tisztán ne láthassák. Így lesz rabbá a szabadságra termett lélek.

Szabad akarat kell a józan meggyőződésre, szabad akaratot teremtett Isten a kebelbe, mert ő mint legjobb Atya, nem bérért dolgozó napszámosokat, hanem szabad örökösöket hívott országába. — Fojtsd meg a sziv szabad akaratát, megölted a hit erejét, mert akaratszabadság nélkül nincs képesség a jóra; már pedig jó cselekedetekből ismertetik meg a hit igaznak lenni, s miképen a test lélek nélkül, éppen úgy a cselekedetek nélkül való hit megholt állat. — Jakab. II, 22. 26.

A hit két emlőből szívja eledelét: szabad akarat, igaz meggyőződés, adnak tápláló tejet, mely nélkül nincs ereje, nincs élete a hitnek. Az akaratszabadság mennyei oltovány kezeink közt, melyet ápolni, nevelni, a rágó féregtől tisztogatni szent vállalatunk. Ha e ránk bízott munkát elhanyagoljuk, rabkereskedőkké aljasulunk; kétség és babona rabjaivá kényszerítjük az Isten országába jogosított lelkeket.

Nincs nyomorultabb sors, mint vakhitben a szolgálai állapot; itt nyomor az élet, üres a szív, ferdék az érzések, még az öröm is keserű. Vallás helyett ábrándos képekkel hurcolják az észet: a keserveket hazajáró lelkek hordják a házba, a mezőket lidérczek kopáritják el, a pusztító viharokat garabonczások idézik elő, a halált csillagfutások jelentik meg; s több sötétes jóslatok, ámitások fárasztják ki a lelket önerejéből, hogy Istenről, isteni gondviselésről, erényről s jutalomról tiszta felfogása soha se lehessen.

Mig ilyenekre találunk, s pedig vannak, addig nincs bevégezve a váltság munkája. Meddig fogjuk még szomorúan tapasztalni, hogy sokakra nézve hiába született az igaz megváltó, hiába dicsőült meg erényeiben s halt meg nemeslelkűen a keresztfán! valamедdig a vakhit babonás fellegekkel borítja itt ott a váltság sugarait.

Lépjének fel a hitnek őrei tetterőre azon seregben, melynek Isten adta a tiszta hit országát, s tapogassák szüntelen, ha a sereg szívében megvan-e a hitnek valódi ereje józan meggyőződésig, annyira, hogy az erkölcsi jobbulást, tökéletesedést éleszsze, a szív nyugalmát biztosítsa, s a keservek közt is elég vigasztalást nyújtson?! mert gyenge hit az, mely kétségek közt hanykodik, s minden változás felzavarja meggyőződése kútfejét. Akkor van igaz erőben a hit, ha az ég zúgó fergetegei, a világ zajos viharai, s az emberek boszus ostromai meg nem rettenthetik, sem gátolják szabad munkásságában.

Vannak a romlott szivnek gonosz szenvedélyei, vakító incselkedései, melyek miatt egy szerencsétlen, mint útavesztett, tévelyeg, vagy bérbeszegődik, hogy másokat is ámitson, tévutra vezessen. Vannak hitetlen Tamások, áruló Judások. De a józanész-szerű meggyőződés világosabb, mintsem a zabolátlan ingerkedéseket ki ne ismerje, s az igaz hit szilárdabb, mintsem a legkísértetiesebb ostromot 'is vissza ne verje.

Vagy talán ellenvetésül gondolják némelyek, hogy a hit az isteni gondviselés körül oly nehéz akadályokkal vív, melyek túlfeszítik s megháborítják a meggyőződés erejét s nyugalmát. Azt kérdezik az ilyenek: „hol állapodjék meg az érzékeny sziv, ha egy böles, igazságos s boldogító gondviselés felől kíván meggyőződni, midőn látják: mennyi gonosz uralkodik e világon, mennyi rendellenest s fájdalmat kell tünni, mily szelvészes események játszodtatják sorsunkat, a szerencse mily vakon pazarolja méltatlanokra fényadományait, mennyi jó és nemcs akarat marad sikertelen s gyümölestelen, a vakmerőség dolgai pedig jól mennek véghez, a büszke vétek fölfelé tolakodik, és győz, a szelid erény lent marad, sír és vérzik!? s t.

Jól van barátim! elismerem, hogy vannak zavaros órák, melyekben a mindenséget kormányzó istenigazgatásnak nyomait a véges értelem elveszti, s szinte hajlandó a gondviselésnek világra való befolyását kétségelni. De éppen itt van a próbakő, melyen az igaz hit ereje kitetszik, mint az arany próbája a választóvízes kövön; s melyen, mint Krisztus a templom tetején, az egész világ dicsőségével kísértő sátánnak megmutathatjuk, hogy méltók vagyunk az országra, melyet mennyei Atyánk adott a mi kicsiny sergünknek.

Jöjjünk hát tisztába itt is hitünkkel, s mutassuk meg a világ előtt, hogy palástunk mellett van az igaz hit paizsa is, s mint őrállók tartjuk kezünkön az igaz tudományt és idvezítő vallást, melynek elveit krisztusi hangon bocsátjuk át a kételkedő s tudni vágyó lelkekhez. — A mi hitünk és val-

lásunk tisztasága úgy fénylik, hogy valákik azt látják s átértik, azonnal képesek lesznek a tetsző rendetlenségben is valami bölcsesség céljaira találni, s a fellegek közt is sejteni egy mindenhatóság sugarait, melyek a lelket kétség terhe s vak elrendelés kinzó titka alól feloldozzák.

Ez életben gyakran felmerülő roszakat is hasznos, sőt szükséges eszközöknek ismerni, a keserveket gyógyszerül használni, s az események folyamából czélszerű intézeteket fejtegetni: ez a mi vallásunk feladata, s ebben van az isteni gondviselés felől igaz hitünknek csalhatatlan tanuja. Azt mondja itt józan meggyőződésünk, hogy a világosságnak és sötétségnek, a jónak és gonosznak ellenviadala az igazság és bölcsesség diadalával végződik.

Ezekben van letéve vallásunk alapja, hitünk kősziklája, melyen kell építenünk szüntelen az Isten országát hitsorsosaink szívében; ezt tegyük hát hittel és nyílt buzgósággal; mert különben felettünk áll hitfejedelmünknek a Krisztusnak emez ítélete: Jaj nektek, kik elvettétek a tudománynak kulcsát, mert a mennyeknek országát bezárjátok az emberek előtt; ti magatok nem mehettek be, a kik be akartak menni, azokat is megtiltottátok. Máté XXIII, 13. Lukács XI, 52. — De semmi kárhoztatások sincs azoknak, kik a Krisztus Jézusban vannak, s kik nem a test és vér, hanem a lélek és igazság szerint cselekesznek.

II.

Ne félj kicsiny sereg; mert tetszett a mennyei Atyának, hogy adjon neked országot! s azt felépítette a Krisztus igaz hited kősziklájára, s törvényül adta Isten beszédében az idvezítő igazságot.

Mikor a nap tiszta fényben áll előttünk, ragyogó sugarai mindent megvilágositnak körülöttünk. — A Krisztus, mint igazság napja jött fel a keresztény világ egén, s igaz beszédével mindent megvilágosított, mit hinni és cselekedni kell.

Zárd el a nap világát, hogy a nyílt ablakon ne hasson át: úgy megteheted, hogy a kijelentés igaz világát eloltsd az igazságra vágyó lelkek előtt. De a nap pompás magasában ragyog s fénysugarait emberi erőlködés nem homályosíthatja el. Így áll a Krisztus tudományának igazsága minden más tudományok felett; sőt ezek is attól veszik világolásokat.

Én azért születtem és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról; valaki igazságtól vagyon, hallgatja az én beszédemet. Ján. XVIII, 37. Elleneivel szemben tette Krisztus e nyilatkozatát, melyből kiderült akarátjának, törekvésének iránya, t. i. hogy minden lélek eljusson az igazságra s megvilágosodjék az igaz Isten ismeretében.

Keressétek az Istennek országát, és annak igazságát, és abból megértitek, hogy egy test és egy lélek vagytok; egy az Ur, egy a hit, egy a keresztség, egy az Isten, és ő mindeneknek Atyja; ez az igazság, Isten országának törvénye. Eféz. IV, 4. 5: 6.

A törvénynek lelke, annak józanértelme; s ez a napfényhez hasonló világosság. Hiába erőlködik gyarló ember annak sugarain uralkodni s mesterségesen félremagyarázva elferdíteni, mert isteni eredetűek azok, s a krisztusi uralmat ismerik el hódolattal.

Ki meggátolni akarná e fény terjedését, esik amaz ítélet alá: Ha a te igazságod feljebb nem bővülködik, mint az írástudók- és farizeusoké, be nem mehetsz a mennyei Atyának országába. Mátté. V, 20.

Milyen lehet az írástudói és farizeusi igazság? Hol a zabolátlan nép parancsoló hangon kiált az igaz ellen: „feszítsd meg”—ítéletet, a félelem és igazság közt habozva ingadozó bíró kezeit kimossa, hol az ártatlanság mellé felhívott lelküismeret, mint ama gyolcslepedős ifju elrejtetik s csak

felső ruháját hagyja az üldözött mellett segédül: ott az igazsággal s szabad jellemmel nincsenek tisztában az emberek, ott judási árulás, kaifási tanács, főpapi üldözés, irástudói gyűlölség, herodesi erőszak, pilátusi félelem, ily fenyegetés: „ha ezt elereszted, a császárnak nem léssz barátja“ s a jövő nemzedéket sujtó vak átok: „az ő vére mirajtunk s a mi fiainkon legyen“ egymást érve ostromolják az igazságot s megdöntik a vallás szent törvényét.

Ilyen jellemekből ismersz a farizeusi uralkodó szellemre, mely megdézsmálta a kaprot, mentát, megtartotta a vallás külkérget czeremoniáiban; elmulatta pedig azt, a mi földolog a törvényben. Fájdalom! az ily cselszövényes uralom mindig talált elég zsoldosokra, kik a szabad vizsgálódás kezeit megköttözzék s az okosság szemeit betakarják; pedig ugy-e, a fényes és gazdagon terített asztal mellett is éhen marad, kinek kezei megkötve s szemei befogva vannak?

Mi tartja össze a köztársaságot? Szilárd egység, tiszta becsület, sértetlen igazság; hiszen az egyházi társulatnak is ezek teszik védfalait.

A mi kicsiny sergünket annyi viharok közt, Isten országában fentartotta vallásunknak ama sérthetetlen igazsága: Egy a közbenjáró amaz ember Ur Jézus, ki által Isten akaratját teljesen és világosan kijelentette. S ebből tudjuk, hogy az Ur ismeri, kik legyenek övéi, és ez az ő pecsété: Távozzék el a hamisságtól minden, valaki nevezi a Krisztus nevét, mert a kik vallják, hogy az Istent tudják, de cselekedettel tagadják, utálatosok Isten előtt. 2Tim. II, 19.

A vallás világa hatott legelőbb jótékonyan az értelemre, s a mint e világosság terjedett a népek között: úgy emelkedett a népek mivelődése s erkölcsi szelidülése is.

Mérjük össze a babonák közt vakoskodó népeket, s a mívelt europai keresztényeket, azonnal meggyőződünk, hogy

az Isten országának lelke a keresztény vallásban kiderült igaz világosság, mely szent igazságaiban vezérszövétnékül ragyog előttünk, mégpedig annál tisztábban, mennél feljebb emelkedtünk az előítéleteken, s kibontakoztunk a megfoghatatlan titkok tömkelegéből, annyira, hogy mindeneket megvizsgáljon lelkünk, még az Istennek mélységét is. 1. Kor. II, 10. E pedig a mi vallásunk törvényének lelke s hitünknek kösziklája: hogy mindeneket megértsünk s hihetetlen képzeményeknek helyet ne adjunk.

III.

A mi vallásos országunknak szive a szeretet. Egyedül a szeretet teszi az emberiség boldogságát, e forrása a társas élet örömeinek, e szerzi meg a lélek idveségét is. E célból építette meg Krisztus az Isten országát e földön, ezért mondá hogy a szeretet az egész törvénynek summája. Lássuk tetteiben.

A szeretet karjai ápolják az ártatlan csecsemőt s a tehetetlen öreget; mikor a kebel virágai kinyílnak, a szeretet rokonítja a kölcsönös vonzalom érzelmeit s teszi paradicsommá a házi életet. A szeretet kebele vigasztalást termő mező, hol a kesergő, kinek szive beteg, meggyógyul, felvidul; hol a tévelygő, kit rémek kísértenek, megtisztul, megtér s szentesül; hol az üldözött, mint egy védőtár mellett, menedékhelyre talál. Bizony, ha a szivből jönnek ki minden jó gondolatok s cselekedetek, s a sziv a jónak, szépnek és kedves élvezetnek kútfeje: ugy a tiszta szeretet Isten országában a mi vallásunknak megszentelt szive, melynek apadhatatlan forrásából áldást merithet gazdag és szegény.

A szeretet karjai felemelik az út mellett sebeiben fetrengő szenvedőt s kimossák poros vérszeiből, ki mellett részvétlen haladott el a felekezetes szűkkeblű pap, lévita s gazdag farizeus. A szeretet megtisztítja a bélpoklost, megerősíti a guttaütötteket, szemet ad a világtalannak, lábat állít a sántának s halottját feltámasztja az anyának.

Vagy azt mondjátok: ezek krisztusi csodatétemények? Csak addig csodák a Krisztus mivei, míg vakhit szemei bámulnak azokra; de hol józan ész fogta fel az igaz szeretet erejét, s megismerte annak hatósságát, ott nincs többé csoda; mert a szeretet mindenható s még a halálos ellenségekért is imádkozni képes.

A szeretetnek kezdete Istentől vagyon, folyama egybeköti a földet az egekkel, embert Istennel, s az embereket egymással mint testvéreket, hogy egy test s egy lélek legyenek, kiknek egy atyjok van mennyben.

De miért tovább? hiszen az evangéliom, ez az idvesség kezese, ismerteti a szeretetet ezen isteni kijelentésben: Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, lelkedből és erődből, mert ez az első és nagy parancsolat; szeressed felebarátodat mint önmagadat, ez a másik; és az egész törvénynek betöltése a szeretet.

Megtaníttatunk mi Istentől' vallásunkban: hogy egymást szeressük, és ilyen parancsolatot vettünk: Hogy a ki szereti az Istent, szeresse az ő atyjafiát is, mert a ki azt mondja: hogy Istenét szereti, azonban embertársát gyűlöli, hazug az s nincs benne az igazság lelke.

A mi vallástételünk az egész világ előtt ez: Ha angyaloknak, vagy embereknek nyelveken szólnék, ha jövődöt tudnék is mondani, minden titkot és bölcseséget értenék, és ha egész hittem volna is annyira, hogy a hegyeket elmozdithatnám helyökről; ha szeretet nincsen énbennem, semmi vagyok. És ha minden marhámat a szegények táplálására osztanám, s testemet a tűzre adnám is, de ha szeretet nincsen bennem, semmit nem használ az nekem.

Az az én vallásos szeretetem, mely hosszutűrő, ke-

gyes és nem felekezetes, sem személyválogató; nem irigykedik, nem cselekszik álnokul, nem fuvalkodik fel, nem keresi csak önhasznát, nem gerjed haragra, nem gondol gonoszt, mindene-
ket elfedez, mindene-
ket reméll és mindene-
ket t'úr.

Az az egy igaz idvezítő vallás, mely az apostoli elvek szerint így értekezik, az idvezítő vallás, melynek keblében ily szerető szív dobog.

E pedig az én igaz vallásom, melynek hitében, reményében és szeretetében élek, s ebben kívánok meghálni is.

Nem féltem kicsiny sergünket, mert tetszett a mennyei Atyának, hogy adjon nekünk országot s ebben igaz idvezítő vallást, mely önerején fennállva boldogít. Megtart minket ez országban vallásunk erős hite a meggyőződés fegyverével, szilárd igazsága a józan világosság mellvasásával, és a tiszta szeretet éltető melegével.

Bár sokan jöjjenek e világra a családok, kik Istenről, Krisztusról, Szentlélekről, a vallás külszinéről s öltözetéről ferde kérdésekkel s támadó eszmékkal mesterkedjenek zavarni; mindazon bontránkoztatókra egy krisztusi „jaj“t mondván, vonuljunk szelid tűréssel az Isten országának védbástyája alá, melynek fedező kapuja felett üldözőink ezt találják írva: Mivelhogy ti köztetek vagyon irigység, versengés, visszavonás, nem testiek vagytok-e? vajjon csak érettetek feszítettette meg a Krisztus? s csak ti keresztelkedtetek-e az ő nevére? ne legyetek hiu dicsőségkivánók, egymásnak ingerlői, egymásra irigykedők, mert nem onnan feljül származott bölcsesség ez, hanem földi, testi, ördögi; a mely bölcsesség onnan feljül vagyon: békeséges, türelmes, engedelmes. És e felirat majd visszarettenti a tolakodó, ingerkedő serget.

Jelszavunk, melyről egymásra ismerjünk, ez legyen: Kövesd a hitet, igazságot és szeretetet, azokkal egyetemben, kik segítségül hívják az Urat tiszta szivből; a tudatlan és bolond kérdéseket megvessed, tudván, hogy azok háboruságot nem zenek s a hallgatókat elfordítják. 2. Timot. II, 14—23.

Vagy talán e pénzkórságos világ anyagi érdekekben akadémizál; szegénységeért veti meg a kicsiny serget; vagy testi gyengesége felett próbálgatja az erőbesség nyers jogait?! Kérjük fel Lukács evangélistát békekövetül. Ő majd elősorolja evangélioma XII-ik részében: mint van annak dolga, ki sok kincset takar, az isteniekben pedig nem gazdag. S hogy a lélek drágább az eledelemnél, s hogy nem csak kenyérral él az ember, hanem az Istennek igéjével; majd elvezeti a levegői madarakhoz, a mezei füvekhez és liliumokhoz is, hogy megmutassa az eredeti egyszerűség arany mérlegét, s végre intésül adja: Keressétek az Istennek országát és annak igazságát s minden egyebek megadatnak nektek. — És hozzánk visszatér e vigasztaló biztatással: Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon nektek országot.

Papságra hivatalosok, kiket a gondviselés őrállókul hívott meg országába! legyen derekatok felövezve az egyetlenegy igaz Istenről vallást tevő erős hittel s ennek szilárd igazságával. Gyujtsátok meg szövétnekeiteket a Krisztus tudományának fénysugaraival; az a nap, mely Isten országában a szeretet erejével melegít és táplál. — Híven ragaszkodjatok a józanokosság és kijelentés törvényeihez, melyekben a Krisztus ma és tegnap ugyanaz volt, mindörökké is ugyanaz lészen. Zsid. XIII, 8.

Hálátlan fiu, ki atyjától öröklött tiszta birtokát meg nem őrzi, sőt hanyagul nézi pusztulását, végenyészvét. Elődeinktől örököltük feltisztult vallásunkkal az Isten igaz országát; nehéz idő viharait állotta ki anyaszentegyházunk.— Tartsuk meg mi is ezt híven és állhatatosan. Erre megsegít minket hitünk tisztasága, igazságunk sérthetetlen szentsége s a szeretet szent lelke. Ámen.

Gyöngyösi István.

VIII.

Az Isten országáról.

(Népiskola-tanító békösöntésekor).

Jöjjön el a te országod! Máté VI, 10.

Az ugynevezett magánakvaló ember szívét mások sorsa nem érdekli: miként áll a világ folyása? vigadnak-e vagy sirnak embertársai? virágozik-e vagy hervad nemzetének, hazájának és vallásának sorsa? mindegy előtte. Az emberszerető ellenben akkor örvend és boldog, mikor mást is boldogságában örvendeni lát; és míg a jobb és balkeze körül élők kenyere könyhullatás, addig neki sincs édes falatja, örömpoharát is megkeseríti azok insége, kiknek szemei reá néznek. Kivált nemzete és hazája keble örökszeretetének azon szent tárgyai, melyekért mind halálig élni kíván. Ezért igyekezik fényleni a helyen, hová őt a gondviselés állította, ha ugy nem lehetne is mint lobogó szövetnek, legalább mint kis körét besugárzó mécsvilág. Ha oszlop gyanánt nem emelheti, legalább mint parányi hangya morzsáival is emeli a közjó épületét; meg-gondolván: hogy ha az emberek nem ismernék el, ismeri és látja őt, a ki mindenek felett van, és a ki a hív pályafutónak nemcsak erőt ad, hanem a pályakoszorut is kétségkívül megadandja.

Ily gondolatok közt választék pályát magamnak, minек-utána ifjuságom álmainak szép kora nincs többé. Búcsut ve-vék ifjuságom barátitól, elszakasztám magamat azon kedves lelkektől, kiknek szárnyai alatt és kis körében láttam az első

napot, játsztam át gyermekkorom és hánykodó keblemnek mindig nyugpontot találtam. Életem munkássága irányaul tűztem ki, hogy felvegyem Krisztus anyaszentegyháza kisdedei ügyét, s őket Isten országába vezéreljem. Főpásztori helybenhagyás szentesíté határozatomat, s köztetek mutatá ki munkamezőmet** i diszes gyülekezet! ezután közelebbbróli kedves ai!

Im ez óra összeköt hát engemet tiveletek, mán túl ti köztetek fogok munkálkodni, s töletek függ sok tekintetben, hogy örömmel törekedjem fontos hivatásomnak megfelelni. Mikor a világi gondok szövevényes kötelékéből kifejlödve e szent helyen az urak Urát tisztelni felgyültök, nekem itt érzéki gondoktól szabadon és öröme lelkesülve kell hymnuszaitokat előlvezérteni; más még nagyobb kötelességem a tanítás, gyermekeitek értelmi világitása és sziv-nemesítése lesz: s kétágu hivatásom csak ugy fog köztetek sikerülni, hogyha kivált a nevelésre nézve egyetértünk, kezefogunk. Valóban reám is, reátok nézve is innepélyes óra ez, mert szövetségre lépünk, hogy általam is az Isten országa terjedést vegyen tiköztetek. S éppen ezt tartva szemem előtt, Idvezítőnk tanította mindennapi könyörgésünkből választám ki a meghalott igéket: Atyánk! ki a mennyben vagy: jöjjön el a te országod; s ezen igék tiszta kifejezéséből önként jó, hogy mai szent beszédem legyen az Isten országáról (mint a melynek kedves gyermekeitek iskolája által, — és köztetek leendő — gyarapítása egymással szent szövetségünk főíránnya), előadván:

1.) Miben áll reánk nézve az Isten országának eljövése; és

2.) Mit kíván e szent célra törekedés tölem és töletek?

Emberekre nézve legérdekesebb tárgyról szólok, de előre megvallom, hogy inkább a tárgy, mint egyszerű előadásom figyelemre méltó.

Miben áll tehát reánk nézve az Isten országának eljövése? mit érthetünk legelsőbb is az Isten orszá-

ga kifejezés alatt? Tágas értelemben Isten országa az egész világ, melyben a fővaló, ki mennynek és földnek Ura, határtalan idők óta végnélkül országol; Isten országa: ama dicső világ, hol a királyi székben-ülőt dicsőült szellemek karéneke magasztalja; de itt azon Isten országáról szólok én, melyről mondá Idvezitőnk: „nem úgy jó el az, hogy azt az ember eszébe vehetné, és nem mondják arról, hogy itt, vagy amott vagyon; mert az Isten országa tibennetek vagyon.“ Máté 17, 21. Jézus ezért szenvedett, az apostolok ezért munkálkodtak, az egyházi szolgák ezért állnak az Urnak oltári előtt, és a tanítómesterek Jézus kicsinyei közt; sőt az egész kereszténység mindennapi fohásza is ezért emelkedik milliók ajkairól az egekre, hogy jöjjön el ez Isten országa. Érdemes lesz tehát tudnunk: miben áll ez Isten országának hozzánk eljövése? Ez áll

a.) az értelmi felvilágosodásban; mert Isten országa szorosabb értelemben nem másutt, mint a felvilágosodott értelmű emberek között lehet a nap alatt. De ki a felvilágosodott értelmű ember? az, ai! a ki megtanult felelni im e kérdésekre: mi az ember, ki hozta őt, és miért e világra? mit kell neki tenni arra, hogy a földön jól legyen dolga? mivel tartozik Istennek, mivel önmagának és azon sok ezer lelkeknek, kik jobb és balkeze körül állnak? midőn teste porba vonja, lelke vágyai pedig felemelik, e kettő közül melyiknek engedjen, és melyiket tagadja meg? mi lesz vége, ki vár reá ott, hová titkos belső vágyai kiolthatatlanul emelik? s mi kell arra, hogy az ember igazán ember, igazán jó hazafi, és igazán jó keresztény legyen? Ezek azon fő kérdések, melyekre a ki felelni nem tud, valamint felvilágosodott embernek nem mondathatik, ugy Isten országának polgárságára sem emelkedhetik. Boldog ember, ki ezekre nézve tisztában vagy; mert kezekben a kulcs, melyre az Isten országának kapui megnyílnak előtted. Boldog haza, boldog gyülekezet, melynek kebelében nem kevés számmal találhatnak ily értelem-

ben felvilágosult polgárok; mert mentől derültebb a tudatlanság homályától valamely társaság szellemi légköre, annál inkább megláttatik ott az Isten országának tündöklése!

De Istenem! hány ezer lelkek élnek, kik ez áldott világoŝság sugárit nem ismerik, nem csak ott, hol ama vad szigetlakó embertársa csontjain rágódik, az ötig számlálni nem tudó ösztják maga faragja istenét, és a géber lobogó tüzére ruházza az Isten tiszteletét; hanem itt Krisztus hivei közt, itt édes hazám kebelében is. Hány ezer lélek csak annyiban keresztény, mert születésekor megkeresztelteték, és valamelyik egyház anyakönyvébe neve beiratott: azon túl pedig értelme derítésével sem maga nem fáradott, sem más nem bajlódott; hányan élnek ugyszólva csak a porban, babonák rablánczai közt, a nélkül, hogy állati szükségjeik köréből kiemelkedni képesek volnának; kiknek káromlás igen, de Istendicséret ajkukon soha se zeng. Isten, világoŝság Istene! jöjjön el a te országod. Isten! világoŝság Atyja! ki kezdetben egy „legyen világoŝság“ szóddal az ékesség nélküli sötét pusztát, mely a mélység színén lebeg vala, kiderítéd, s mérhetetlen meszszeségben tündöklő fáklýadat, a napot, meggyújtottad, derítsd fel értelmi egét szeretett nemzetemnek, hazám gyermekeinek, keresztény hiveidnek, és a felvilágosodás sokaktól szivszakadva várt országa „jöjjön el a te országod!“

Azonban a felvilágosodás, ha szintén nélkülözhetetlen feltétele is az Isten országa eljövésének, nem elégséges még magára, hanem szükség,

b.) hogy az erkölcsiség is mellette legyen: mint a napfény mellett az éltető meleg, az élöfával a virág és a gyümölcs, a fö mellett a sziv, és a létezés mellett az élet édes érzete; mert mint fennebb mondám, a felvilágosodással meg van a mennyország kulcsa kezünkben, de a kapukat ha nem nyitjuk meg, és nem megyünk be: még Isten országába nem jutottunk. Akarom mondani, ha a felvilágosodás kulcs: az erkölcsiség kapu, melyen belépünk az Isten országába.

A felvilágosodás tudásában, az erkölcsiség teljesítésében áll annak, a mi üdvöt áraszt egyesekre szintugy, mint népekre, nemzetekre és az egész világra. Felvilágosodás a nap, erkölcsiség az éltető sugár, melyek világosságot és meleget derítvén a sötétségben nyomorgó emberiségre, azt cselekszik, hogy legyen élet és boldogság a földön és a mennyben. Felvilágosodás a fő, erkölcsiség a szív; kinek feje is, szive is helyén áll, vagy akarám mondani, kinek van felvilágosult tiszta értelme, van erkölcsi érzettel dobogó jó szive, az az ember már Isten országának polgára, s ki nem látja az első pillanatra, hogy ily emberek sokasága paradicsommá tenné a földet, vagy bennök mennyország szállana az emberiség üdvért esengő körébe? szóval: hogy az Isten országa a felvilágosodásban és erkölcsiségben áll.

Tisztelt h! felvett tárgyam e csekély fejtegetéséből látható, mi szent a cél, melyre tinéktek énvelem, mint iskolátok mesterével, egyesülni kell. Gyermekeitek fejét és szivét adjátok kezembe bizonyos tekintetben, hogy egyiket világosítsam látni, a másikat hevitsem ölelni azt, a mi jó és üdvözítő; és így értelmöket a sötétségből és tudatlanságból, érzéseiket az állati ösztönök szövvényeiből a nekem adatott erő és mód szerint megszabadítván, elkezdjem bennök az alapot, melyre ők mint Isten országának élő templomai felépülnének. Lenne-e szerencsésebb tanító mint én, lennének-e a nap alatt boldogabb atyák és anyák mint ti, ha e szentséges irányunkat kedves gyermekeitek által megközelíthetnők? Nem előre hullanak-e örömkönyeitek, ha csak meggondoljátok is, hogy azon kedves teremtesek, kiknek szeretetében éltek, mentve lesznek a tudatlanság és erkölcstelenség ezerkaru ördögétől; nyerve ellenben a hazának, tinéktek és a mennyországnak? Nem úsz-e szivetek előre a tenger gyönyörűségben, elgondolván, miként fognak ők majd ép testi erőben mint a fiatal czedrus, világos értelemmel és szeplőtlen erkölcsi érzelmekkel, mint mennyország viruló, szep növényei,

fölnévelkedni; s miként lesznek ők a hazának ép és hasznos alkotó része, a Sionnak ékessége, e helységnek disze, erőtlenségtek gyámoszlopa, halálos ágyatok koszoruja és sirhalmatokon a legszebb élő emlék? Avagy már csak ez előgondolatban is nem egy szebb világba ragad-e benneteket e szép jövőndő elképzelése? Nem úgy tetszik-e, ha jól meggondoljátok, hogy majd, mikor ti nem lesztek többé, akkor is e helység jólléte virágozni fog, akkor is e szép gyülekezet világozossága, mint a magas helyen lobogó szövetnek, messze és sokak előtt fog tündöklenni? és ez áldott nemzedék a ti fiaitok és leányaitok lesznek; nem úgy tetszik-e mondom, mint ha e helység és gyülekezet éppen Isten országa lenne? s im ez áldott jövőndőért könyörgünk mindennapi imádságunkban.

De minthogy a könyörgés mellett megkívánja Isten, hogy utána is járjunk annak, a mit elérni ohajtunk, szükség, hogy mind azt megtegyük, a mi csak hatalmunkban áll, hogy e szép jövőndő, az Isten országa, eljőjön minékünk. Lássuk azért:

Mit kíván e szent célra törekvés tőlem és tőletek?:

Megkívánja tőlem a.) hogy érezzem, mily nagy kincs az, melyet tőletek örökösöm alá fogadok a mai napon. Gyermekeitek értelmi és erkölcsi nevelése a reám bízott nagy számadás. Most még értelmök gyenge bimbóhoz hasonló, annak kifejlésére kell fő gondomnak lenni, hogy ők a tudatlanság és babona szövevényes gyomja által porba ne nyomaszanak. Most, míg szívök táblája tiszta, oda az Isten félelmét és emberek szeretetét kell beírnom, hogy az igaz erény angyali képe lelkesítse őket a test és világ ostromi ellen. E szerint tehát midőn gyermekeiteket adjátok nekem, egy oly közbizodalom zálogai jutnak kezembe, mely engemet nemcsak megtisztel, hanem el is kötelez azt megérdemelni. E pedig

csak úgy lehet, ha a mennyiben rajtam áll, gyermekeitekből e helységnek hasznos polgárokat, az Istennek okos tisztelőket, és tinektek engedelmes, jámbor fiakat képezendek. Valóban, terhes számadás van rajtam: jaj nekem, ha elvesztvén a reám bizott drága kincset, gonosz sáfárnak találtatom; az Isten azt, mint a próféta mondja, tenyeremből veszi meg. Így kell nekem a reám bizott ügyet érezni, s e szerint kell

b.) annak utána is járni. Ha van a földön tövises pálya, az kétségkívül a népiskola-tanítóké. Már magában is oly munka a tanítás, mely nagyszerű türelmet igényel. Még tövisesbbé teszi e pályát a megvettetés, melylyel a közönség leghasznosabb polgárait a tanítókat illeti, alánézi; és a silány jutalmazás, mely miatt a népiskola-tanítók legnagyobb része inségben sanyarogva, néha még növendékeik előtt is megaláztatva, kénytelenek küszködni az Isten országaért. Ez az oka, hogy nálunk oly ritka, ki rákészülve és hajlamától indítatva lenne tanítóvá. Ha valahol tehát, itt a szalmatűzként fellobbanó buzgalom semmit ér. Szükség hát, ugy-e tisztelt gyülekezet! hogy a tanító lemondjon, keresztjét vegye fel, magát tagadja meg, s állandó kitartással küzdve is igyekezzék, ha talpalattnyi darabonként is, kiyívni az Isten országát. Nekem pedig, előre tudván azt, hogy e diszes közönség nem csak a szent Sion mellett, hanem annak szolgálói mellett is mindeddig példás buzgalommal állott, minek élő tanui: eddig is virágzó jóhírű iskolátok egyfelől, másfelől pedig Isten és emberek előtt kedves gyermekeitek; annyi- val több okom van a reám bizott szent ügynek megfelelni! De mivelhogy itt is, valamint mindenben többnyire, a dolog kettőn, t. i. rajtam és rajtatok áll, nekünk e szent ügyben kezet kell fogunk; mert valamint hiábavaló a legcélszerűbb iskola, és füstbe megy a szülők minden áldozata, hol a tanítóban nincs hűség: úgy ellenben, a legrátermettebb tanító sem tarthat virágzó iskolát, hol a szülők gyermekeik

taníttatásában gondatlanok és lágymelegek. Hogy azért e szent ügyben a vető és arató együtt örvendhessenek, a ti kötelességtek lesz

aa.) gyermekeitek iskoláját legfigyelmesebb gondoskodástok alá venni. Gyermekeitek iskolája azon kedves teremtések foglálja magában, kik a nagy világban legközelebb állnak tihozzátok. Fiaitok és leányaitok lesznek a nevelőházban; szemeikből lelketek csillaga sugárzik; sziveikből a ti véretek forrása buzog: ők a földön mindenetek, nálok nélkül mint aratás után a puszta tarló, olyanok lennétek; bennök a földön legszebb reménységtek; ők lesznek izasztó munkáitokban segítségül; ők fognak veletek sirni, midőn sirtok; örülni, midőn örültök; ők lesznek késő napjaitokban őrző angyalok reátok nézve: mit gondoltok? ne lenne leghűbb gondoskodástok tárgya azon hely, hol ezek a tudományban és isteni félelemben neveltetnek? Egy népnek legnagyobb gazdagsága jól nevelt gyermekeiben áll; mit ér a háznál e legfőbb kincs nélkül a földnek minden kincse is? Egy gyülekezetnek első disze jó iskolája: mit ér e nélkül magas tornya, pompás temploma? a legszebb templom is értelmes, erkölcsös nép nélkül csak babona-fészek, hol Isten nem lakozik. Mindezek mellett pedig nektek, tisztelt h! két hatás indokotok van arra, hogy iskolátok hű gondotok tárgya legyen. Egyik a haladó világ, másik a poraikban is áldott eleitek emléke. A világban akármerre nézzünk, mindenfelől azt halljuk, hogy nevelés emelte fel a nagy nemzeteket, nevelés nélkül pedig erős és jóllétben élő nemzetet nem is hallhatunk. Ezért, még ott is, hol eddig hir se volt iskoláról: iskola, nevelőintézet épül mindenfelé. Tanítás, nevelés a jelszó, mely után lelkesülve halad Europa minden nemzete. Ti, kiknek eddig az a mások feletti elsőségtek van, hogy régi idők óta virágzó iskolával birtok; most állanátok-e már hátra? nem, ezt tenni szégyen volna. Áldott emlékü eleitek rólatok szeretettel gondoskodtak, midőn a szükséges

taníttatás által titeket Isten országába juttatának, s ti a tiétekről a kor kívánata szerint is nem éppen hasonlólag intézkednétek-e? s ha ezt elmulatnátok, maradékaitok áldására nem méltatlanok lennétek-e? Oh bizony számtalan okotok van arra, hogy gyermekeitek iskoláját a legfigyelmesebb gondoskodástok alá vegyétek. Erre nézve pedig szinte legtöbbet tesztek, ha

bb.) gyermekeiteket idejében és rendesen feljártatjátok. Minden társaságnak bizonyos rendjének kell lenni, mivel a nélkül fenn nem állhat; s ezért az iskolának is, bármi kicsiny társulat az, lenni kell rendszabályának, különben, hogy az felvirágozzék, képzelní sem lehet. Már csak az is bajos feladat egy tanítónak, hogy kétnemű, s ki tudná megmondani hányféle koru, véralkatu és neveltetésű gyermekeket ugyanazon egy időben és helyen, mégítt is különbnél különb fokozatokban tanítson. Hát még ha ez izzasztó munka a szülők részéről is nehezítetik azáltal, hogy gyermekeiket nem idejében, hanem az iskolázás kezdetétől hetek és hónapok multával adják föl, s így a különben rövid tanítási időt is megrövidítvén, sem a tanításra, sem a tanulásra időt nem engednek. Továbbá nehezítik a szülők a tanítást azzal is, ha gyermekeikkal egyformaságra nem törekesznek, nem az ügghöz értő tanítóra, hanem önfejekre hallgatva vásárolnak különbnél különbféle kézikönyveket, és így csaknem annyi osztály az iskola, mint a mennyi a tanulók száma; ily iskolában lehetne-e előmenetelesen tanítani? Nem, ez nem lehet; ez éppen olyan lenne, mintha egy hadi seregnek valahány egyéne, ugyan annyiféle fegyvere volna; és így egyik puskával, a más pisztolylyal, a harmadik karddal, a negyedik törrel, az ötödik bottal, de mindenik más más eszközzel, nevetségesen indulna a győzelemre. Végre az is nagy gát a jó tanításban, hogy ha hiányzik a tanítványok rendes feljárása, s a szülők minden kis okért elmulattatják azokkal a tanulási órákat: ekkor a tanító

gyakran oly kénytelenségbe jut, hogy vagy a maradót maradni engedi, vagy miatta a szorgalmasabbakat hátráltatja, a maradó kedvéért a tegnap tanítottat ma újra tanítván. A régi költemények közt olvastam, hogy az istenek Sisyphust a más világon arra büntették, hogy egy malomkövet hengerítsen fel egy magas hegyre; de a melyet úgy intéztek, hogy bizonyos pontról visszahengeredjék, és így a hegy tetejére soha se jusson. Ily sisyphusi munka lenne a szegény tanítóé, ha tanítványait rendes eljárásra nem birhatná. Hogy tehát a tanító is, a tanítványok is célhoz juthassanak: töletek atyák és anyák a dolog természeté kívánja, hogy a tanításnak mind idejét, mind rendjét figyelemmel kísérvétek.

Ime t. gy.! az én t'iveletek való szövetségem tárgya lehető rövideden előadva: hogy t. i. mától kezdve együtt kezdet fogunk munkálkodni az Isten országának eljövésén. Minthogy pedig Isten országa e földön csak az igaz felvilágosodásban és erkölcsiségben áll, azt is előadám rövideden, mit kíván e szent célra törekedés tőlem és töletek. Hozzád fordulok azért legelőbb is e szép gyülekezet felszentelt hit-szónoka, t. cz. ur! im azért vagyok hát én, hogy megoszszam a nemes munkát az Ur szőlőjében teveled: szívvvel és lélekkel kész úgy öntözni Isten házának csemetéit, hogy nevedjenek azok a bölcseségre bizott gyülekezetnek ékes-ségévé. Az én célom értelmes hallgatót, lelkes istentisztelőt és jámbor polgárt nevelni, s e szent ügyben kihez folyamodhatnám inkább, mint éppen hozzád tiszteletes férfi! kit az ügy szent hivatalodnál fogva is közelebbről érdekel. Örkdjél mint hiveid atyja atyai gonddal minden e szent ügyben teendő lépteim felett. Légy nékem is ott, hol növendékim-nek üdvös, útmutatóm és vezérem, hogy mentől több lelket nyerjünk meg az Isten országának, és az Ur, kinek felkent bajnoka vagy, adjon tenéked itt diadalmat, a mennyben hervadatlan diadalkoszorút.

T. cz. pártfogó urak (és asszonyságok)! Erkölc és illő felvilágosodás! oly szükséges kellékei ezek az emberiségnek, melyek nélkül a legalsó néposztály sem töltheti be helyét. Csak honunk történetárából is borzasztó példákat olvashatunk, hogy miveletlen babonás népet a félelem csak bizonyos ideig tarthat szinlett engedelmisségben; de végre ha békőiből kitörhet, képzelt elnyomóin vérengző vad állatként tölti boszuja dühét. Sokaknál szerencsésbek vagytok ti, kiket oly jámbor honpolgárok ölelő karjai vesznek körül, kik barátai vallásnak, világosságnak és erkölcsiségnek. Nagytiszteletű főpásztorom reám bizván e gyülekezet nevendékei tanítását, tiszteletteljes bizodalommal ajánlom magamat és őket úri pártfogástokba; ajánlom a házat, honnan tőlem is világosult és jámbor polgárokat vártok; a kegyesség nem lesz feledve; százak fogják hálakönnyeket hullatva emlegetni. Nemzedékek áldása lesz sirotokon. Adja Isten!

**i tisztelt közönség! buzgó előljárók, és minden minden lévő hivek! im én ez órától kezdve a tiétek vagyok. Hozzátok jöttem, nektek szentelni munkás törekedésemet. „Isten országa“ a jelszó, melyért naponként imádkozom, kinyujtom kezeimet a munkára, és vezérlem a tieiteket. És én hiszem, hogy, ha kezet fogtok ti is velem, Isten, kinek ügyében élek és munkálkodom, erőtlen igyekezetemet ohajtott véggel koszoruzandja is. Megáld titeket a ti fiaitokban és leányaitokban nemzetségről nemzetségre. Szépen fognak ők ép testben és lélekben nevedekni, mint a vizek mellé ültetett pálmafa; kedvesek lesznek ők mindeneknek szemei előtt, mint a jóillatu szelid olajág. Lesznek ők világosság fiai, és az ő fényességök messze tündöklök, mint a magas halmon felütött szövetnek világa. A hol ők lesznek, ott lesz az Isten országa, és a kik őket látják, dicsőítik a teremőt, ki őket létre hozta; boldognak mondják az atyát, ki őket nemzette, és megáldják az anyát, ki őket e világra szülte. Oh Isten! cselekedd hogy ez így legyen. „Jöjjön el a te országod“. Ámen.

Péterfi Sándor.

IX.

Új-évre.

Vajjon mi leszen ebből? Csel. II, 12.

Tudom, hogy kedves ajándék volna nektek egy oly szelencze, melyben ez új-év adományait feltalálhatnátok, vagy tükör, melyben ennek történeti képeit előre láthatnátok; de hiába minden, a mi felől vizsgálódhatunk, csupa bizonytalanság. Feltetszett az új-év, de úgy, mint egy a láthatár szélén emelkedni kezdő nyári felleg; ki tudja mit hoz, zivatart-e vagy csendes esőt? Hogy igen nagy vést nem hoz, kezeskedik e felől az Isten jósága; s hogy nem lesz legkedvezőbb, bizonyos vagyok a dolgok elegységének s elmúlt tapasztalatainknak megtekintéséből. Van ugyan jövő sorsunknak némü záloga, mennyiben az újév az ótól a szűnyadó, de életre törekedő vetéseket átvette: mindazáltal az évek rendszerénti kelleke munka s izzadás levén, a jobb évek is ezek között telnek el, s mit adhat a legkitünőbb munkásság is, oly mély rejtélyü mese, mit 365 napok, mint megannyi látokok fognak megfejthetni.

Azt mondják: ki mit álmodik újévre viradólag, betelik; ki látott tehát álmat az új évről? vagy ha látott is, hiszen-e annak? A csillagász látcsője sokkal rövidebb látást enged, mintsem ez év végeig láthasson. A politikus sokkal erőtelnebb, mintsem a nemzetek változásait csak egy évre is megfontolhatná. Nem képes a mértan oly központot találni, miről egy év körét meghatározhassa. Sehöl az ember hamarább hamis látnokká nem válik, mintha a gazdaságból és időjárásokból felmerülő tapasztalatai után jövendől. Vagy tán va-

lami titkos előérzet sugallhatna valakinek valami bizonyos-hoz hasonlót? számtalanszor történt velem is, hogy midőn előérzetim keblemet valamely elkövetkezendő rosszal szorongaták, azt egy ellenkező szél mozdulata merőben elfordítá, s dolgom jól ütött ki. Számtalanszor a csalt meg, miből legjobbat jóoltam; mert a jövők járásának csavargó útai vannak, mik oly labirintot képeznek, melyben legbiztosb jóslatink is eltévednek.

Pythagorás bizonyos mértani igazságot hosszas nyomozás után feltalálván, nagy örömmel kiáltott fel: kitaláltam! kitaláltam! én is ez év változásaira nézve találtam egy csalhatlan igazságot, és ezt előttetek felkiáltom: bizonytalanság! bizonytalanság! minek kétes hangon utána-mondom alapigéimet: Vajjon mi lesz en ebből?

Hogy az újévről előleg valami bizonyost tudhassunk, legelsőben is a naptárba szoktunk pillantani, mit a nép lát-noki kézikönyvnek tart; én is tehát az alapigék kérdésére megfelelendő, az újévre nézve egy naptárt alkotok, s azt adom nektek annyi példányban, hányan e szent terem-ben jelen vagytok. Ha pedig jóslatim valami részben csal-nának: tudjátok meg, hogy munkám csak naptár. De remény-lem, igazmondó leszek.

1.) Naptárom új és ó naptár. Hogy a piaci nap-tár ó és új, időtani oka van. Én pedig naptáromra nézve az ó és új nevezetet megfordítva, így mondom ki: új és ó naptár; s miért? új most, mert az új év napjai szintugy kedvesebbek a mult év napjainál; sőt mondhatni, tisztábbak is, mert még az emberi vétkektől nincsenek annyira terhel-ve, mint a mult év; de megavul majd ez is, mert ennek is napjai, mint a takács karikái, gyorsan leforognak, még pedig az emberiség vétkeitől porosulva, szennyesülve, miknek eltörléséről talán későn könnyezve gondoskodunk, hogy a meny-nyei bíró elébe tisztítva vigyük. Megavul ez év is, és avit minket is magával; kezei arcunkon fognak dolgozni, s azo-

kon a szép simaságot néhány ránczczal szűkebb térre szorítják. Sőt hiszem, hogy ez év sokak szivéből le is farag valamit: lemetszi onnan a gondatlanságot, hiábavalóságok kedvelését, és ama magáról nagyot állító büszkeséget — mindezt pedig tenni fogja az értelem világitásával, a nyomoruságos tapasztalatok által. Végre mindnyájunkat ez év sirunkhoz közelebb vezet egy nagy lépéssel. Bizonyos mindezekből, hogy naptárom új és ó naptár.

Jó és igaz lelkek! ne számítsátok ti az év avulását, hanem igyekezzetek olyanok lenni, mint a kis gyermekek; így az évek ifjítanak és Jézushoz juthatásra érdemesítnek.

2.) Ez évben lesznek mivesnapok és vásárnapok; de nem úgy, mint a piaczi naptár írja. Ez rendszerint egy évre 365 napot tűz ki, ezekből 52-öt vásárnappá teszen. Oh de mennyire különbözik az élet a piaczi naptártól! Ebben csak a 4-ik évre esik egy szökő nap, s az is előre szökve; az élet naptárában pedig mindazon napok, melyeket a Seneca szavai szerint úgy töltünk el, hogy azokban vagy semmit, vagy rosztat, vagy emberi céljainkkal ellenkezőket tettünk, általában szökőnapok; de nem előre, hanem vissza — s az ilyeneket úgy elvesztettük, hogy soha többé vissza nem hozhatjuk — mind ezekben tett munkáink sisyphusi sikeretlenségek. Titus császár életében csak egy napjáról mondhatá: Barátim, e napot elvesztetem! mert azon napon senkivel jól nem tett vala; de oh! mi sok napja lesz ez évnek, melyekről az ítéletkor fájdalmas öntudattal valljuk meg: Oh ég föld birája! mindezeket elvesztettük. Oh mily sokaknak marad ez évből valódiilag egy két napjok, s azokat is csak hézagosan töltik be a sok erkölcsi hiány miatt! Ezek visszaszökő napok.

Vannak vásárnapjaink, vannak más innepeink egy éven keresztül, miket sokan álomba, tobzódásba, világi szerencsébe merülve töltenek el, Istenről meg nem emlékezve: ezeknek ily innepei gonoszbak lesznek a mives napoknál; s kik

e nehánynyal is rosszul sáfárkodnak, azoktól e napok is, mint visszaszökők, vagy mint elásott talentomok elvételnek, hogy bételjesedjék a napokról is: a kinek nincs, az is elvétel t e t i k tőle, a mi je volt. Máté XXV. A sareptai özvegy olaját erény szaporítá meg: a lelki életet is erényolaj táplálja, s napjaink annál többek, minél számosabbak erényes tetteink.

Ker. lelkek! szaporítsátok napjaitokat, azt mivelvén, mi kedves az Úr előtt, s így azon igyekezvén, hogy erényes tetteitek száma mulja feljül napjaitok számát; mert csak így hosszabbulnak meg éveitek, így nem szöknek vissza napjaitok.

3. Ez évben legjobb idők járnak. Szélvész, mennydörgéseket, tiszta vagy változó időket, esőt, szárazságot előre megtudni csak nekünk tetszik nehéz mesterségnek; de a naptárgyártók ezek jövődőlésében, úgy látszik, keveset aggódnak; jövődőlnek önkényüleg, s teljesedik vagy nem: nem sokat számítják; s annyi tekintetök is van a-nép előtt, hogy ha 9 jövődőlésök nem, s a 10-ik teljesül történetből: igaz jövődőlőknek mondatnak. Szép szerencse! mondjanak bármit is, a világ nem idézi perbe, sem munkájokat bé nem tiltja, s könnyen tűri minden hazugságukat, csakhogy éjfére napvilágot, karácsonra aratást, s Jakab-napra havazást ne jósoljanak.

Én is tehát el merek indulni látnoki bátorsággal, s jóslani, hogy: ez év változó lesz, mert szép időre rútt idő, s rútra szép következik, minthogy így a szokás; de mind ezen változások közt megáll ama szent igazság, hogy a kik az Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál; jöjjön el ragya, sáska, szárazság, jégverés, mégis a maga idejében aratunk, ha a jótéteményben meg nem restülünk. Gal. VI, 9. Aratnak a gonoszok is; de tetteiknek méltó büntetését. Valamit ember vet, azt aratja. A ki vet az ő tetteinek, a testből arat veszedelmet. Gal. VI, 7. 8.

Halandó emberek! munkáljatok isteni félelemmel, aközben legyenek hiven előttetek kötelességeitek, s az Ur megáld titeket, nem leszen üres kosaratok, nem koplaltok, minden idő jó idő lesz nektek nagy haszonnal!

4.) Ez évben lesznek nap- és holdfogyatkozások; holdújulások. Mennyi? Isten tudja! de annyi igaz, hogy ezek közül némelyek hamar elenyésznek, mások egész éven át megtartanak. Sok előljárók, kiket a társaságok napjainak mondanak, megfogyatkoznak az igazságban, azt hamisan elfordítják — s ezt az alsóbbak is, kik, mint holdvilág, gyengébb hatásuk, eltanulván, ugyanazont mivelik. Sokan megfogyatkoznak a vallás világában, az istenes dolgok művelésében. Sokan megfogyatkoznak a hazaszeretben, áldozatkészségben. Ti, ai! legyetek megújuló holdak. Újulatok meg a hitben, szeretetben, jó reménységben; újulatok meg a jócselekedetekben és áldozatkészségben!

5.) Ez évben láttatnak üstökös csillagok. Ezek az egen ritkán láttatnak, de annál sűrűbben járnak a társaság látkörén. Az üstökösök égi központjoktól messzejárva bujdosnak: bujdosnak azok az emberek is, kik hiúságból, gögből, fényüzési kórságból túlmennek az állásponton, mely őket illetné. Mondhatom, ezek sorsuktól oly távol távolóznak, hogy Tháles, Herschel, Newton és Bode sem határozhatnák meg középpontjokat; sugárjuk sokkal nagyobb maguknál, s kóborolnak, mert nincs, mi házokhoz vonja; azt vélnők, hogy a föld megnyílt számukra kincseivel, vagy az esők cseppjeivel az égből aranyat szednek. Az ilyenek az esztelent legkönnyebben megzavarják, s a mértékletes embert is irigységre s ez által telhetetlen kívánságra ragadják. De az ilyenek látására jusson eszünkbe, hogy szegény ház, hol a füst nagyobb a tűznél, s hogy ott a tűz hamarább kialszik, mint vélnők; s valóságos életböles csak az, ki költéseit akár zekében, akár párducz bőrben jövedelmeivel arányosítja.

6.) Ez évben lesznek vásárok — de károsak, mert minden drága lesz; mire azon igazságból indulok ki, hogy az egész élet adás és vevés. Igen! sok ifju szívét hiveség-czimmel himezi: ezt megvásárolják a lányok, s akkor nyilik fel szemök, mikor észreveszik, hogy legdrágább kincsekkel fizették. Sok biróvesztegető fog aranyozott hamisságot vásárolni. Sok barátkozó teszi czégérül szívét ajkaira, hogy helyet kaphasson másnak asztalánál. A mesterség nyaláncságokat fog árulni, s majd tódulnak oda azok, kiknek has az istenök. Filipp. III. A világi gyönyör árul veszendő javakat, mikért sokan odaadják mennyei kincseket. Ilyen országos vásárok lesznek ez évben, s drága lesz minden!

Én titeket, k. h! idves vásárra tanitlak. Szerezzetek magatoknak jóakarókat mennyben földi javaitokkal! vegyetek tűzben megpróbált aranyat, azaz: béketürest, és fejéruhá t, azaz: ártatlanságot! Így megnyeritek az örök életet.

7.) Naptárom ezimtár, mert abban rangok s hivatalok feljegyezvék. Benne van k. h! akárki légy, a te hivatalod is. Te férj! házadban kormányzó, király, vezér vagy; s tudd meg, hogy a tiédet Isten számon kéri. Ti nők! titkárok vagytok: őriztétek hiven házatok titkát, ne harangozzátok ki azt ennek róvására. Te gazda! házad kincstárnoka vagy: sáfárkodjál tehát okosan, ne pazérolj, mert mennyei számadás várakozik rád. Te atya! házad ítélőmestere vagy: ítélj tehát ott mindenről egyenesen; magzatid vétkét Éliként el ne nézd, mert megsiratod; mindenek felett itéld meg magadat irgalom nélkül, mert csak így remélheted Isten irgalmát. Ti édes anyák! a hazának elemi nevelői vagytok; kezeitekből, szivetek mellől származnak a hon polgárai: neveljétek tehát őket örömmel, ne öljétek meg azok lelkét kedvezéssel; erősítsétek lábaikat a jóban, hogy így a terhes iga gyönyörrel könnyüljön; legyetek házaitokban szelid olaj-

fák, hogy a neveléstek alatti magzatok szelid olajágak lehessenek. Meg van naptáromban az én lelkeszi hivatalom is, és kérem Istenemet, adjon erőt, értelmet nekem, hogy titeket mennyei boldogságra vezérelhesselek!

8.) Valamint a piaczi naptárt, ugy az enyimet is postatábla végzi be.—Mikor érkezik a posta? nem jósolhatom, mert sem napját, sem óráját nem tudhatom; hol indul, merre tart, hol mulat? bizonytalan; de annyi bizonyos, hogy sebesen érkezik. Mikor még számos évekre terveznénk, mikor kedvesink meglegedetten környeznek: előtöppan egy nyavalya, mint halál heroldja, s szomorú trombitájának hangja szivünkig hasit; előmutat egy fekete-pecsétes, kemény parancslevelet, minek hátürata hozánk szól e belfoglalattal: Nincs itt maradó városod, és indulj, mert többé nincs idő! s nekünk követnünk kell a felsőbb parancsot, hogy szemeinket örökálomra béhunyjuk, s többé ne legyünk e földön. Legyünk készen hát mindig, hogy örömmel indulhassunk az útra, mely viszen az örökévalóságba, ha tán ez új-év, vagy a mai nap lenne is az!

Igy, és ezekben ajándékozom nektek, kedves h! új-évi naptáramat, még pedig ugy szerkesztve, hogy abból mindazt megérthetitek, mitől óvakodnotok s mit tennetek kell. Fogadjátok el abban adott utasításimat, higjjetek abban tett jóslatimnak; mert azok bizonyosan teljesednek, s a jóra törekedő igaz embert az idvesség reményében meg nem csalják. S ha e szerint jártok és cselekedtek, hozzon bár rátok az év folyama különbféle zivatarokat és csapásokat, mégis azok lelketek nyugalmát, boldogságát semmiben se fogják háborítani! — Isten legyen veletek, és áldjon meg testben, lélekben mindnyájatokat! Ámen.

Kis Mihály.

X.

A vándorlás tanuságos képe.

Monda Jákób Faraónak: Az én bujdosásom esztendeinek napjai, száz és harmincz esztendőök; kevesek és nyomoruságosak voltak az én életem esztendeinek napjai, és nem érték el az én atyáim életeknek esztendeinek napjait, a melyben ők bujdosnak. 1. Móz. XLVII, 9.

Földi vándorlétünk, bujdosásunk rövid időszakára emlékeztethet minket általában minden változás, a mit belvilágunkban s a körülünk levő dolgokban szemlélünk; arra figyelmet minden eszme, minden iránynézet, mi az öntudat első felvillanása óta lelkünkben támad, s egyideig kísér és vezet, sőt olykor ragadva visz tova vándorutunkon, vagy a mi már a társadalmi életben, a szokásokban és intézvényekben megtestesülve látható. Avvagy nem vándorutat folytatnak-e századokon keresztül a népek és államok szokásai és törvényei, alkotmányai és cselekvésmódjai, úgy hogy több idők multán alig ismerhetni rájuk, amnyira megváltoztatja, megbarnítja arcvonásikat az idők viszongó szele, tökéletesíti vagy megrontja, elégteleníti. Bujdosnak, vándorolnak az eszmék, a családi s polgárzati életet igazgató gondolatok és elvek, — hamuvá égnek az idők emésztő tüzeiben, s hamvaikból viszont új eszmék, megannyi megifjult féniszkek támadnak. S maga a tökélyesedés egekig nyuló Jákób-lajtorjája, — melyet az enyészet keze megtámadhat, de szent hitünk

szerint össze nem rombolhat, — mi egyéb mint vándorpálya, melyen változó szerencsével, hol szépen és gyorsan haladva az erényes élet fokozatain, hol visszahullva gyakran a legalsó fokig a vétek csábalakjainak ölelése miatt, bujdosunk és vándorlunk mí véges, de a végetlent sejtő és remélő lények.

Vándorlétünkre, bujdosó állapotunkra emlékeztet minket közelebbről minden nap alkonyodása, midőn lankadtan hagyjuk félbe napi munkánkat, mint midőn sétánkat olykor félbeszakítva egy élőfa hives árnyába vonulunk megpihenni; — minden betegség, véletlen baleset, midőn a vándorbot egy időre mintegy kiesik vagy kiszakittatik kezünkől; minden csendes vagy erőszakos halál, midőn kedveseinket, vagy huzamos synylés az ágy fenekén, mint valamely sanyargató ut, vagy egy erőszakos eset, mint utonállók rögtönimegtámadása, ragadja el szemcink előtt. S a földi bujdosás képe kinek ne nyomódott volna a legmélyebben szívébe főleg az elvihartzott évtized annyi csapásai közt? Kivel nem kiáltatták azok az elaggott pátriárcha komoly szavait: Nyomorúságosak az én bujdosásom esztendeinek napjai. Oh a balsors és halál rendítő hatalommal kiáltották mindnyájunk lelkébe: ne felednök el soha magunkat utazók, vándorlók gyanánt tekinteni, a kiknek nincsen egyetlen egy pontjok e földön, mit egész biztossággal csak egy napig is sajátjoknak nevezhetnének, a kiknek földi hazájok csak egy rövid át-bujdosási állomás; ne felednök el a mélyelmű szent dalmok igéit: A mi esztendeinknek napjai hetven esztendő, vagy mennél feljebb, nyolczvan esztendő, és azoknak szinte a java is nyomorúság és fáradság, mely mikor hirtelen elmulik, elrepülünk; — s ha szintén százharmincz évig tartana is a vándorlás szaka, mint az öreg Jákóbé, mily csekély számnak mondható az is az örökléthez mérve, s mily nehéz terüvé válhat a folytonos nyomor és inség sujtolásai alatt.

Azonban k. ai! e vándorlásra emlékeztetésnek csak ak-

kor lehet valódi bece s fontossága, ha azt erkölcsi életünkre nézve épületesség teszszük, mi az által eshetik meg leginkább, ha a vándorlás tanuságos képét szüntelen szemünk előtt tartjuk, s nem feledjük azt oly hamar, mint a halottat olykor feledni szokták, mihelyt azt sirjába rejték. Így szemlélte az öreg Jákób is a földi életet a bujdosás és vándorlás képe alatt a szent leczkében. Jertek hát ai! hogy az igazságot érzéki tárgyakhoz kötve, többször találkozhassunk vele, s maradandóbb lakást biztosíthassunk annak szivünkben; jertek, válaszszunk ki egyet a vándorlás képei közül, a mi által többoldalulag s hatályosabban ábrázolhassuk saját világi vándorlásunkat, s a mihez több korszerű tanuságot fűzhessünk; jelen polgári viszonyaink szerint, a pátriárcchai nomád életnek egy helyről más helyre költözése, vándorlása nem lévén honos, válaszszuk ki a polgári élet fejlettebb állásában s szemléljük néhány pontban egy mestersége tökéletesítése végett vándorló ifju képét, hogy ennek szemlélése által Isten képét, saját lelkünket tökélyesítsük.

I. Első kelléke a vándor ifjunak az úti költség. Gondoskodjatok mindennek előtt az útiköltségekről, ti földnek vándori! Idjekorán gondoskodjatok a földi vándornapokra megkivántató eledelről; ámbár a lelki, az örök-javakra szükség embernek főkép törekednie, de ki kell elégitnie az érzéki természet szüségéit is; a lelkiekre nézve is nélkülözhetlenek a testi javak mint segédeszközök. Gondoskodjatok azért ezen eszkökökről. Ne hagyjátok magatokat csudákra. Vándorutunk nem pusztákon megyen keresztül, mint hajdon a zsidó népé, hol saját munkásságával semmit se szerezhetvén, a mennyei Atya küldözgeté neki az eledelt. Nem, Idvezítőnk maga is csudáinak nagy részét csak a pusztákon vitte véghez; egy miveltebb társas állapot már nem fogna virágozhatni, ha annak tagjai mint élhetetlen népcsoport, nem saját kezök és eszök önálló működésére, de felsőbbjeik önkényü gyámolgatására lennének utalva.

Ne hagyjátok magatokat az emberek nagylelkűségére. Egy nemesebb érzésű vándor nem kér, nem fogad el alamizsnát, valámig csak önerejével, önköltségével magán segíthet. Ti magatok gondoskodjatok hát a szükségesekről, míg csak erőtök s tehetségtek szolgálhat tinektek. Az Ur Isten azért küldé ki az embert a paradicsomból, hogy mivelné a földet. 1. Móz. III, 23. A munkában leli fel az ember az ő paradicsomát, — abban a bűnök elleni leghatósabb fegyvereket; a vidámságot, mely a munkának kísérő társa; az emberek előtti becsületet, mely a szorgalmat környékezi; a testi és lelki erőket, a melyek gyakorlat nélkül elrozsdásodnak; munkásság nélkül nincs tisztességes kenyér, nincs izletes falat, a nélkül nem virulhat fel a lélekbeke s megelégedés virága. Az útravalóról gondoskodjatok hát jókorán ti is életvándorok! Útitársaitok költségén élődni gyaláznak tartásátok. Kövessétek a nagy apostol sz. Pál példáját: Jobb adni másnak, hogysesem venni. Csel. XX, 35.

II. Az útiköltség mellett az öltözet az, miről gondoskodnia kell a vándornak, hogy por- és szennyfoltos úti s mivesnapri ruháját olykor változtathassa, s innepnapokon és szükség esetében előkelőbb személyek előtt illőleg jelenhessen meg.

A te úti és mivesnapri ruhád, oh földnek vándora, azon gondolkozás- és cselekvésmód, a melyben lelked e földi utazása alatt a rábizott munkaközben megjelen; ámde e mindennapi szokott öltözet oly könnyen szennyesülhető, s majd alig ismerhetni ama hófehér tisztaságra, a melyben lelked a teremtő kezéből kijött. Ne mulasd el azért ember, ezen te lelki ruhádnak minél gyakrabbi tisztogatását, s világosság fiaihoz illő öltözetli változtatását, nehogy belé tapadjon lelkedbe a tisztátalanság s megrögzött hajlamoddá váljék az abban járás, ugyhogy majd hiába minden figyelmeztetés hozzád a laodiceabeli gyülekezet angyalát intő

lélek szavával: Adom tenéked tanácsul, hogy végy én tőlem fejér ruhákat, hogy öltözeted legyen; mert érzéked immár minden jó tanács iránt el lesz tompulva. Vagy ennyire tán még nem tompult el a te erkölcsi-szép iránti izlésed; hanem megelégszel azzal, hogy egy párszor egy évben, — innepnapokon talán — az ó ember öltönyeit levetve, tisztát véssz, s hogy mint Saul a Samuel ruháját felöltvén, prófétál vala: úgy a te lelkedben is nemes elhatározások, erkölcsi újjászületés feltételei gerjedeznek. Azonban, ha ilykor mint Izrael főpapja a nagy ünnepeken ötször változtatod is ruhádat, ki tudja, ha tökéletesen megtisztult-e ez által, vagy ismét tisztátalanná lettél, a mit temagad nem veszesz észre, mert inkább figyelsz vándortársaid hibáira, szennyfoltjaira, mint saját belső embered mivoltára.

Azonban a köznapi öltözettel, a közszokással nem szabad megelégedned. Mint a vándorlegénynek meg van az ő különös innepi diszruhája: így neked is atyámfia, olykor a közönségesen feljül kell emelkedned, vagy kép nélkül szólva: viszonzod p. o. szeretettel a gyűlölséget, nyujts békejobbót megsértőidnek; tégy többet is, mennyit az önérdek kíván, karold be jótékonyságod ölébe mind, a kikre azt kiterjeszteni képes vagy. Ily vasárnapi fényesebb eszmék és elvek új ruháival, miket a mindennapi lelkek nem várnak, fel nem foghatnak, szükség olykor ékesíteni magadat; a szeretet és nagylelkőség ily munkáival, miket a rendes köznapi igazság nem kíván, szükség magadnak egy-egy magasztos lelki innepet készítened. Csak a lelkesültség ily tettei által szoktathatod embertársaidat is az alávalóság por- és szennylepte ruháinak elhárnyására. Csak a szentebb órák ily gyümölcsei által szentelhetsz m. Atyádnak is valóban szent innepeket.

III. Vegyétek gondolóra továbbá ifjunk vándorkönyvét is: ott béjegyezve találjátok: honnan jő s hová megyen; személyes leírását, hivatását, életszabályait; a helyeket, hol munkában volt; a megbízásokat, miket itt

ott végre kell hajtania; az oktatásokat, miket az atyja utol-
 szor az útra adott; az emlékezetes dolgokat, a mik rajta tör-
 téntek; a kedves dalokat, miket magányában vagy a közszál-
 láson énekel. Így szolgál neki ezen könyv részint utasításul,
 részint megújulásul. Élet vándora! a te vándorkönyvedet meg-
 becsüld. El ne távozzék e törvénynek könyve a te szádtól, és a
 szerint cselekedjél, mert akkor lesznek szerencsések a te lépteid.
 (Jós. I, 8.) E könyvben van megírva: honnan jöttél s ho-
 vá mézsz? Porból vagy és porrá kell lenned; személyes leírásod: Isten képére vagy teremtvé; hi-
 vatásod: Orczádnak veritékével egyed a te ke-
 nyeredet, — és légy tökéletes, mint a te mennyei
 Atyád tökéletes. E könyvben van megírva a két nagy
 parancsolat: Szeressed a te Uradat Istenedet teljes
 szivedből, teljes lelkedből és minden erődből, — s
 szeressed felebarátodat mint tennen magadat; s az élet-
 bölcsesség szabályai, mikre ügyelned szükség a vándorut annyi
 veszélyei közt. Itt szemlélheted a helyeket, hol Isten választ-
 tott népe munkában, szolgálatban s küzdelmekben volt, míg
 az ígélet földén megnyughatótt; itt azon áldott földet, hol
 Urunk Krisztus végrehajtotta nagyszerű megbizatosát, meg-
 halván az igazságért, a melynek tiszta ismérte állithatja
 fel e földön a szabadság s béke országát s a remény Né-
 bó-hegyét egy mennyei boldog Kanaánba nyíló kilátással.
 Ember, e vándorkönyvet őrizd mint szemed fényét! E könyv-
 nek a te porból léted s porrá lenni kellettésed iránti emlé-
 keztetése, szüntelen szemed előtt forogva, megóhat téged az
 embertársaid irányábani kevély magatartás és embertelen bán-
 nástól, míg másfelől lelked isteni eredetének s mennyei pol-
 gárságra lett rendeltetésének érzelve nemes büszkeséggel s
 magas öntudattal töltend el, hogy minden alávalóságban fel-
 jülemelkedhessél. Boldog leszel, ha e könyvet soha el nem
 hagyod magadtól, s vándorlásod pihenő óráiban, a napnak he-
 ve s terhei után, az írások bölcs oktatásából épüldödni s

magasztos énekeikből mint bércek tiszta forrásvizéből új életkedvet és erőt meríteni el nem mulasztod; boldog leszel, ha e könyvek könyvét, mint házad legdrágább kincsét hű gonddal őrzöd s az iránta való kegyeletes érzelmet gyermekeid s minden családtag szívében is ápolod, mint hajdani kegyes elődöd; akkor a régi vallásosság tüzének föléledtével a régen eltűnt egyszerűség, jóllét s megelégedés angyalai is visszatérendnek hajlékodbá.

IV. De a vándornak b o t r a is van szüksége, mely támasza neki elfáradtában; fegyver kezében a megtámadók ellen; oly eszköz, melylyel a rögök s akadályköveken át magának útat törhessen. Van-e valami támaszod, van-e jó vándorbotod oh ember, a fárasztó életpályán? A hit a vándorbot, — nincs annál erősb támaszunk, midőn erő s bátorság megfogyatkoznak. Ragadjuk meg azért mindkét kezünkkel e fentartó botot, mely mint Mózes pálczája a tenger hullámit áthatítja, s a kőszirtből is sok vizet hozza ki: képes lesz eloszlatni szükségünket, aggasztó gondjainkat, mi gyakran oly lehetetlennek látszik nekünk is, mint a tengernek kétfelé válhatása. Azonban a hitnek szükség külsőleg is éretnyes tettekben, a szeretet munkáiban nyilatkoznia: a te vándorbotodnak, mint hajdan az Áron pap veszszejének, egyszerűre kell virágokat és gyümölcsöket teremnie: ekkor a tiszta jó szándék s Istenbe vetett hit vigasztaló érzetével szivedben s emberbaráti nemes tettek fegyverével kezdedben, csendes lélekkel mehetsz szembe bármely megtámadással, s könnyen legyőzheted roszakaróid s megnyerheted az elfogultaknak egy részit. Sőt ha nem ember, hanem egy elenséges sors állaná el utadat, még akkor is keresztül törhetsz belső hited s nemeslelkű tetteid által, mint a vándor botjával, töviseken és akadályokon. A munkás hit erős botjára támaszkodva, bátran szólhatsz fel Dáviddal: Még ha szinte a halál árnyékának völgyében járnék is, nem félek a gonosztól: mert te velem vagy;

a te veszsződ és botod megvigasztalnak engemet.

V. Ne említsem-e még azt is, ai! mily kívánatos a vándornak a jó úti társaság, az utja terheit könnyebbitő szives részvét, az utasító kalauz: mert senki sem érezheti inkább e szavak igazságát: Nem jó embernek egyedül lenni, mint a ki idegen földön, idegenek közt bujdosik. Ily bujdosók vagyunk mindnyájan e rövid földi életben, egy boldogabb haza felé vándorlók. Mily árván, elhagyatottan érzed magadat, hogyha hű társak, részvevő jóbarátok nélkül kell utaznod. De ime, mennyei Atyád, ki a társaslet ezen szükségét szivedbe oltá, annak kielégítéséről is gondoskodott. Küld útitársat tenéked életpárodban, s úti kíséretül magzatok, rokonok s jóismerősök és tanítókkal környékez téged, s kalauzul adta elődbe a lelkiismeretet s kijelentett igéjét. Ki az oka, ki hibája, hogy ha te Isten és természet szava ellenére elvonod magad ettől a jó és balsorsodban résztvevő társaságtól, vagy ha ezt meg nem becsülve, boldogtalanná teszed éltedet.

De gyakran elválik a vándortól önvétke nélkül is a legjobb útitárs, s csak a viszontláthatás reménye marad nekie, mialatt más vándorokkal folytatja tovább útját. Ah! így ragadja el gyakran mellőlünk is a balsors kedveseinket, a kiket az együttutazás édes megszokása s próbált hűségök szivünkkel összeforrasztott vala. Győzzük le ilyenkor az elválás keserű fájalmát azon szent reménnyel, hogy szeretteinket majd a mennyei Atya hajlékában viszontlátandjuk. Addig is csatlakozzunk minél szorosabban azon útitársainkhoz, a kiket még mieinknek nevezhetünk, s hű egyetértésben utazzunk velök; ekkor mind végig örvendhetünk egynehány részvevő, hű lélek társaságának, s egymást segítve, támogatva könnyebbithetjük a vándorlás nehéz terheit.

VI. Oly rövidre van szabva különben is a vándorlás időszaka, mit a maga kiképzésén csüggő vándornak

egy perczig sem szabad szem elől tévesztenie. Rövid e próbaidő már magában is. Ime az öreg Jákób ekként buslakodik a szent leczkében: Kevesek voltak az én bujdosásom esztendeinek napjai, ámbár a jó pátriárcha akkor százharmincz éves vala. Mennyire alászállott ez irigylendő számösszeg már a szent dalnok időkoráig, midőn a XC-dik zsoltár bánatos hangja szerint, jó ha legfeljebb nyolczvanig kifuthat vagy elnyomoroghat az ember, a mulandóság ezen egyik szülöttje. S oh ez a hetvennyolczvan is oly bizonytalan szám; mert ki kezeskedik a felől: nem hangzik-e nagyvéletlen a vándorlás delén vagy már reggelén a vizsgálatra, a végszámadásra elhívó rendelet? A próbaidő ily rövid s bizonytalan voltának bizonyossága ne inditna-e minket annál nagyobb becsben tartására s felhasználására minden még mosolygó percznek? lehetnénk-e képek azon vándorhoz hasonlítani, a ki útitársaival mindig verseng és kötekedik, s parányi örömeiket s előnyeiket is irigylis háborgatja; a ki a legjobb munkaórákat s a tanulhatás alkalmait elhanyagolván, mindig csak azon jártatja eszét, hogy önkényes innepnapokat tartson s hogy minél több időt lophasson el magának a henye s haszontalan mulatozásra?

VII. Gondoljuk meg inkább végtére azt, mit a vándor ifju szakadatlanul szeme előtt tart: ez a vándorlás czélja. S mi volna ez egyéb, mint magát ön szakmájában, mesterségében tökélyesíteni; hogy hazatértekor a próbát jól kiállhassa, hogy mesterré lehessen, övéinek, honának javára, s önmaga szerencséjének kivívására. S e czélja elérhetése tekintetéből nem retten vissza bármily akadálytól, bármily fárasztó s meszsi utazástól; ő soha sem hiszi magáról: „már elég képességre tettem szert, többre mint valamennyi iparos társam, többre mint magok ama bölcs mesterek is, kik engem vizsgálni, remekeltetni akarnak; egy kissé csak kimélhetem magamat, egy kissé már oda engedhetem magamat a kényelemnek“; — nem, ő megszűnés nél-

kül képezi magát , mindig előbbre, fentebbre megy törekedése. Ember! a te rendeltetésed ugyanaz, menj hát és cselekedjél hasonlóképen. Tökéletesedés a te földi vándorlásod magasztos célja; a mennyei hazában szoros vizsgálat vár reád: miként töltötted ki munkaidődet e földi hazában? méltó vagy-e arra, hogy egykor a nagy munkaadó s bíráló szájából hallhassad ama jutalmazó szózatot: Jól vagyon jó és hű szolga! hű voltál a kevesen, sokra bizlak ezután; menj be Uradnak örömebe. Azért ne fáradj bele, mint ama lelkes vándor, semmi erőfeszítő törekvésbe, röggökkel teljes utba, a legnehezebb áldozatokra felhívó erények gyakorlásába; távoztasd főleg az önhittséget, mely bár lelkiileg szegény és fogyatkozásokkal teljes, mégis gazdagnak és tökéletesnek hiszi magát. Az életnek útja oda felfelé viszi az értelmet, mond a királyi bölcs. Péld. XV, 24. Ily magasra törő szellemben haladjunk elő ai! az élet vándorútján, mindég tökélyesítve magunkban a szentnek, igaznak és szépségnek érzelmeit, mindég igyekezve jobbá és bölcsébbé lenni, hogy a mi előnkbe adatott célt kifuthassuk; de mindég helyt adva szivünkben az apostol szerény vallomásának: Nem hogy immár elértem volna a célt, vagy abban immár tökéletes volnék, hanem igyekezem, hogy ha elérhetném. Filipp. III, 12. **Ámen.**

Kriza János.

XI.

Könyörgések.

1) Augustus 20. 1860.

Égnek és földnek királya, nagy Isten, Atyánk a Jézus által! ki voltál, minekelőtte formáltatnék a föld és lennének a hegyek! im elődbe borulnak gyermekeid, s néped sohajtásai az imádkozás megszentült érzései között keresik szent egeidet, hogy királyi székedből, mely a menny, tekints le lábaid zsámolyára, mely a föld, s vedd kegyesen az esedezést, mutasd meg a te szabadításodat!!

Végtelen hatalmu Isten! dicsőséged hatalma ragyog az ég csillagtáborán, az embervilág roppant millióin, bölcseségedet beszéli a nappal az éjszakának, a mult a jelennek, ez a jövőnek, egyik század a másiknak, míg ezredek eseményei az időknék lassu hullámzásán, — mint a lég csendes mozdulása — bemerülnek az örökkévalóságba! . . .

Im Atyánk, gondviselő Istenünk! népünk és nemzetünk csaknem ezred éves multján merengünk, s ennek oly sok emlékei merülnek fel most is, e pillanatban is, lelkünkben; s ha visszasovárog szivünk az elmúlt időkre, mint az elbujdosott Izrael azon földre, melyen apáinak porai nyugodtak, s melynek határiban ő is nyugodni kívánkozott: oh ne büntess, szánj meg Isten bennünket! Látjuk Atyánk, nyilvánulni hatalmat, midőn népek merülnek fel s nemzetek sülyednek alá, midőn királyi székek állittatnak fel s trónok omlanak össze, midőn a benned bizót csodálatosan vezeted és oltalmazod, mint egy bujdosó testet a csillagok seregei közt, a

hitetleneket pedig eltörlöd, mintha nem is plántáltattak volna; mert ha reájok fuvalsz, megszáradnak, és a forgó szél, mint a pozdorját, elragadja őket. És. XL, 24.

Isten! te nagy vagy: ezt ragyogja alá az ég az ő fenségéből, a felleg az ő dördületéből, a nap az ő világából, az éj sötétségének fátyolából! . . . Isten! te nagy vagy: ezt olvassuk a mindenség végtelen számu könyvéből, és a Jézus beszédinek szavaiból! . . . Isten! te nagy vagy: ezt halljuk az angyalnak és a féregnek szájából, a zúduló vihar rombolása és a suttagó falevél néma mozdulatiból! . . . Isten! te nagy vagy: ezt mutatja a tengerek hullámtűkre, melyben milliók imádják szerencséjüket, ezt a harmat cseppje, melyben egy állatocskát tartasz fenn; száraz és víz, cedrus és fűszál, magasság és mélység, — minden, minden erről győz meg bennünket! . . .

Oh de Atyánk, végtelen Isten! mégis nagyságod és csodálatos dolgaid, léted és bámulandó intézeteid jelenségeit és bizonyosságait leginkább látják szemeink, legmélyebben érzik és imádják lelkeink hazánk és nemzetünk történetében. . . . Mint a napnak keletről nyugatra mutattad pályáját: úgy nemzetünket is kelet bölcsőjéből, a minden népek ez őseredeti hazájából, e táj felé indítottad; és az átgázolt tenger, a megmászott hegyek és havasok, a hátrahagyott folyók és rónák, az útban talált nép- és nemzetekkel vítt csaták, az ezektől nyujtott barátságos kezek, ez elért hon s ennek határiban tett fogadások, eskü és áldomás, melyben kiontatott a vér, a harcz dicsőségi közt elfoglalt föld, a hozott törvények szentsége, a népek vezérei s viselt dolgaik nagysága: végtelen nagyságod s isteni szereteted azon tűkörei, melyekben legédesebben szeretünk látni, hinni és imádni tégedet! . . .

És Atyánk! ily vezérünk és választottad emlékezete újul meg néped között e napon is, egy jobb és boldogabb jövő

után esengő sokaság kebelében is, hol egy a vágy, remény és törekedés. A te választottad volt ő, hogy nemzetünkkel ismertesse meg a keresztény hitet, s hozott törvényeivel közösen öleljen be mindenféle nemzetet, mint az igaz jézusi szeretet karjaival átölel mindeneket; Te választottad őt, hogy a hitnek és tudománynak emeljen házat és templomot, melyekben az áldozatnak tüzére a hívek és bölcsék töltsenek olajat, hogy ne hagyjon el a tudomány, hit, világosság és szabadság, melynek útját és országát megkészítette Jézus, a te szent fiad. . . .

És mi ezért és ezekben áldunk és imádunk, népünk és nemzetünk Istene! A te gondviselésed alatt, bár számtalan volt a veszély, melynek fergetege fenyegetett, sok volt a harcz, melyben küzdeni és oly sok vért elontani kellett: mégis oly sok idő óta nemzetünket sok próbáid, és olykori saját bűnei mellett is megtartottad; s mi annyi tusák, századok véres harcrai, méltatlanság, jogsértés, árulás és ármány, sok és kimondhatatlan veszteségek után is élünk, szent emlékeink oltári közt járhatunk, reménykedő kezeinket hozzád emelhetjük, imádkozunk és áldozunk. . . . Fogadd el ezt tőlünk Istenünk!! . . .

Oh ki nagy és dicső vagy mindenekben! ha dicső voltál nemzetünk multján, fejtsd fel a jelen boruját, oszlasd el a jövő sötétségét, üzd meszsze azt, mint a sokáig gyászoló fellegetet, s tedd jövőnk szerencsájében, a jóllét és szabadság országában, a népek testvéri szeretetében, nagygyá és dicsővé magadat; mert hiszen a mily szép erényünk szenvedéseinkben is hozzád híveknek és állhatatosoknak maradni: épp annyira dicsőséged gyermekeid jólléte és megelégedésének édes öröme. Tartsd fenn jobbod hatalmával e hazát, hogy nemzetünk életének híre meszsze meszsze szálljon, határaink — mint egykoron — érintsék meg a tengereket, és a bérczek tekintsenek le a boldog völgyek megbűnhődött és kibékült

lakóira. . . . Ne vedd el tőlünk a jókat és nagyokat, s ne fenyegess, mint egykor Izraelt: a seregeknek Istene elveszi Jeruzsálemből a támaszt. Ésa. III, 2. Erősítsd a benned bizók számát, kik reménynyel tekintenek a jövőre, melynek titkait bölcseséged őrzi és fejtegeti. Tedd kegyeletessé e népet, hogy nagyjait tisztelje, kiknek tanítása bölcseség, hogy mentve legyünk az enyészettől, s mint a hányatott hajó, melyet megszabadítottál, partot ér: segélj, hogy az események hullámai közt el ne merüljünk. Isten! te vagy erős várunk! szent fiad nevében! Ámen.

Albert János.

2.) Ferenczi Géza, 17 éves tanuló-ifju koporsójánál. *)

Örökkévaló Isten! intézkedéseidben megfoghatatlan, akaratodban változhatatlan Felség! könnyes szemekkel, mély fájdalomtól megvérzett szívvvel, gyászba öltözött érzések között keresünk Tégedet, hogy kiöntsük keservünket s enyhítő balzsamot kérjünk sajtó sebeinkre! . . .

Oh nagy Isten! ne tudd fel nekünk, ha a bánat fellege oly homályt borít lelkünk szemekre, hogy mi nem látjuk eléggé nagyságodat, nem fedezhetjük fel tisztán útadat s kétségbeesésünk között azt kérdezzük magunktól: vajjon a halál, az emberi életnek e kérlelhetlen adószedője, a te parancsolatodat követi-e? vagy megosztotta veled a hatalmat, hogy a minék te tetszésed szerint életet adsz, a halál tetszése szerint elvegye?! Hiszen te igazságosabb vagy, mint hogy tavasszal megtiltanád a virágoknak a nyilást . . . s imé a halál nem nézte, hogy a kedves gyermek, a kit elragadott, egy ily virág volt az élet ifju tavaszán! Te jobb vagy, mint hogy megfosztanád a napot életadó fényétől és melegétől . . . s imé a halál a szülőket, a családi életnek napjait legszebb reményüktől, legnagyobb boldogságuktól fosztá meg! Te böl-

*) Megholt nagypénteken, eltemettetett húsvét első napján, ápr. 8. 1860.

csebb vagy, mint hogy levetnél egy csillagot a kék ég boltozatjáról . . . s imé a halál kiméletlenül letépte a legfényesebb csillagot e család kebléről! Valóban mi a te igazságodból, jóságodból, bölcseségedből nem tudjuk hirtelen kimagyarázni: miért sujtólád annyira a szülőket szeretett gyermekök elvesztésével? miért kellett a szép léleknek oly korán s oly véletlen kiköltözni földi hajlékából, mely alig egy pár héttel ezelőtt ép volt, mint a belőle elszállt lélek? miért kellett e reményteltjes ifjunak a föld göröngyeinek hidegségével cserélni fel azt a meleget, melyet szülői, testvérei, rokonai és barátai keblén érezhetett, s a melylyel beteg ágya felett éjjel nappal gondosan őrködtek, élete megmentéseért megtéve mindent, mi hatalmokban állott; ellesvén minden jajját, ha valahogy enyhíteni tudnák; figyelemmel kísérvén minden lehelletét, ha megkönnyithetnék; megszámlálván minden szivdobogását, ha megszaporthatnák, míg végre mégis győzelmet vett a halál az életen. . . .

És most ott fekszik a kedves ifju meghalva! . . .

Szive a koporsóban nem dobog . . . de mennyivel inkább dobog azoké, kik nem hallhatják többé szive dobogását!

Fájdalmai megszűntek . . . oh de mennyivel nagyobb a fájdalom az édes atya keblében, ki koporsót készítettett egyetlen fiának s vele legtisztább örömeinek, legnagyobb boldogságának!

Szemei bezáródtak . . . oh de mennyivel nagyobb nyílás maradt az édes anya szivén, melyből legdrágább kincse, szeretett fia iránt táplált reménye elköltözött!

Karjai megérzéketlenültek . . . oh de mennyivel érzékenyebb a testvérek vesztesége, kiknek koszorujából egy örökre pótolhatatlan virág kihullott!

Ajkai nem szólnak . . . oh de mennyivel élesebb hangon szól most a keserv rokonai keblében, kik annyi szeretettel tarták körükben!

Gondjai nincsenek . . . oh de mennyivel terhesebb gond

nyomja a tanítók, barátok és a résztvevők lelkét, kik növekedését és kifejlődését naponta látva, annyi igényt, annyi szép reményt kötöttek vala életéhez!

Isten! Isten! taníts meg kérünk az élet és halál nagy titkára, hogy veszteségeink miatt ne essünk kétségbe; csak egyetlen sugárt adj mindentudóságodból, hogy tisztábban felfoghassuk rendeltetésünket, hogy tudjuk meg: vajjon mi a te lelkednek kisugárzása, és e földön képviselőid vagyunk-e, kik a halálban csak a földi hajlékot teszszük le, lelkünk pedig a siron tul is megmarad s nálad az egekben örökre él? vagy csak czél nélkül élünk s a koporsónál teljesen bevégezve pályafutásunk?!

Nem, ez nem lehet. Ha eltévedünk is intézkedéseid megfoghatatlanságában, hitünk, életünknek fáklyája, annyira mégis megvilágítja az utat lelki szemeink előtt, hogy benned nem kételkedhetünk. Ha a bizonytalanság sötét fátyolával eltakartad is előlünk a jövő nagy titkát, annyira még sem zártad el azt, hogy a hit szárnyain elrepülve, lelkünk fel ne találja a béke olajágát.

Egy ilyen olajága a mi lelkünknek a mai nap emléke is, mely szivünkbe irta amaz intő szókat: emlékezzél meg, hogy a Jézus Krisztus feltámadott a halálból; a mely napon milliók ajkáról viszhangzanak ama boldogító hangok: túl a siron ismét meglátjuk egymást; mert a miként a Jézus feltámadott, azonképen az Isten feltámasztja azokat, a kik Jézusban aludtak el.

Csak e hitet, a sирontúli élet, a viszontlátás hitét ird kitorölhetetlen betűkkel keblünkbe, és mi e mennyei hittel megnyugszunk beláthatlan intézkedéseiden is, kibékülünk az annyira megrendítő halállal is, tudván, hogy ugy sem maradunk hideg karjai között, s ha testünk porrá leszen is, lelkünk visszatér hozzád eredeti hazájába, hol az idvesség forrásából örök életet és zavartalan boldogságot iszik.

Oh Isten! téged édes atyának és a szeretet lelkének neveznek az emberek; mert te egy ily napon az egész kereszténység szeméből letörölted a keserű könnyeket, melyeket harmadnappal azelőtt szent fiad az Ur Jézus koporsója felett hullatott; mi is édes Atyánknak nevezünk és buzgó könyörgésünkkel kérünk tégedet, töröld le ma is a bánat-könyveket, melyeket harmadnappal azelőtt e kedves ifju halála sajtolt ki minden résztvevő kebelből.

Mindenek felett pedig jelenj meg vigasztaló szent lelkeddel a mélyen gyászoló sziveknél, a nagy veszteség fájdalma miatt csaknem összeroskadó szülőknél; biztasd meg őket azon megnyugtató hittel, hogy Te szivök szerettének legjobb Atyja leszesz s a földi szenvedés helyett örökké tartó boldogságot adtál; nyugtasd meg őket azon édes öntudattal, hogy anyalaid között egy sincs tisztább lélek, mint kedves gyermeköké, kinek nemes szívéhez még nem jutott a földiségnek, a bűnnek legkisebb árnyéka sem; vigasztald meg őket azon édes reménnyel, hogy egykor ismét megtalálják kedves gyermeköket nálad az egekben. Atyánk! ne engedd elfeledniök, hogy a halott iránti tartozásaikat letéve, híveknek kell maradniok az élethez s az azzal hátramaradt kötelességekhez; midőn azért megenyhited a veszteség miatti bánatukat, szólj hozzájuk egyszersmind a békeség és jólét hangján; áldd meg őket erővel és egészséggel, hogy az életben levő kedves gyermekeket felnevelhessék s szivök azoknak boldogságán annyi örömet érezzen, a mennyi bánatot most a veszteség miatt érez.

Töröld le szelid kezeiddel a testvérek szeméről is a harmat-tisztaságu könnyeket, melyekkel az anyagszelid testvér emlékét öntözik; tartsd meg őket a szülők vigasztalására, s add, hogy lassan-lassan be tudják tölteni a szülői háznál üresen maradt helyet s kárpótlást nyujthassanak a jelen veszteségért.

Tekintsd meg a jó nagyanyának és a szeretett roko-

noknak mély bánatát, kiket az önzéstelen, a tiszta szeretet és vérségi kötelék szivben és lélekben egyetlen egy családdá fűzött, enyhítsd keservöket, melyet az annyira szeretett unoka s rokon halála okozott; békítsd ki őket a sors csapásával, mely egy időre feldulta a vidámság hajlékát s helyébe egy szomorú-füzágot ültetett, melyet megöntözni együtt járnak el saját könnyeikkel. Hozd, oh hozd vissza számokra is az elüzlött lelki nyugalmat s mentsd meg őket is hasonló csapásoktól.

Vigasztalj meg minden résztvevő keblet, minden barátot, kiket e nagy-reményű ifjú halála megdöbbsentett s kik oly örömmel letörölnék a fájdalomnak és a bánatnak egy-egy könnyecppjét.

Legyen a te vigasztaló és jóra vezérlő szent lelked oh Örökkévaló! mindnyájan mivelünk, hogy az élet nehéz körülményei között hitünket el ne veszítsük; azonban ne próbálj minket erőnk felett, és ha a keserű poharat mégis ki kell ürítenünk: adj lelki erőt, benned való rendíthetetlen bizalmat, hogy soha se téveszszük el az utat, mely hozzád mennyei Atyánkhoz viszen s veled egyesít most itt e földön, majd fenn az egekben, hová szent hitünk szerint egykor mi is eljutunk.

Szent Fiad, az Ur Jézus nevében kérünk, hallgass meg minket könyörgésünkben! Ámen.

Isten veled már kedves halottunk! te elmentél körünk-ből, tiszta lelkednek finomabb lég kellett, mint a minő e sötét földet átöleli; oh de nem csak magad mentél el, elvived — — — legszebb remények gazdag bimbóját; elvived anyyi szivnek örömét, anyyi kebelnek reményét!

Nyugodj, nyugodj csendesesen a sír éjjelében a feltámadás nagy hűsvétjáig, lelkednek pedig adja meg az Ur az örökélet idvességét ott fenn az egekben. Isten veled . . . Jó éjszakát!

XII.

A g e n d á k.

1.) Kereszteléskor.

A mi segedelmünk legyen az egy igaz Isten nevében, a ki szent Fia az Ur Jézus Krisztus által elhívott minket az ő lelki országába. Ámen.

Isten hozott téged, ártatlan kisgyermek! soha nem ismert, mégis oly édes vágyak s remények s oly szorongató félelmek közt várt vendége e családi körnek! Isten hozott téged e földi lét világába, — szerencsés megérkezteden öröm és hála szent érzeményei dobogtatják szívünket: örvendve veszünk részt a szülők örömében, velök együtt a család virágos kertjének mosolygó reménysarját, a haza s emberiség életfájának új termőágát üdvözölvén tebenned — s egyszerűminded szívvel áldjuk az élet Urának kegyelmét, a ki ez idő szerint kettős mértékben dicsőíté meg magát e családi életben, amidőn nehéz fájdalommal küzdő édes anyádat hatalmasan védő karokkal vivé át a szülésnek annyi vészt rejtő pillanatain; — és benned — ily édes-kínos aggodalmak tárgyában — egy ép és egészséges magzattal ajándékozta meg a szülői sziveket.

Isten hozott téged, ártatlan kised! mi a te sorsodban igaz résztvevő embertársaid szerencsés jó napot kívánunk neked, s hogy ezt számodra biztosithassuk, üdvösbet nem tehetünk, mintha téged mielőbb az igazság napja szent befolyása alá avatunk fel, mely Krisztus szentegyházából önti szét áldó fénysugarait. S ezzel mi k. ai! édes Idvezítőnk parancsát teljesítjük, a ki végbucsuztakor tanítványaihoz így

szóla: Elménvén tanitsatok minden népeket, megkeresztelvén őket Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében, tanítván őket, hogy megtartsák mindazokat, melyeket én parancsoltam nektek. Tanitsatok minden népeket, — minden Isten képére alkotott emberi lelkeket: im ezen igékben van kifejezve az emberi nem megváltásának, üdvezítésének egyetlen útja és módja, — tanítás, lélek- és szívképzés Krisztus urunk szent tudományának szellemében: ez az, mit kíválólag szívünkre köt a szent kereszttség, mint egyike vallásunk legfontosabb kötelességeinek, a melyben gyermekeink számára a legdrágább jókat biztosítjuk.

S mily nyugtatólag, de buzdítólag is szól e szent cselekvény az abban résztvevőkhez. A megnyugtatólag valóban szükséges is nekünk, midőn az újszülött bölcsője mellől további sorsára vetjük szemünket. E kedves kis teremtések, a kik még a gondot nem ismerik, az élet küzdelmeit nem sejdítik, a kik magát a fájdalmat sem érzik öneszmélettel, maholnap ki lesznek téve az élet annyi búgonddal s inség nyomorral fenyegető harcának. Ezen ártatlan gyöngé lények, a kiknek keblében még a jó és rossz hajlamok mint fény és sötétség angyalai egymás mellett alsznak, maholnap kilépnek egy oly életbe, hol az erény útjáról félre vezető csábok igen is sokak és nagyok. Mily édes gyönyörrel s mennyi szép remény ábrándjai közt tartják ölelve a szülők e kised szereteteiket; azonban a legnagyobb öröm közepette is fel-felsajog szívökben egy keserű érzés, a gyermekeik sorsa iránt nyuagtalankodó kérdés: Istenem, érhetek-e bennök örömet; nem fog-e testök s még inkább nem fog-e lelkök odaveszni a világ romlasztó hatásai alatt? Aggasztó kérdés és semmi válasz rá a néma jövőtől! — Azonban a keresztény szertartás, a melylyel magzatinkat az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében felavatjuk, vigaszt és megnyugtatólag nyújthat aggodalminkban.

Az Atyának adjuk át őket, az egyedül hatalmas, bölcs és jószágos Istennek, a kinek irgalma megmarad nemzetségről nemzetségre az ötlet félőkön. Nekik is ígérte ő, hogy kegyelmes Istenök és paizsok leend; ő fogja élet- és egészségöket megtartani, ha bölcsesége jónak látja, ő fogja világi javaiból megadni nekik a mi üdvös lesz; a szenvedések napjaiban s a halálban is ő lesz vigasztalójok, reménységök. Átadjuk kisdedeinket azon szent vallás vezetésének, mely az Isten Fia, az ember Jézus által lön kinyilatkoztatva, a ki nem hiába mondá magáról: én vagyok az út, az igazság és az élet; senki nem mehet az Atyához, hanemha én általam; a kinek tudományában szövétneket birunk, mely a tévedéstől megóhat, ígéretek, melyek állhatatos törekvésre buzdítanak, s oly lelki békét, melyhez foghatót semmi szerencse nem nyujthat. Átadjuk végre gyermekeinket Isten szent lelkének, mely — a bár gyenge, de lelkes törekvésü erőt segéli s támogatja, — azon léleknek, melyet Jézus az övének ígér, mely az evangéliom által folyvást neveli a jobb emberek számát, folyvást eszközli azon nemesebb társadalmi lét, azon sovárogra várt új ég és új föld alakulását, a melyben lakozni fog az igazság, uralkodni fog a tiszta hit, a szives emberszeretet s a boldogító reménység. Ily módon avatva fel tégedet is kedves kis gyermek! nyugodtak vagyunk jövődre nézve, mert te a legjobb atyának nyugszol szárnyai alatt, s szent vallásunkban te is erőt, vigaszt és idvességet fogsz találni.

De nem csak megnyugtatót, hanem buzdítást és szent kötelezést is meritünk ezen ünnepélyes cselekvényből. Nem hirdeti-e ez az embernek egy örök és fensőbb lételere való rendeltetését? nem utal-e arra, hogy e gyöngéd és tehetetlen kisdedekben már az Isten láthatlan országának polgárait tekintsük és tiszteljük? Nem köti-e a szülők lelkére azon nagyszerű köteleiséget, hogy a kit Isten az ő nevelői kezökre bizott, arról ugy gondoskodjanak mint hű sáfárok a reájok bizott drága kincsről. Legyen azért e pillanat nek-

tek, tisztelt szülői e kedves kisednek, ugy a kik mint kereszt-szülők vagy másként a földnek ezen új polgárához szorosabb viszonyban állotok, a legszentebb elhatározások pillanatává. Neveljétek őt főleg az Urnak félelmében, mi a valódi bölcseségnek kezdete; vezessétek őt ahhoz, a ki e pillanatban ily nyájas szavakkal hívja magához: Engedjétek, hogy jöjjenek hozzám a kis gyermekek, ne tiltsátok meg őket: mert ilyeneké a mennyek országa. Avassátok be őt idejekorán az evangéliom tiszta ismeretébe, buzdítsátok szóval s még inkább példával minden jónak és szépnek hő szerelmére, hogy egész életével dicsőitse az ő teremtőjét s pályafutása végén elvehesse az élet koronáját. Ámen.

I m a.

Mi Atyánk, örök kútfeje minden életnek s minden jónak és szépnek! Téged keres a szívünk mélyéből felszálló fohász, s neked szenteli hálaáldozatát a boldog szülők örömkönyhullatása.

Te hívtad elő a létre e kis gyermeket; ajándékozod testi életéhez a szellemi magasb életet is szent Fiad szövetségében. Legyen megszentelve a te neved általa mint buzgó hívéd által; legyen ő országod tagja, az igazság, erény és boldogság országáé, melynek eljövele után annyi hű lélek epedez. Uram, te őtet jobban szereted, mint emberek szeretni tudnak; nem aggaszt hát minket jövőjének homályos volta, kezeidben nyugszik az ő életsorsa; legyen meg ránézve mindenben atyai bölcs akaratom. Add meg neki mindennapi kenyerét; tartsd meg számára hosszasan a szülők szerető gondoskodását s a jó emberbarátok szívélyes indulatát; áldd meg őt szelid és érzékeny szívvel, ép és józan elmével; adj neki részvevőket mind örömeiben, mind pedig szenvedésiben. Légy oldala mellett mennyei erőddel a nehéz próbák napjaiban; ne engedd soha féljebb kísértetni, mint lelki ereje megbírná, és szabadítsd meg a gonosztól, mely megingathatná lelké-

ben a benned való hitet s bizalmat, kiolthatná az emberek s a közjó iránti szeretetet szivéből s egy jobb kor iránti reményét. Uram, te mindezt megadhatod, mert mindenható vagy, s hiszszük hogy meg is adod, mert szeretet vagy: legyen dicsőség neked mindörökké szent Fiad az Ur Jézus által. Ámen.

2) Kereszteléskor.

Üdvöz légy te kedves kis jövevény! te megtalált földed az ígéretnak, összetartó köteléke a páros életnek, élő oszlopa a szülői emléknak, becses virága a családi koszorúnak, viruló csemetéje a keresztény anyaszentegyháznak, új polgára az emberiségnek, — üdvöz légy!

Ama kecsgetető reményre hevül közeledben résztvevő szivünk, hogy benned és a hozzád hasonlóknak, a boldog szülők élni, a család felvirulni, a keresztény anyaszentegyház és az emberiség megdicsőülni fognak.

A mi életünk úgy is maholnap árnyékként hanyatlik el, legszebb intézeteink meghiusulnak, sok hasznosan elkezdett műveink végrehajthatatlan, s több kinézéseink csak kegyes ohajtásnak maradnak!

S minő bágyasztó érzés lenne úgy hanyatlanunk le az élet szinpadáról, hogy elintézett terveink, félbehagyott műveink, reménykivül velünk együtt szakadjanak a telhetetlen sirba!

De nem! ők — az új polgárok — nyomunkba fognak lépni, s bennünket és családunkat világ szerint is, mintegy halhatlanitván, azon magvakat, melyeket kedves mieink és az emberiség javára mi csak elhínhettünk, ők kikeltik, felvirágoztatják, gyümölcsözésre segítik; sőt a miről mi tán nem is álmodtunk, azt ők felfedezik; hol mi vélekedtünk, ott ők meggyőződnek; hol mi kezdettünk, ott ők tán végeznek.

Igen! mert a felfedezések és tények mezeje oly tágas, hogy minden kornak és nemzedéknek végetlenül elég gondolni, ápolni és tenni valója leszen arra nézve, hogy a le-

hető boldogságot — az Isten országát — az értelemnek bölcsesége és akaratnak szentsége által már e földön megközelítsük.

Ezt óhajtjuk megközelíteni a szeretet karjára emelt ezen ártatlan kisedben is, és pedig mindjárt a keresztség hozzájárultával.

Nem mondom ugyan, hogy a csupa keresztség által az üdvösségre mindent megtettünk; de hogy már ez alatt a józan nevelésnek legbiztosabb elvei rejlenek, bátran állíthatom. Az adott névnek ugyanis keresztényivé nemesülni, s ez által a megkeresztelt ártatlant elkötelezni mintegy és feljogosítani a Jézusban való hitre, szent tudománya szerinti kegyes életre és megjutalmaztatásra — nem kevesebb, mint ingatlan alapját vetni meg ideig és örökké tartó boldogságának; mely magasztos cél, hogy ezen ártatlan kisedben is elérődjék, jertek boruljunk le, s imádkozván, mondjuk ezeket: sat.

Kelemen István.

3) Urvacsora oszláskor.

Soha ember szentebb célt nem tűzött ki magának, mint az Idvezítő. Soha senki kötelességében oly híven el nem járt, mint ő megváltói hivatalában. Soha senki az emberi-nem erkölcsi jólléte eszközésére üdvösebb eszméket nem terjesztett, mint ő tanításaiban. Ajkairól a betegek, nyomorultak és szenvedők számára vigasztaló szavak hangzottak; szíve az emberiség iránti szeretettől dobogott; szájából Isten igéje hangzott; és mégis egy egész nép rozszzalása vézsfelhőként lebegett minden lépése fölött; s mégis a hatalomféltő farizeusok és írástudók ellene törekedtek, s mint sötét köd a nap tüztengerét, igyekeztek elhomályosítani dicső tudományát; s mégis a világosságnak elvakult ellenségei bűnbe merülve keresztfára juttatták. Igen! mert ő világosságul jött volt e világra, de a világ bé nem fogadá, mert az ő cselekedetei gonoszak valának.

Látván tehát az Ur Jézus, hogy vele együtt tudományát is veszély fenyegeti, életének utolsó estvén szerzé e szent asztalt, a mikor is egybegyűjtván tanítványait, és hátlakat adván Istenének utolsó vacsorája fölött, vevé a kenyeret és lelkének mély fájdalmával mondá: Nem eszem többé veletek, és vevé a poharat is mondván: Nem iszom többé veletek a szőlőtőkének gyümölcséből, miglen újonnan iszom az én Atyámnak országában. És ekkor megszégvén a kenyeret, így szólt: Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; e pohár pedig amaz új testamentum az én véremben, mely tiérettetek kiontatik; igyatok ebből mindnyájan; és ezt miveljétek az én emlékezetemre.

Ezt miveljétek az én emlékezetemre; mintha mondaná: valahányszor ezt mivelitek, emlékezzetek meg az én parancsolatimról és példaadásimról, mert én példát adtam tinektek, hogy a mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjétek.

Jézus egész életében a szeretet érzelmétől volt áthatva; e volt vezéreszméje földi működésében, ennek kifolyása volt minden szava, minden cselekedete és egész élete. Innen van, hogy midőn kérdi az írástudó, melyik az első parancsolat? azt feleli; a mi Urunk Istenünk egy Ur, szeressed azért a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődől. Ez az első parancsolat. A második hasonló ehhez: szeressed felebarátodat, mint magadat, mert nincsen ezeknél nagyobb parancsolat. Márk. XII, 29. 30. Ő egész tudományát ezen két parancsolatra: az Isten és emberek iránti szeretetre alapította. Ő elhintette e földön a szeretet magvait, hogy azok a keresztény vallásban egy oly élőfává növekedjenek, melynek gyümölcséből az

egész emberiség részesülhessen, melynek áriyékában az egész emberiség megpihenhessen.

Oh hűnös emberek! hová tévesztettétek el ezen dicső tudomány alapeszméjét és vezérfonalát, midőn annyi ártatlan vért ontottatok ki e szeretetet, e türelmet parancsoló vallás nevében?! Hiszen e vallás alapítója mondá: Ujra parancsolom nektek, hogy egymást szeressétek; és a miként én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást; s arról ismerik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek. S ő maga a legtisztább tüköre volt a szeretetnek, ezt mutatja egész élete, ezt hirdeti azon parancsolatja: hogy áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak; és az emberiség iránti szeretetéről tanuskodik halála, mert mint jó pásztor úgy szereté az ő nyáját, hogy életét adá érte.

Emlékezzünk meg tehát e szent asztalnál az ur Jézus parancsolataira, életére, halálára, és ezekből folyó magasztos példáira. S ezekből merítsünk magunknak tanuságot az élet minden környületei közt. Ha elhomályosul szerencsénk szépen ragyogó csillaga; ha üldöznek az emberek, mint Jézust a farizeusok és írástudók; ha Judásainkká lesznek legmeghittebb barátaink, kikbe bizalmunkat helyeztük, mint Jézusnak tulajdon tanítványa; s megvetéssel jutalmaznak azok, a kiknél hálára számítottunk, mint a Krisztust tulajdon nemzetének fiai: ezen körülmények ne csüggeszsenek el; hanem emlékezzünk meg e szent asztalnál, hogy van a felhők felett egy szeretettel teljes mennyei Atya, ki szeretettel öleli különbség nélkül gyermekeit, ki nem akarja, hogy valakik elveszzenek, hanem hogy mindnyájan megtérésre igyekezzenek. II. Pét. III, 9. És emlékezzünk meg e szent asztalnál az ur Jézus azon példájára, midőn szenvedései tetőpontján mondá: Atyám! nem az én akaratom, hanem a tiéd legyen meg.

És ha szűkölködünk, ha éhezünk és szomjuhozunk s

durva rongydarabok takarják el tetemcinket, hogy a boldog emberek rajtunk meg ne botránkozzanak, s nincsen más vagyunk egy tiszta szivnél, s nincsen más hajlékunk, mely alatt magunkat a fáradságtól kipihenhessük, a csillagos égnél: oh ne csüggedjünk el; hanem nézzünk a szent asztalnál hitünk fejedelmére! Imé! ő Isten fia volt, mégis éhezett és szomjuhozott; töviskoronát kapott e földön pályabérül; és önmagáról mondotta: hogy az ember fiának nincsen hová fejét lehajtsa. S mindezeket békével tűrte; s a tiszta igazság érdekében és hirdetésében oly boldogságot talált, a milyent a bűnöknek bálványozói, a világ minden kinceivel elhalmozva sem képesek élvezni.

És mi mindnyájan ha bánat nehezült szivünkre, ha nem érdemlett csapások találunk: emlékezzünk meg e szent asztalnál a Jézus Krisztus szenvedéseire, halálára és megdicsőíttetésére, és merítsünk ezekből vigasztalást mostoha sorsunkban.

Emlékezzünk meg e szent asztalnál az általa parancsolt szeretetre, példaira és béketűrésére! Ha vajjon szerettük-e Istent, szerettük-e felebarátainkat úgy a mint ő parancsolá? s meg lehet-e minket is ismerni, hogy az ő tanítványai vagyunk arról, hogy egymást szeretjük? Emlékezzünk meg e szent asztalnál, vajjon megbocsátottunk-e ellenségeinknek? vajjon imádkoztunk-e érettök? vajjon elmondottuk-e az ur Jézussal: Atyám! bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek?! Ha vajjon oly békével, oly zúgolódás nélkül hordoztuk-e mostoha sorsunkat mint ő hordozta? Emlékezzünk meg, mondom, mindezekről e szent asztalnál, és úgy járuljunk hozzá, hogy annak méltó vendégei lehessünk. Vagy a mint a nagy apostol mondja: Próbálja meg minden ember magát, és úgy egyék ebből a kenyérből, és úgy igyék ebből a pohárból; mert a ki eszik és iszik méltatlanul, ítéletet eszik és iszik magának. 1. Kor. XI, 28. 29. És ezen önmegpróbálással járuljunk e szent asztalhoz, melynek javai-

ből mielőtt részesednénk, jertek imádkozzunk a szeretet Istenéhez, és mondjuk könyörgésünkben . . .

E l ő i m a .

Mindenható Isten, édes Atyánk a Jézus Krisztus által. Töredelmes szívvvel és gyarlóságunkban való búsulások közt járulunk a szeretet asztalához, hogy annak javaiból részesedjünk. Oh mert az ur Jézus által hirdetett örök igazság szavai meghatották keblünket; hánykodó érzelmeink, melyek oly sokszor elborítással fenyegeték életünk hajóját, a te igédnek hallására lecsillapultak, mint a háborgó tenger hullámai mesterünk megdorgálására; egész valónkon szent ihlettség ömlik el, midőn halljuk az emberiség boldogítására tanított magasztos eszmék hirdetését.

Oh Atyánk! e szent asztal mellett lelkünket egyetlen gondolat foglalja el: miért hogy nem szerettünk tégedet, miért hogy nem szerettük embertársainkat úgy a mint az ur Jézus parancsolá? s miért hogy a csapások és szenvedések óráiban elcsüggedtünk és lerokadtunk, s azoknak terhét nem tudtuk oly nagy lélekkel hordozni vállainkon, mint mesterünk a végóráiban életére nehezedett keresztet? Oh e gondolat, e gyarlóság érzete, gyengeségeink megvallására, és mély bánatra indítja szivünket!

Bocsásd meg Atyánk e gyarlóságunkat! cselekedjed, hogy a szent jelek vétele által az ur Jézusra emlékezve, induljunk az általa tanított tudomány hű követésére, az általa parancsolt szeretet lelkiismeretes gyakorlására, feddhetetlen életének és dicső példáinak tántoríthatatlan követésére. E szent jelek vétele által erősítsd meg oh Atyánk hitünket, hogy annak világa vezéreljen az életnek azon titkaiban, melyeket nem vagyunk képesek átlátni. E szent jelek vétele által erősítsd meg Atyánk jóra való akaratunkat, hogy többé ne vétkezzünk, hanem járván az ur Jézus által számunkra kimutatott ösvényen, eljuthassunk egykor Tehozád, a tökéletes igazság és világosság hazájába. Ámen.

Urvaesora osztás közben mondandó

i m á k.

I.

Mindenható Isten! A sokaságnak, mely hitt vala, szívök és lelkek egy vala. Oh erősítsed a mi hitünket is, hogy legyünk egyek az állhatatosságban, hogy forrjon egybe szívünk és lelkünk az akarásban. Erősítsed a mi hitünket, hogy egyesüljünk a benned való bizodalomban.

Ámen.

II.

Isten, reménységünk Istene! A kik tebenned bizonak, azok soha meg nem csalatkoznak. Oh benned vetjük mi is a mi reménységünket, ne engedd azt megszegyenülni, ne engedd alapos reményeinket meghiusulni, hanem változtasd azokat valóságokká. Ámen.

III.

Szeretetnek Istene! a kegyes aszszonyok drága keneteiket vittek Urunk koporsójához. Oh vezérelj minket is az élet útain a te kegyelmed által úgy, hogy egykor az igazságnak, szeretetnek és ártatlanságnak drága keneteit vihesük elődbe. Ámen.

IV.

Isten, mennyei édes Atyánk! a te igéd mondja: hogy boldogok, kiknek szívök tiszta, mert azok meglátják a mennyeknek országát. Azért Téged kérünk, hogy adj lelki erőt szívünk tisztaságának megerősítésére, hogy ez által a te biztatásod szerint eljuthassunk egykor Tehozzád az egekbe. Ámen.

Urvaesora osztás utáni

i m a.

Felséges Isten, édes Atyánk a Jézus Krisztus által! A te gondviselésed vezérlett e szent házba, hogy itt az ur

Jézus testére és vérére emlékeztető szent jelekből részesedjünk. Előtted kulcsoljuk hát imára kezeinket, hogy megháláljuk gondviselésedet. Hozzád jövünk hálákat adni, midőn áldásaidat megsokasítod rajtunk. Hatalmad nagyságát imádjuk, a midőn haragodban vállainkra nehezedik súlyos balkezed. Oh Isten! mindenféle állapotunkban hozzád imádkozunk.

Megvalljuk, édes Atyánk, hogy gyarló a mi imádságunk, és számtalanabbak jótéteményeid, hogysem azokat emberi nyelv meghálálni képes volna. Tudjuk, hogy megdicsőítetted magadat a természet nagy templomában, és nincsen szükséged a mi erőtlen dicséretünkre. Tudjuk, hogy Te csak a tiszta szivben gyönyörködöl, és ha igazságosan ítélsz, nem állhatunk meg szined előtt. De számtalan jótéteményeid önkénytelenül hálára indítják szivünket, dicséretmondásra nyílnak meg ajkaink, és mi imádkozunk.

Bocsáss meg Atyánk, ha nem tudjuk eléggé meghálálni kegyelmedet. Indítsad szivünket a szent jelek vétele által a hitben való megerősödére és megjobbulásra. Gyógyítsad a betegeket, a kik erőtelenségök miatt nem jöhettek fel a te házádba, nevednek imáadására. Légy gyámola az árváknak és özvegyeknek, hogy találjanak a benned való hitben vigasztalást. Ihlesd meg a megkeményedett szivüeket, a kik elmullatták szined eleibe feljöni, hogy velünk együtt hálaáldozatukat bemutassák. Oh Isten! légy köszálunk és paizsunk, hogy találjunk tenálad menedéket mindenféle állapotunkban. Az ur Jézus nevében kérünk. Miatyánk sat.

Bezáró.

Menjetek el békeséggel Ur Istennek áldottai! A hit, remény és szeretet, melyeket a Jézus tudományából és példából, e szent hajlék küszöbein belől meritettetek, azokon kívül teremjenek számotokra jó gyümölcsöket. Ámen.

4.) Urvacsora osztáskor.

A horebi csipkebokor lobogása Mózes előtt; a keleti fénycsillag ragyogása a bethlehemi jászoly felett; a gecsemáni vérvérítékes imádság; a galgotai keresztfa s ezen a nagybajnok végvonogása és halála, ekkor a kősziklák megindulása, a templomok kárpitjának leszakadása, s halottak feltámadása, az árimáthiai koporsó megürülése, fényes felhők szárnyain égbe emelkedés s onnan tüzes nyelvek kirepülése: mind ezek nagy adatok valának az ég és föld, az Isten és emberek közti szövetségben munkálkodó mennyei hatalom és gondviselés felől.

De a horebi lángokhoz kötött szövetségi törvények: körümetélkedés, áldozatok, kovásztalan kenyér, húsvéti bárány s több efélékmár-már kiavultak a vallásos küzdelmek között.

A keleti csillag fénye nem ragyog előre, a galgotai vértanu s igazság-bajnok halálhörgése nem hallik, holtak nem jönnek ki sirjokból, s tüzes nyelvek sem szállnak le az egekből.

Mi maradt már azon küljelek s csudaesemények helyett az Istennel való szövetség biztos zálogául az emberiség kezében?

Két hagyományos emlékdarab Idvezitőnktől — az egyszerűség és szeretet jelvényei a kereszttségben és uri vacsorában.

Szent vallásunknak két gyűrűje, melyeket hitünk ujjain mint szövetségünk ereklyéit, viselünk.

Nem vesztettek ezek eredeti becsökből, sőt az élet viharai megedzették öröktartó erővel mindeniket.

Az égről napot, holdat, csillagokat; a földről fát, fűvet, tüzet, vizet, érczet és állatokat lemorzsolhatnak, kiemésztethetnek az idők vasfogai; de e két kincset a kereszténység ujjairól le nem facsarhatja semmimi erőszak, üldözés, ámitás, s még a halál félelme sem.

Azon dobogó szívvél küldi az édes anya ma is gyermekét a keresztviz alá, milyennel Mária kíséré Jézusát a Jordán partjához keresztelő Jánoshoz.

Azon töredelmes ihlettséggel lépik ma is minden igaz keresztény az urvacsorai asztal mellé, milyennel valának az apostolok ama béthániai asztal körül; s azon hő ragaszkodással nyújtja ma is jobbját a kenyér és pohár elvételére, milyennel tevék azt a hív tanítványok, midőn kedves mesterek, szeretett tanítók s barátok elzokogá hozzájok véghagyományos búcsuszavait: Valahányszor ezt eszitek és iszjátok, mindenkor az én emlékezetemre tegyétek.

Ily érzéssel s hitragaszkodással jöttünk mi is most ez áldozat helyére, s azon ihlettséggel járulunk az emlék-asztalhoz, milyennel atyánk is gyakorlák századokon át. Hívei vagyunk a szentegyháznak, hivatalosai e szent vendégségnek, a testvéri szeretet lelke által vezéreltetve buzgólkodunk e szent gyakorlatu áldozatot innepünk méltó megszentelésére véghezvinni.

Isten megáldó szent-lelke szálljon azért gyülekezetünkre, mint hajdan az apostolokra, mely egyesítsen minket e szent asztal mellett értelemben és akaratban, szeretetben és reménységben, hogy egy igaz hitünkben egy szívrünk és lelkünk legyen! Ámen.

E l ő i m a .

Isten! örök jóságú atyánk, ki magas egeidből dicsőséged országát, e földi világot igazgatod bölcsen, igazán! —

Örök szereteted tárgyaivá választottál minket is az emberiség kebelében, s az idvezítő kijelentés világával megvilágosítottad értelmünket, felderítetted hitünk egét, s megpecsétetted a Jézus életével, halálával vallásunk igazságát.

Legyen, Ur Isten, a tejó lelkednek őserije mibennünk, hogy nálunk megmaradjon az értelem józan világa. Megtartassuk hitünk tisztaságát, s védje meg anyaszentegyházunkat szeretett vallásunk igazsága.

Illesd ez áldozat asztalát megszentelő kegyelmeddel, sziveinket bünbocsátó irgalmaddal, — töltsd be keblünket igaz reménnyel atyai gondviselésed s megáldó szereteted felől. Ámen.

Zárma.

Idvezült lelkünk, mert igaz hitünk áldozatját mutathatuk fel előtted mennybéli Atyánk, szent Isten! Valahányszor ezt tehetjük, mindannyiszor új erőt veszünk terheink hordozására, reményeink felujtására, s a hit és szeretet győzelmére! — Sokszor ujtsd meg, szent Isten, ez erőnket, hogy az teremjen bennünk áldásos gyümölcsöket, buzgóságban, békétürésben, állhatatosságban, jó- és balsorsunkban. Bevégzett áldozatunk emléke legyen őrangyal erkölcsi épségünk felett. Ámen.

Gyöngyösi István.

FÜGGELÉK.

Szent-Ábrahámí Mihály.

A ki Erdély politikai és egyházi történeteit az elválástól maig figyelemmel átgondolja, egymástól merőben különböző három korszakra fog ráismerni, melyek közül az elsőt — a nemzeti fejedelmek alattit, melynek zárkövét az 1711-ki szathmári békekötés képezi — a politikai és vallási szabad fejlődés és alkotmányos nemzeti élet, a másodikat — amattól 1791-ig — ezen két nagy érdek korlátozására irányzott általános visszahatás, az utolsót viszont az alkotmányos újjászületés s nemzeti erősbülés olykor emelkedő, olykor ismét visszahanyatló korszakának nevezhetni.

Azon férfi, kinek emléke fölelevenítésére e sorok irvák, ama közbenső korszakban élt, mely időrendileg az újabb kor egyik századát teszi, de valóságban sokkal inkább számítható a szabadság- és világossággyűlölő középkorhoz. Az alkotmány, kivált a mi kis hazánkban — részint mert számunk, egy csak némileg is külön és önálló létü alkotmányos állam alkotására kevés vala, részint mert a sok ellentétes érdek szerfelett megosztatott — szinte egy századig kérdésbe volt véve, sőt nyilván kétség alá vonva, országgyűlések ritkán s akkor is idegen kormányzók befolyása alatt tartattak, személy- vélemény- és szólásszabadság fel volt függesztve, a politikai és vallásos élet araszyi térre szorítva, s e kis tér is vissza-

torlások, felekezetiiség, s egymás fölébe emelkedés mérgével megvesztegetve, az alkotmányunkkal egykoru nemzeti honvédelmi rendszer megszüntetettvén, állandó hadseregek lőnek behozva, a mi az uralkodókat a törvény korlátainak alkalmatlanságaitól való maguk fölmentése gondolatára bírta s a katonai uralom eszméjét az alkotmány szerinti polgári igazgatás fölébe emelte: tudomány és művészet elnémultak, a magyar irodalom tetszhalálban, a szellem érdekei tekintetbevétlenül maradtak, képviselői pártfogás és kitüntetés helyett figyelmetlenségben, sőt nem egyszer üldöztetésben részesültek.

Nem tagadhatni, hogy e szomoru közviszonyok mellett is mutatott fel hazánk lángelméket, fiai közt volt sok nagy lélekerejű s munkás férfi — mert az isteni Gondviselés a népeket vezetőik nélkül soha sem hagyja, — de a kor iránya, a közhatalomnak az alkotmány ellenében vett állása, valamint az eszélyesség is azt hozták magukkal, hogy sem ők képességeiket s tetterejöket nem használhatták azon nyíltsággal s igazságában bizó önbátorsággal, mely a szellemi erők hatását biztosítja, sőt fokozván-fokozza, sem a rájuk hallgató nemzet őket a méltánylás lelkesítő küljeleiben nem részesíthette. A mint maga a hon és nemzet életfája csak saját belső életerejének gyökereiről táplálkozott: úgy a hazafiak is egyedül magukban s övéik néma rokonszenvében keresték és találták nemes tetteik ösztönét úgy, mint jutalmát.

Azon sors, hogy kevesektől ismerve, kevesekre s azokra is ugyszólván csak egy egész élet példájával hatva éljenek, övéiken kívül senkitől meg nem siratva, meg nem emlegetve haljanak el — egy osztály, egy felekezet jelesbjeinek sem jutott oly bő mértékben, mint az unitáriusoknak. Őket olykor életökben sem ismerték, olykor félreismerték: életökkel bevégződött jót-tevésök s szellemi hatásuk, koporsójukkal emlékek is sirba záródott, nyomtatott művek és életrajz, márvány és vászon kevésnek örökitette nevét. Ama kép is e könyv elején, egy hú tanítványnak tollrajzáról készült, mely-

nek legfőbb becsét kétségkívül a kegyelet, varázsa kölcsönzi. Valóban ama kor az egyetlen-egy legtökéletesebb Valóságot, a megoszolhatatlan Istenséget tanító vallás hiveitől még ama keserű dicsőséget is megvonta, hogy a reformatio más bajnokainak mártyrkoszorúira igényt tarthassanak.

Sőt egyébként is mostoha volt hozzájuk e század: papjaik, tanáraik nem egyszer gyanúsítva, lenézve, gyakran mások felett üldözve voltak, politikai hivatalokban legképzettebb egyéneik is évtizedeken át nem vehettek részt, vallási egyenjogosultságuk megtagadtatott, iskoláik, egyházaik elzárva voltak, nyomdájok elvétellett, tudósaiknak irodalmi munkássága tan- ének- és imakönyvek, olykor önvédelmi művek írásában határozódott, főuraik, pártfogóik számát politikai és anyagi előnyök megapasztották, szóval: lételők alapja, eklézsiáik és iskoláik, főbiztosítékuk az összetartás és erkölcsi erő, valamint zsinati és főtanácsi autonóm intézményeik voltak; innen nyerte nem a gyarapodás — erről nem volt szó, — de a fennmaradás szellemi eszközeit elárvult egyházok.

Ime a haza közsorsánál is mennyivel volt szomorítóbb az unitáriusok állása a XVIII. század kezdetén, sőt egészen annak utolsó tizedeig Erdélyben, — azon szabad országban, melynek alkotmánya alatt másfél századig részesült vala a lelkiismeret szabadsága, a politikai és vallási egyenjoguság jótéteményeiben, sőt a mely egykor menhelyet nyújtott a hit dolgaiban való szabad vizsgálódás külföldi: olasz, lengyel és német bajnokainak, üldözötteinek is!

Szavaim nem hazánk intézményei, sem testvéreink, hanem maga a kor iránya ellen emelt vádak, sőt nem is vádak, csak létezett, de — hála Istennek! hatásukat rég elvesztett tények constatirozása. Nemzetünknek a mi 'baja egymással volt, könnyen igazítandá, ha más érdekek viszálykodást költőleg közbe nem vegyültek s a népek közötti egyesség és szeretet elleneinek éppen az nem tetszék vala, hogy köztünk az olykor testvérek között is létező, de egy

kis jóakarát és békülékenységi hajlam mellett könnyen jóvá tehető czivakodások mind inkább elmérgesüljenek, állandókká legyenek. A bajok fészke a haza közsülyedése volt, mindenkit talált a fenyítő veszsző; hogy annak csipősb vége olykor ránk ért, annak a mi testvéreink nem okai. Nekünk hát nincs ellenök szemrehányásunk, mi csak szeretni tudjuk őket.

Nem volt-e természetes: hogy a számra alig 50,000-et tevő unitáriusok ama század borus viszonyai közt, még inkább mint mások, csigaként saját hajlékaikba, magánköreikbe visszavonultan, ugyszólván bizonyos bölesészeti cynismus leplébe burkolva éltek, jeleseik csöndben s hirnév után nem kapkodva munkálkodtak, iskoláik és ekklézsiáik ügyét mint szemök világát védték és ápolták?! Nem volt-e természetes, ha a nép irástudói és nagyjai az egyház életét inkább az önerő és vallásos buzgóság belterjes — intensiv — kifejtésére és hatására fektették, s ugyszólván az egész felekezet jelszavává a „*bene qui latuit, bene vixit*“ — elvét tették, megelégedvén azzal, ha mint törvényes hitfelekezetnek létezési joguk el lön ismerve?! Nem természetes-e végre, hogy legkitünőbb embereikről is csak igen keveset tud az irodalom?

Azonban — ismétlem — e sors kevés kivétellel közös volt a hon más jeleseivel is. A nemzeti irodalom azon életerős hajtásait, sőt nemes gyümölcstermő oltoványit, melyeket a XVI és XVII század alkotmányos szabad lége a nemzeti élet termőföldében meggyökereztetett vala, a XVIII század fagya és ellenséges szelei csaknem kiszáradással fenygették. Törvényeink többé nem magyarul hozattak, a kormányzás és közoktatás latin nyelven folyt, a bibliafordítás nem lön tökélyesítve, Balassa, Tinódi, Rimai, Zrínyi Miklós dalai elnémultak, azon eleven és gazdag vallási irodalom, melynek a XVI század utolsó felében egyfelől a sok oldalú Hontérus János, az éles vitázó eszü Melius Péter, Károlyi Gáspár,

másfelől Dávid Ferencz, Sommer János, Heltai Gáspár és Enyedi György voltak alapítói, immár csak emlékezetben élt s hatása egészen megszűnt, — egyedül krónika-íróink: Nemes János, Cserei, Bethlen Miklós és János, Halmágyi és mások műveiben látjuk a hazai köztörténelem gondos feljegyzése által a régi munkásság folytatását.

Én mind ezt természetesnek s a multban egészen indokoltnak találom; de innen koránt sem azt a tanulságot vonom, hogy a hallgatás, az önelszigetelés elvét jövődöben is sinormértéknek tekintsük, sem hogy oda hassunk, hogy e nem ismertetés, e szenvedöleges magatartás tovább is tartson. A ki korunk irodalmi irányát ismeri, lehetlen át nem látnia, mekkora súlyt helyeztet a közvélemény a nemzeti értelmiségre, abban mily erős kezességét látja jövődönknek; mily becsületben vannak azok, kik az irodalmat jeles művekkel gazdagítják; s a mig a nemzet a jelent használólag a tudomány és nemzeti mivelödés előmozdításán bámulatos erőfeszítéssel küzd: addig a multnak romjai s homálya közül mily háladatos hűséggel igyekszik megmenteni fajunk jeleseit, a magyar szellem jobb-jobb alkotásait, általában mind azt, a mi örökitni való! Itt van származása életrajzi, encyklopaediai, idöszaki számos vállalatainknak, innen a sok régi kézirat felfödözése s kiadása, innen — hogy ugy szóljak — a nemzet nagy halottjainak sirjokból felköltése. Valóban lélekemelő jelenet! Ez a jelenkor elégtételadása a multakért, kárpótlás az egykori kényszerített mulasztásokért, a mai nemzedék hálaadója azon érdemek irányában, melyeket a nyomtatás ama századai alatt bátor eldödeink a haza és intézményei megtartása által szereztek. Irodalmunk ezzel annak adja jelét, hogy érdemes azon szabadságra, melyet a letünt korszak koszorutlan bajnokainak martyr-küzdelsei árán kivívott, méltó azon irányadó szerepre, melyet a közvélemény önkényt nyújtott neki, megilleti azon közbecsülés, melylyel képviselői iránt a haza és nemzet viseltetik.

S mi nem vállalnók-e el jeleseink irányában e nemes és köz tartozás minket illető részét?! Távól legyen. A mint fontos okok eddig a hallgatva-tevést ajánlották, szintoly fontosak most a közéletben és irodalmi téren való nyilvános cselekvésre, erélyes munkálkodásra hívnak. A mint a közélet mezején alkotmányhű s kitartó közös munkásságunk díja egykor hazánk megszilárduló polgári szabadsága lesz, ugy az irodalmi téren való egyesített akaratú fáradozásainkból kétségen kívül nemzetünk jó hirneve, belső ereje s tekintete következik: e kettős munkássági kötelezettség iránt rokonszenvünket erőnk mértéke szerint nyilván s tettekben mutatni meg, kétszeres kötelességünk. Napjainkban senki, annyival kevésbé vonhatja ki magát tekintetbe vételt igénylő testület azon erkölcsi solidaritásból, melyben azon egy hazának népei, jogok és kötelességek, munka és javalom, dicsőség és erkölcsi kár tekintetében egymás és a haza irányában állanak.

E czikk — mely Isten segítségével egy cyklusnak lesz kezdete — író e kötelezettség-érzetének kíván kifejezést adni

Azon kornak, melyben ez életrajz tárgya élt, napjainkkal való párhuzamos ismertetését elő kellett bocsátnom, hogy magamnak a munkát, olvasóimnak azon kor viszonyaiba való maga belegendolását könnyebbé tegyem. Azt hiszem, így némely körülményt elég lesz csak érintenem, vagy éppen mellőzhetek is, némely tényeket nem kell hosszasan indokolnom, vagy kevesebbé kell megvilágositnom, a szükséges fény- és árnyvonások adva levén már az előbocsátott általános körrajzban. Szent-Ábrahámira nézve — ugy hiszem — mindenestre előny az, hogy életét ily nehéz időben és viszonyok között tudta örök emléküvé, késő századok hálájára méltóvá tenni!

Szent-Ábrahám Mihály*) Uzoni Fosztó szerint, kiról alább lesz szó — született 1683. Udvarhelyszéken Városfalván; egy alább említendő collegiumi „Album“-ban 1684-re van téve. Székely Sándor Karácsonfalvára teszi születési helyét, de én a Fosztó előadását elfogadhatóbb-

*) Szükségességnek látom röviden megemlíteni, a mit Szent-Ábrahámról eddigelő íróknál följegyezve találtam.

Bod Péter, egyik kortársa, Szent-Ábrahám halála után alig 9 évvel ezt írta róla: „Sz. Ábrah. 1716. Kolozsvártt a törvénytudomány tanára volt, s halálaig sokféle tudományokat tanított; volt az ekléziában pap s 1737 óta Superintendens; adott ki ily czimű könyörgéses könyvet: Sokféle szükségseinkhez alkalmaztatott könyörgések sat.“ (Magyar Athenas sat. 1766. 8-dr. 259—260 ll. Ugyan ő: Historia Unitariorum in Transsilvania sat. Lugduni Batavor. A. MDCCCLXXVI. 8-dr. 187 l.) Ezek közül azon állítást, mintha Szent-Ábrahám törvénytudomány tanára lett volna, meg kell igazítanom, ez időben az unitáriusoknak nem levén törvénytudományi tanszékök.

Horányi, szintugy egykoru író, ez után ismét 9 évvel, egyszerően átvette a Bod P. előadását (Memoria Hungarorum sat. — Posonii 1777. 8-dr. III. kötet. 355. l.).

Benkő, a mindenre kiterjedő figyelmű történetbuvár, ezt hagyta róla emlékezetben: „Szent-Ábrah. az unitáriusok 16-ik püspöke, a tudományok minden nemeiben kimivelt férfi, a kolozsvári iskolában 1716. tanár, 1737 óta Superint., kinek kéziratbeli Theologiájával élnek az unitáriusok iskolái; válogatott könyörgéseket is adott ki magyar nyelven, —“ czime fennebb adva van. (Transsilvania sat. Claudiopoli 1833. 8-dr. 255 l.).

Haner, Zwittinger; Seiwert, s aki a Seiwert hátrahagyott életrajzi adatait a Siebenbürgische Quartalschrift V. VI. VII. kötetekben 1797. 1798. 1801. kiadta, Budai Ferencz, az 1831 megkezdett s újabb időben folytatott Közhasznú Ismeretek Tára, a Magyar Irodalomtörténet s több rokon czélu vállalatok életrajzai közt emlékezet sincs róla.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor (Unitária Vallás Történetei Erdélyben, Kolozsvártt 1839. 8-dr. 170—171. ll.) Uzoni Fosztó István, egykoru unitárius egyházi történetíró, kéziratban levő jeles művéből az előbbieknél többet közölt, melyet azonban előadni nem látom szükségesnek, részint mivel azon forrást én is használom, részint mivel Szent-Ábrahám számos kéziratban levő művét, ugy szintén a zsinati és főtanàcsi közjegyzőkönyveket használván, ugyanazon adatokat én sokban bővítve, sokban kiegészítve terjedelmesebben és egészen hiteles alakban adhatom.

nak tartom mint egykoruét, és mint a kinek adatai alaposágáról nyomozódásaim alatt volt alkalmam meggyőződni. Nagyatyja ugy, mint atyja, pap volt, amaz 1641. az ádámosi, ez 1682. jun. 21. a tordai zsinaton lön felszentelve. Nagyatyja Erasmus János görög Testamentumába, melyet Wagner Bálint Brassóban 4-drét alakban kiadott, egy — Uzoni Fosztó által birt példányba nevét gyönyörű irással így jegyzette be: „Emptum est hoc Testamentum den. 86. Anno 1632. in possessione Musna a Stephano Barovio; proprium me tenet — En Ego qui vocor Gregorius Szent Abrami“. Atyja, midőn felszentelték, a zsinati közjegyzőkönyvbe így irta be nevét tulajdon kezével: „Georgius Szent Abrahami m. pr.“ Megjegyzendő, hogy e korban mély önhangzók ékezése nem volt szokásban. Papságát Városfalván kezdte s folytatta 1687-ig. Van egy nevezetes könyörgése fenmaradva ez évről, midőn a németek legelőbb bejöttek Erdélybe: elmondta novemb. 21. Városfalván. Az 1711. januar 11. tartott Főtanács Homoród-Szent-Mártonba rendelte; 1711. junius 15. Nagy-Ajtán tartott zsinaton fejérmegyei esperestté (azon időben seniorrá) lön téve, már akkor a hévizi ekklézsiában levén pap; a jun. 23. Dézsfalván tartott zsinat jegyzőkönyvében ez iratik róla: „Ezen zsinaton prédikállott fejérmegyei senior tiszt. tudós Szent Abrahami György uram.“ A tudós férfi 1720. történt halálát éppen fia Szent-Ábrahám Mihály jegyzette fel az általa irt s alább említendő közjegyzőkönyv végén. (Generale Protocollum Annor. 1626—1737 ívrét, kézirat, — lásd az utósó lapokat.) Uzoni Fosztó s utána Székely Sándor is, mostani nemzetségi és keresztneve közé oda teszi még a Lombárg h vagy Lombárd előnevet, s ezzel

Még csak azt jegyzem meg, hogy én e jeles férfi életrajzát a múlt évben az Egyetemes Magyar Encyclopaedia A — betűjéhez szánt pótlék kötet számára még 1860. kidolgoztam volt; megjelenik-e s mikor? nem tudom. Minthogy pedig azóta számos új adatokat gyűjtöttem, ama dolgozatomat e szerint kívánom módosítani.

a jeles férfinak ily nevű ősrégi székelly nemes nemzetségből származását akarja megjelölni; azonban mivel az általam idézett három nemzedéken át maguk, a kiket a dolog legközelebről illetett, ezt soha nem használták, de másfelől mivel Fosztónál sincs említés arról: melyik nemzedék s mikor cserélte fel ama nevet a mostanival? létezett-e s ha igen, hol létezett az ő idejében ily nevű nemzetség? vagy pedig hogy ő látta volna Szent-Ábrahámnak ily aláírását? — én e ténymegemlítést elégnék tartván, jobbnak láttam nevét számos sajátkezű aláírásai nyomán egyszerűen a cikkem elején látható alakban írni.

Tordán tanult-e előbb vagy Kolozsvártt, ki nem nyomozhattam; egy azon collegiumban levő egykoru „ALBUM“ adatai szerint ugynevezett novitiatusba Kolozsvártt 1698-n oct. 11-n lépett, veterani-ába 1699. febr. 1-n, felsőbb tanuló (studiosus) pedig 1700. lett; végzett 1709—1710-n, oly kitünően, hogy midőn II. Leopold augustus 10. kir. rendeletében Erdély politikai szervezésére tervet dolgozó országos bizottságot nevezett ki, annak Nagy-Szebenben munkálkodása idejére mind a négy bévett vallásbeli biztosok papot vivén magukkal, az unitáriusok Szent-Ábrahám Mihályt választották ki, s ő működését febr. 10. el is kezdette. Ez jó alkalom volt mind tehetségei és tevékenysége kitüntetésére, mind pártfogók szerzésére. A bizottság legtekintélyesebb tagja az unitáriusokrészéről az erdélyi 30-dok főfelügyelője, a nagy tudományú és író s később kormányi és államtanácsos Homoród-Szent-Mártoni Biró Sámuel volt, *) kinek rokonszenvét annyira megnyerte, hogy annak ajánlatára s nagyrészen pénzbeli segedelme mellett az unitáriusok vallásközönsége őt 1712. 29 éves korában közválasztás utján tanárságra jelölte ki s bővebb önkiképzés végett külföldi egyetemekre küldötte; honnan 1715. aug. 15. (az idézett „Album szerint 30-án) jött vissza Kolozsvárra, s egy ideig pártfogójánál állapodván meg, 1716. febr. 22. a kolozsvári unitarium collegiumban — a János Zsigmond korától fogva unitáriusok által birt piacz-sori plé-

*) E jeles férfit más alkalommal ismertetni fogom.

bánia helyiségében tanárrá (Lector) lön kinevezve. Hivatali kezdetét egy szomorú katastropha teszi Erdély egyházi történetében örökre emlékezetessé. Alig egy hónapi s kilencz napi tanítás után Steinville német tábornok az említett collegiumot, székes-egyházat és tartozmányait az unitáriusoktól, mint ősi katholikus tulajdont erőhatalommal elvevén: midőn martius 31. és april 1—2. az ifjuság reggeli imája bevégzése után régi lakhelyéből kiköltözött, a lélekrázó jelenetnél igazgató-tanár (Rector) Kolozsvári Pál, kolozsvári első pap Pálffi Zsigmond volt jelen, valamint a két rendes tanár is (Lector), a kiknek egyike Szent-Ábrahámi volt.“ Ők voltak — írja Fosztó — a kik maguk is sirván, vigasztalták a lassanként kitakarodó és széteszló ifjuságot s figyelemzették, hogy ezentul a tógát — e volt az unitárius felsőbb tanuló ifjuság azon korbéli egyenruhája — a béke jelvényét ne viseljék, hanem polgári öltözetben járjanak s a fogadott szállásaikhoz közelebb eső templomozásra rendelt helyeket szorgalommal látogassák, míg az Isteni Gondviselés kegyelméből állapotjokról ismét gondoskodva lesz. Ez esemény alkalmával tilalom következtében az unitáriusok istenitisztelet tarthatása april 17-ig, iskolai tanítási joguk april 30-ig volt felfüggesztve. . . . Azonban a Gondviselés nemsokára elhozta az ohajtott perczet.

Ápril utósó napján Szent-Ábrahámi már a városon szerteszét levő ifjusággal tudatta, hogy a templom helyett szolgáló magyar-utczai házat iskolának foglalják el, a hová a collegium volt seniora, a tógás deákok közül Kolozsvártt egyedül benmaradott Kőpeczi Derzsi Boldizsár, 9 tanuló gyerekekkel beköltözött s a tanítást május 10-ke körül Szent-Ábrahámi maga elkezdte. (Fosztó — Kozma, Egyh. Tört. Kézirat, ívrét II. köt. 1103. 1131. ll.). Az 1718. jun. 19. Ádámoson tartott zsinaton már mint rendes tanár a papi vizsgálatnak elnöke volt, 1720. igazgató-tanár (akkori magyarsággal Schola Főmestere) lett, 1722. a jun. 22-ki szent-

mártoni zsinaton a papi jelöltek védője (Defensor), 1723. a jun. 20-ki zsinaton ismét a papi vizsgálat elnöke, az 1724. mart. 23. megholt Almási G. Mihály püspök felett világi beszédet tartott (orált) s ápril 7. a Kolozsváratt volt egyházi főtanácsos közjegyzővé (Generalis Notarius) helyettesítetvén, később a jun. 17. árkosi zsinaton közakarattal meg is választatott, még pedig úgy, hogy ez alkalommal egyházi törvényként (Canon) lön kimondva az, hogy ez entul püspök nem létében annak megválasztásaig teendőit a közjegyző vigye. 1727. a jun. 21-ki almási zsinaton egyházi beszédet tartott, 1737. jan. 19. volt azon főtanácsos ülés, melyen mint közjegyző utoljára jegyzett, így irván alá s zárván be azt saját kézírásával: „Finem imposuit huic Protocollo Michael Szent Abrahami, Generalis Consistorii Generalis Notarius, nec non illustris Collegii Unitarior. Claudiopolitani Rector, ibidemque Professor SS. Theologiae et Philosophiae (Gener. Protoc. Annor. 1626. — 1737. 401. l.) 1737. aug. 24. püspökké lön választva, a ki egyszersmind kolozsvári főpap is; és így, azonkívül, hogy 1724-től 1737-ig közjegyző volt, mint tanár, igazgató, kolozsvári főpap és püspök, egyszerre négy hivatalt 20 éven át vivén, 1758. mart. 31-én történt haláláig egyházi szolgálatban 42 évig munkálkodott. A többször idézett „Album“ mart. 3-ra teszi halálát.

Negyvenkét év, és az emberi tevékenység oly különböző képességeket igénylő ágaiban való folytonos munkálkodás! Valóban tiszteletet parancsoló sora az éveknek, kivált ha elgondoljuk, hogy azok a lelkiismeretes hivataloskodás és tudomány nemes műveivel vannak betöltve. Avagy nem éppen lényegökben különböznek-e egymástól ezen hivatalok? Nem lehet-e valaki derék jegyző és gyöngé iskola-igazgató, eléggé tudós ember, de szerfelett rossz modoru tanító, ügyes tanár s termékeny író, de unalmas pap, szeretetre méltó a magán társalgásban, de kiállhatlan a közszolgálatban? Nem

nehéz-e ugyanazon időben egy egész felekezet főtanodája eleven vérü ifjuságát vezetni s egyszersmind azon felekezet egyházi közügyeit intézni? Nem a legkitünőbb tehetségek szerencsés egyesülését bizonyítja-e az, ha valaki egy kormányzó hatóságnak jegyzője, és igen sokszor annak, a mit följegyez, indítványozója is, sőt ugyanakkor egyszersmind tanár, a ki tanít és kézikönyveket ír; pap, a ki naponként templomot jár, s éven át keresztel és temet, ima- és prédikációs könyveket ír; püspök, a ki igazgat és symbolicus könyveket dolgozik?!

Szent-Ábrahámít éppen e különféle munkássághoz mért különféle képességekbeli bőség sőt teljesség, -egyfelől a tanári, írói és szónoki, másfelől az administratív, teremtő és szervező talentum különös vegyülete teszi feltünővé, ugyszólván bámulat tárgyává, mihez még a természettől nyert tekintélyes alakja s a társasági életben való megnyerő modora is járult. Sok ajándék a jó Istentől, nagy sikerei a magát ennyire tökéletesítő szellemnek s öngyekezetnek.

Első munkaköre — a mint érintém — tanári, írói s papi hivatala által volt kiszabva; nem, ő maga szabott ki mindhárom pályakörének oly határokat, melyeket utána még senki be nem töltött. Már deák korában Derzsi nevű tanuló-társával az unitárius vallás főbb hitcikkelyeit — a Háromság tanán kívül — kidolgozta e czim alatt: „*Amica Disputatio de praecipuis (excepto articulo Trinitatis) Unitariae Religionis fundamentis inter Jonathannem et Davidem (egyik az ő, a másik barátja álneve) etc. habita in Illustri Unitar. Collegio Claudio-politano*“ mi nyomtatva is megjelent. Mint bölcsészet s rokon tárgyak tanára, valamennyi általa tanított tárgyról tankönyvet irt, melyek csaknem általánosan használt kézikönyvek lőnek; ilyenek voltak: *Institutio Historica juxta Georgii Hornii Introductionem in Histor. Universalem, 1716. Exercitatio circa Chronologiam seu Chrono-*

graphiam synthetice deducta. Institutio Arithmetica. Explicatio Logices, 1727. Geographia. Ide sorozom egy rokon tárgyú ily czimű értekezését is: Decisio Disputationis de stella polari, habita inter Rectores Thoroczkaianum Georgium Csukor et Th. Szentgyörgyensem Johannem Zilahi 1735. Mint vallás tanárának szintugy közkézen forgott s többnyire tankönyvül felvett művei ezek: Systema Universae Theologiae Christianae, mely 1787 kinyomtatván, az unitáriusok fő symbolicus könyvét képezi. *) Erre következtek: Notae in Systema praemissum. Synopsis Theologiae Christianae. Notae in Confessionem Fidei Christianae secundum Unitarios. (Ez azon Hitvallás — Confessio — melyet 1719. Almási püspök II. Leopold fejedelemnek beadott.) Explicatio Catecheseos latinae Unitariorum. Aphorismi, seu brevis Confessio Unitariorum de iis rebus, in quibus discrepant ab Adversariis. Institutio Ethica juxta Adami Rechenbergii Lineamenta Philosophiae civilis 1716. Sy-

*) Midőn ennek az unitárius vallásközönség által: „Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios“ czim és közhitelesség alatt kinyomtatása végett a főtanács a királyi főkörmányszék útján II. József császárhoz 1784. folyamodott, gróf Pálffy Károly cancellár által ezen legfelsőbb helyeslést kifejező kir. leiratban adta meg rá az engedélyt: $\frac{4701}{5196}$ udvari 3469—1785 főkörm., sz. Az erdélyi kir. főkörmányszéknek! Kegyelmetek, erdélyi kir. főkörmányszék által 1784. nov. 23-ról költ tudósítása mellett felterjesztett ezen czimű kézirat: Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios—Kegyelmeteknek, Erdély kir. főkörmányszékének azon értesítéssel (Erinnerung) küldetik vissza, hogy annak kinyomtatását annál inkább megengedje, mivel az a mellett, hogy azon vallás Erdélyben be van véve, a rajta átvonuló szerénységért vallást tárgyazó más munkáknak is mintául szolgálhat.“ Bécs, apr. 13. 1785. gr. Pálffy Károly m. pr. Ó cs. apost. kir. felső parancsára Scultety Ferdinánd m. pr.

stema Ethicae 1718. Továbbá ide tartoznak a következő egyház-történeti művei: *Historia ecclesiastica. Notae ad Historiam ecclesiasticam Seculo XVI. (1730-tól 1748-ig tanítás közben toll alá mondva.) Annotationes quaedam de expulsione Polonorum. Revelatio succincta de Unitariorum praecipue hungaror. in urbe Claudiopoli existentium origine 1726. De Serveto famoso Genevae combusto sat. Kisebb értekezései szintegy nagy számmal vannak, ilyenek: Responsio cuidam Professori Lutherano, data ad quaestionem ab eo motam: An dentur visibilis Ecclesiae notae, quae instar proprietatis quarti modi veritatem Ecclesiae notificent? 1751. Reflexiones in Interpretes primi capituli Joannis Evangelistae 1754. Kisebb értekezései közül három magyar nyelven van szerkesztve u. m: A Krisztus halálának erejéről való elmélkedés. Az „Isteni“ nevezetről. Szent János Evangeliuma és leveleinek azon helyei, melyek az Atya Istennek a Fiu felett valóságát bizonyítják. Mint papnak következő munkáit említem meg: *Idea Concionum* című egyházi latin beszédgyűjtemény. Halotti beszédek szintegy nagy számmal; Rhener Szöcs Borbára, Bek Istvánné felett tartott halotti beszédben ő maga hét ilyenről emlékezik. Azon kedélyes modor, melyben ezeket a szónok felemlíti, megérdemli a közlést. „Az oratornak — mondja a többek közt — a sok szomorú temetések tentálevét úgy elfogyaszták, hogy alig talál már új punctumot is, hol a lábát Archimedessel megvethesse. 1.) A halálnak mind bizonyos voltának, mind bizonyos bizonytalanságának elbeszéléséből kifogyott. 2.) A halál causáját procurálta. 3.) Processusát eldisputálta. 4.) Nyíl módjára sebesen*

repülő sergével megvagdalkozott. 5.) Az orvos Doctorokat temetési pompától eltiltotta. 6.) Pestises időben pestis ellen való titkos orvosságát sokakkal közlötte. 7.) Sőt 1716. mart. 18 ezen helyben halál ellen csalhatatlan orvosságot praescribált. “A mint Fosztó — Kozma írja, ezek mind megannyi halotti beszéd tárgyai voltak. Ide sorozandók: Ugyanazon Szőcs Istvánné végrendelete és javainak felosztása, továbbá: Az ember mint a természeti, mechanikai és bölcsészeti tudományok legszövevényesbik problémája, elmondotta Kááli Kun László felett 1733. febr. 8. Kinyomtattatott Kolozsvártt ugyanazon évben. E két utolsó Fosztó — Kozmánál latinul van említve, én fordítva adom; de mivel a beszédek nem ismerem, természetes, hogy fordításom hűségéről jót nem állok... Egyházi művei közül nevezetesek még a következők: Döghalál idejére alkalmaztatott imádságok, kinyomt. Bodrogi András költségén Kolozsvártt 1742. 12-dr. Sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott könyörgések, melyekkel minden rendű ember naponként, mint az idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhatja magát az imádkozásban. Kinyomtattatott legelsőbbben Kolozsvárt 1746. 12-dr. Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló Énekek. 1749. (Összevetendő az 1696-ki kiadással). Továbbá: Szent Dávid zsoltárai közül kijelölte azokat, melyeket átkozódó tartalmuk miatt kereszténynek énekelni nem lehet, s helyettök főtanácsi végzés nyomán mások éneklését rendelte. A Halotti énekes könyvet megjavította, a latinokat közülök kihagyván. Végre meg kell említnem püspöki egybehívó leveleit, melyek mindenikében egy vagy más egyházi kérdést fejtett ki, továbbá zsinati elnöki beszédeit,

vége: „Brevis Manuductio ad consuetum processum Fori ecclesiastici“ című egyházi törvénykezési művét.

Ime mekkora mérvű volt Szent-Ábrahámi tudományos munkássága kivált az egyházi irodalom terén! Lelkében — úgy látszik — hitfelekezetének eszméje s vallást és szabad vizsgálódást egyiránt érdeklő nemes küldetése egész nagyságában élt. Művei magukban foglalják az unitarismus egész körét, tanui egy nagy tevékenységgel párosult nagyobb talentumnak! Hogy oly keveset ismer közülök az irodalom, oka szegénységünk, és az, hogy 1716 óta nyomdánk nem vala; mit ha birunk, Szent-Ábrahámi írói neve kérdésen kívül az Apáczai Csere, Páriz-Pápai és Bod Péterével egyképpen ragyogna. Azonban meg vannak azok jobbadán a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában, lemásolvák tanítványai által, tanai élnek vallásügyetünk szívében s merem mondani, hogy vallásos életünk erkölcsi alapjait első vallásalapítóink után leginkább Szent-Ábrahámi gazdag szelleméből meríté s meríti mai napig. Hátha jó idő, s áll elő oly háladatos nemzedék, mely mindenünnen összegyűjtván e szellemi kincseket, vagy egy teljes „Kéziratgyűjtemény“ gyanánt megőrzi mint drága emlékeket, vagy tán azok legalább egy részét átdolgozva, anyanyelvünkön kiadandja! Fosztó-Kozma ez egyszerü és mégis sokat jelentő megjegyzést teszi Szent-Ábraháminak tőle ismert s elősorolt munkái elébe: Eszének oly nagy emlékeit, mint ő, erdélyi hitrokonaink közül tán senki sem hagyta fenn! (Uzoni Fosztónak Kozma által folyt. Történet. II. kötet 1281 l.)

Másik munkássági köre Szent-Ábraháminak az, a melyben mint tanodai igazgató, közjegyző és püspök működött; életének s szellemi erejének hasonfele itt lön elfoglalva, itt termette a legbővebb gyümölcsöt, s maga, mint a hegyre állított tűzoszlop lángja, melyet kiolt

a vihar, itt fogyott el, mint a tengerszorosak éji lámpája, szüntelen másoknak világítván, itt hunyt el.

Mint iskola-igazgatót közjegyzőkönyveinkben, fentartott két tény elegendően jellemzi. 1723. a Kolozsvárt tartott főtanács azon okból, hogy Szent-Ábrahámi a gyűlésben idején meg nem jelent, a falusi tanítók kinevezése (ordinatio) kérdését tárgyalván s a hiányzókat kinevezvén: ez ellen ő erős hangon irt óvást jelentett, s azt jegyzőkönyvbe iktatni is kívánta: „Az iskola az én directionra van bizva — mondja óvásában — én tudom ki mint áll, ki hová s miért kirendelni, ki benmaradni való, én tisztem velek bajoskodni, őket megriasztani s oltalmazni is. Azért praesentibus decláram, hogy a mesteradás én dolgom, kegyelmetek ha kiadja nekem: hová kellenek mesterek? én tudom, melyik eklézsiát melyik érdemli. Ezen jussomtól nem is recedálok. Most is sokaktól vádoltatom, hogy de jure meo multum cessi. In privatis negotiis ezután is kész vagyok, de ez levén officii et muneris mihi demandati, successoromnak és az ifjuságnak romlására nem cedálhatok.“ A végzés a lett, hogy azután a mestereket egy 1685-ki canon értelmében az igazgató jelenlétében és kihallgatása után a főtanács nevezte ki. (Gener. Protocoll. Annor. 1726—1737. 305—306 ll.) A másik az ifjuság közötti vétségek büntetési ügyéből fejlődött ki. Az ifjuság ugyan is 1734-n az igazgató ítéletét a főtanács elébe terjesztetni kérvén, ily végzés hozott: „A Coetus a deliquens személyt, mint eddig is, in jus attráhálja, s a delictumok quantitása és qualitása szerint, mint az iskolai törvény hozza magával, meg is bünteti, és ha a delinquens meg nem elégedik, in Sedis Facie appellálhatja a főmester (Rector) eleibe, ennek pedig authoritása lesz, mint eddig is volt, hogy a Coetustól kiszabott poenát qualificálhatja, változtathatja, mélyen a Coetus tartozik megnyugodni, minthogy hallatlan dolog az, hogy az általa dirimált causát a Consistorium elébe appellálták volna.“ (Lásd az idézett Gener. Protocoll. 379 l.)

Közjegyzőségét szintugy számos életbe vágó végzés teszi emlékezetessé. Alatta lön szabályozva az 1725-ki jun. 13-ki főtanácsban a tanítás ügye, a tanítóknak a szülők részéről is fizetés rendeltetett, valamint szigoruan meg lön tiltva, hogy őket a tanítás elmulasztásával kézi munkára használják. Azon közpénztár, melyből az unitáriusok közigazgatási, nevelési és oktatási költségeiket maiglan fedezik, a mely tehát a „vis vitae és rerum nervus“ — alatta lön kezdeményezve 1724. a jun. 17-ki árkosi zsinaton; addig ugyanis az alamizna-rendszer volt azon forrás, melyből a koronkénti szükségekhez képest a kellő pénzerőt vették, t. i. minden főtanácson és zsinaton gyűjtés történt a vagyonosabb birtokosok és papság, ugy az ekklézsiák részéről a püspök, iskolák, templomok, elnyomorodott egyházi szolgák részére, s az így gyűlt segélyösszeg a különböző czélokra a püspök által kiosztatott. Ennek helyébe lön felállítva az ugynevezett „Communis massa“, melybe azontul minden alamizna-pénz és kegyes hagyomány befolyván, onnan részint a közszükségekre, részint kamatozásra kiadódtak. Az ezeket szabályozó elvek négy pontba foglalvák. (Generale Protocollum 1726—1737. 316—317 ll.). A jun. 16-án Szováton tartott zsinaton az iskolai fenytés módja s a mesterek viselete is szabályozva lön, valamint ezen hozatott ama szintoly demokratikus szellemü, mint cátói szigoruságu közvégzés: „A püspök és esperestek minden zsinaton tartozzanak hivatalukat letenni, magukat közbirálat alá vetni, stisztöket, csak miután arra közakarattal méltóknak íteltetnek, azután vehessék ismét fel.“ Alatta lön szervezve az 1729-ben jan. 15. Kolozsvártt tartott főtanácson az akkor ugynevezett „Supremum Politico-Ecclesiasticum Consistorium“, melynek egyik elnöke a világi főgondnok, másik a püspök, tagjai világi részről a tekintélyesebb birtokosok és értelmiség képviselői, egyházi részről a közjegyző,

megválasztott tanárok, esperestek és köri jegyzők, kik tanácsosoknak hivattak s kezdetben csak 12-n voltak, de később számuk nevedett, míg ma éppen nincs meghatározva. E főtanácson lőnek legelőbb köri felügyelő gondnokok is (Inspector Curator) kinevezve, s hatáskörük öt pontban állapítottatott meg. Nevezetes végzései továbbá a főtanácsnak ez időből: hogy ha az esperest főtanácsra el nem mehet, helyét a köri jegyző pótolja, s ha ez sem megy el, az idősb egyházi ülnök — hozatott 1730. jan. 14; hogy papjaink a mi vallásunkat más vallások sértegetése nélkül tanítsák, hogy az ekklézsia nevében költ beadványok mellé lajstromban mellékeljék: kik egyeztek abba bele? — hozatott 1732-n jun. 19-n tartott főtanácson; hogy a kolozsvári collegium prédikációs könyvét, melybe minden papi jelölt egy, maga által készített munkát tartozott beadni, a collegiumból kivinni szabad ne legyen, — hozatott 1735. a jan. 15-ki főtanácsban. Utoljára megemlítendőnek tartok még egy nagy fontosságú végzést. Azon tény, hogy az unitáriusok politikai egyenjogosultságát III. Károly felfüggesztette, némely gyenge lelkeket megingatván, s innen, részint más vallásra — ígéretek és biztatások következtében — való áttérések, részint az egyházi fegyelem meglazulása következtén, az 1730-ki junius 14. tartott főtanács a baj gyökeres orvoslásáról im ez erőteljes végzést hozta: „Mivel megveszett társaság az, holott függés nincsen, hanem kiki a maga indulatai által szabott törvények szerint akar élni, s az előljárók igazgatása csak akkor van becsben, ha' mindenkinek inye szerint kormányoz, — jövődöre nézve a szent Consistorium az atyafiak között való ezen ataxiát és engedetlenségeket meggátolni, a minden társaságokban gyakoroltatni szokott rendet executioba vétetni rendeli. Valaki tehát ezen egyházi társaság rendjéhez magát nem alkalmaztatja, tanquam putridum membrum a corpore societatis ejusque juribus, nemcsak ekklézsiájából, hanem ekklézsiai szabadságából is kirekeszti,

s az olyan atyafiakat, a kik a szent Consistorium végzéseinek nem engednek, rendeleteit nem teljesítik, tovább maga tagjainak nem ismeri. Nem lehet, hogy azon egy tagban minden tag szem, fül legyen, kéznek, lábnak is kell lenni, hogy a test megmaradhasson, és — a főtől kell függeni a tagoknak!

Mennyi fontos intézkedés! Mily mélyen vágók a nevelés, oktatás, vallás és közerkölcsiség, szóval: egyházunk beléletébe, szerves alkotmányába. Nem mondom, hogy mind ez, azért, mert jegyzette, Szent-Ábraháminak tulajdonítandó; de azt a jegyzőkönyvből látom, hogy mind ő formulázta: tehát ha mind nem szívében és agyvelejében fogamszottak is, — a mi tanácskozási joggal bíró testületi szerkezetnél nem is lehet — át kellett menni lelkén, hogy életök lehessen, hogy a bennök rejlő jót megteremhessék. A jegyzők a testületek lelkei, lángeszőkben azok erkölcsi ereje nyilvánul, koszoruik virágiban azok dicsősége s életmagva rejlik. Ezen értelemben az unitáriusok főtanácsának és zsinati gyűléseinek lelke ez időben Szent-Ábrahámi volt!

Azonban, mint a nap akkor legnagyobb, midőn a déli körhöz ért: úgy ő is közhasznúsága tetőpontjára püspöki hivatalba lépésével jutott. E helynek való volt ő, s e hely igazán neki való! A mint feljebb említettem, püspöksége 20 évig tartott, melynek szinte minden közcselekvénye talentuma fensőségéről, éber, jó tapintatú s munkás hivataloskodásáról tesz bizonyosságot. De én róla csak némi rajzot adok: ily keskeny keretbe ekkora ember alakja, ily áldásos élet téteményei bele nem férnek. A ki majd az ő kora egyházi történetét megírja, történetírási formákhoz idomítva beiktathatja abba az ő közjegyzősége s püspöksége alatti jegyzőkönyvek adatainak legnagyobb részét, azok ama lapokat és Szent-Ábrahámi homlokát egyiránt a dicsőség sugaraiban fogják ragyogtatni. Csak a legfontosabbakat érintem röviden. Az 1738. jun. 19. tartott főtanácsban, mindjárt püspöksége

első évében, a részletes zsinatok (partialis) szabályozódtak; a szent-gericzei zsinaton a hivatalos Jevélhordozást (cursus) illetőleg határoztatott, hogy azt papok és mesterek magok vigyék, vagy hatóságuk alatti emberektől küldjék el, hogy a papoknak szombaton ekklézsiájokból eltávozni nem szabad, az őszi urvacsora-vétel ideje a sz. Mihály-nap előtti legközelebbi vasárnap legyen; a jun. 18-ki szent-benedeki zsinaton: „a felszentelt papoknak a régi, de egy idő óta — ki tudja mi okból — szokásból kiment mód szerint, kinevezési oklevél (confirmatoria) adassék, az esperestek az ekklézsiák javait minden esztendőben vegyék számba, az adósságokat hajtsák fel, miről a püspöknek extractust küldjenek, az ifjak nagy hajjal a scholába fel ne vétessenek, hanem nyirassák meg magokat, — ezt tartsák a functioban levő atyafiak is: hajokat, szakállokat, köntösöket tartsák a régi szép usushoz“; az 1741. jan. 21. főtanácsban végeztetett, hogy jövőben a főtanács kezdetén az egyház szónoka (os ecclesiae) könyörögjen, ha ott nincs, tegye az idősebb esperest; 1742. a jan. 20-ki főtanácsban: a papok másvallásu nőket ne vehessenek; az 1743-ki jun. 29-ki zsinaton, annak könyörgéssel megnyitása a zsinatokra is kiterjesztetett; az 1744. jun. 14-ki zsinaton: a ki az egyház különös pártfogója (patronus) kíván lenni, köteles 9 kalongya buzát és zabot adni; az 1748-ki kolozsvári főtanácsban, a tordai és aranyosszéki esperest között az évenkénti esperesti látogatás (visitatio) kérdése miatt támadt versengés alkalmából határoztatott: „Mivel a püspöknek a „Disciplina Ecclesiastica“ szerint kötelessége minden ekkléziát egy esztendőben egyszer megvizsgálni, ha ezt másutt nem is teheti, legalább Tordán addig, míg az esperesti látogatás feláll, tegye meg“; továbbá: „az 1692-ki egyházi törvény szerint minden ekkléziának számadó curátora legyen, a kik szabadon választassanak, az ekklézia közjavaira vigyázzanak, azokat gyarapítsák, elidegeníttetni ne engedjék, sőt a mi el van idegenítve, rehabeálni igyekezni hűtellel legyenek kö-

telezve, s Tordán másképpen ne változzanak, hanem csak a püspök jelenlétében, vagy ha a püspök a seniort authorálja, assessoraival együtt; ha a curátorok tisztokban el nem járnak, a püspök 12 ftig büntesse“. (Gener. Protoc. 1748-ról 67. l.). Az iskolai fegyelmet illetőleg 1749-ik évi jun. 18-ki főtanács végezte, hogy a törvényeknek engedetlenkedő tanulók kicsapathassanak, a Collegium kapui pedig éjjelre bezárassanak; az 1752. jun. 17. bágyoni zsinat meghatározta, hogy a zsinatokra kötelességöknél fogva elmenni tartozó esperesteknek az otthon maradó papság melyik környékben mennyit fizessen; hogy a papi bér szedésekor az egyháziak jelen legyenek s a rossz gabonát ne vegyék el; a vékások bérét szent Mihály- és szent Miklósnapkor szedjék fel és adják be. Az 1753-ki június 16-ki kénosi zsinaton a közoktatás tárgyában végeztetett, hogy az iskolatanítók a gyerekeket szorgalmasan tanítsák, vizsgálatot kétszer adjanak, s ne fával vagy kézzel, hanem korbáccsal fenyítsék. Legnevezetesebb azonban 1748-n a kolozsvári főtanácson és 1751. a jun. 12-ki árkosi zsinaton hozott azon két egyházi törvény (canon), melyek a parlamenti és alkotmányos tanácskozás és képviseleti rendszer becses intézményét oltották be ősi egyházi szerkezetünkbe. Az első így hangzik: „A mi törvényünk azt tartja, hogy mikor valamely dolog felől voxolás van, és a voxolók meg nem egyeznek, a mely voxon többen találtnak, az álljon meg“. Az utósó által, 21 pont alatt, a zsinat lön a hajdankori ösgyűlések helyett képviseleti alapon szervezve. Az első pontban mondatik: „hogy atyáink idejében, mikor még a seculumbeli háboruságok meg nem bontották a rendet, minden pap, mester, kántor, vacans atyafi köteles volt a maga költségén zsinatra menni, csak bizonyos számú papok hagyatván otthon; de most már (12. pont) Repraesentativa Synodus van, mely áll a püspök-generalis notarius- esperestek- és köri jegyzőkből, jelen

van a főcurator, vagy a kiket az delegál azon környéki előkelő világi férfiakból, a melyben a zsinat tartatik sat. A zsinat formája, ünnepélyességei, mikor és ki általi egybehivatása kettős, t. i. világi és egyházi elnökség, továbbá hogy az otthon maradt papok, mesterek mennyi útravalót adjanak a zsinatra és tanácsra menőknek sat. meghatározottat, szóval: mint jegyző korában a főtanács, úgy lön most alatta véglegesen szervezve a zsinat. (Protocoll. A. 1751. 97—100 ll.).

Szent-Ábrahádi püspöksége csaknem élő példaként mutatja, mily szükséges, mily hasznos a vallásegyletemekre nézve, midőn főpolczon olyan ember ül, a ki arra való, a ki azt betölteni képes. Ilyenkor az egyén és a hely egymást kölcsönösen emelik, míg ellenkező esetben a magasra állított gyenge képesség kétszeresen eltörpül s állásának kisebbségére válik.

E tények és adatok Szent-Ábrahádi nagy egyéniségét, mint egy kinagyolt márványszobrot, egy nagyjában elkészült képet, állítják elénk. Az alak teljes kidomborodására, a másod fontosságú vonásokat, a szükséges árny- és színvegyületet hadd adják meg saját hitfelekezeti kortársainak felőle való ítéletei.

Fosztó István — írja történeteinek folytatója, Kozma Mihály — midőn már minden adatokat egybegyűjtván, a nagy férfi életrajzához akart fogni, addig habozott: hol kezdje s minő úton menjen? hogy halála a munka kezdetén meglepte. Fejérvári Sámuel, kolozsvári unitárius pap, Szent-Ábrahádi felett tartott beszédében ezeket mondja róla: „Mint ember alázatos volt, alázatosabb kora minden kitünőbb embereinél, leereszkedett a legalsóbbhoz, szent Pállal: kész volt szolgálni mindenkinek; a czimeket szívéből gyűlölte; mint tudósról a bölcsészeti és kivált vallási tudományokban való roppant ismeretei bizonyitnak; meg kell vallani — ugymond — hogy az unitáriusok vallását annak minden czikkeiben szabatosan, teljesen és érthetőleg

legelőbb ő kezdette Erdélyben tanítani, kinek a korabeli papság és világi (secularis) előkelők egyformán szívesen vallották magukat tanítványainak; mint pap és tanár hasonlíthatlan volt munkabírásban és kötelességteljesítésben: az elstőt soha nem kerülte, az utolsót mindig szentnek tartotta; mint egyik pap (protopastor) és tanár, óráit soha el nem mullatta, másra nem bízta, stőt gyakran betegen is istenitiszteleletet tartott, a szó és tanszékben phoenixként mintegy megújult; gyakran mondotta, hogy elpusztulna, ha tanitnia nem lehetne; stőt a tanodától sem a reggeli stöt óra (ekkor volt az ifjuság első imája), sem zápor, sem sár, sem semmi időviszontagság el nem tartóztatta; mint püspök százszemü Argushoz, Atlás-hegyhez hasonlított, — így mondja, így vallja ezt az egész unitárius vallásközönség; annyit dolgozott, oly sok volt teendője, hogy gyakran mondotta: csuda hogy nevét el nem felejtí; a vallás ellenségeivel szemben erős védpaizs volt, szigoru stőt kérlelhetetlen a feslett életü papok iránt, az stői törvények és erkölcsök megtartója, a régi szokások tisztelője, jelszava volt: „Malum bene positum stet suo loco!“

Kozma Mihály, a ki Fosztó adatai alapján az störténeti művét folytatta, ezeket mondja róla: „Az ifjak kiismerésében ritka éles tapintatu; midón az ország különbözö részeiből az ifjak keze alá jöttek, szemök, arczuk, tekintetök és szavuk után első látásra megmondotta: melyikből miféle ember lesz? s jóslatában ritkán csalódott; a mint a rosz erkölcsü ifjakat nem állhatta s a tanodát tőlük hamar megtisztította, ugy a jóknak valódi édes atyja volt, kiket fiaiként szeretett; papok, mesterek rendelésében rendkívül szerencsés választásu, annyira, hogy néha az ifjuság bámulta egynek-másnak ide vagy oda kinevezését, s később a következésből látták, hogy csakugyan a volt leginkább oda és arra való. Személyisége oly tiszteleletet parancsoló, hogy midón egy bécsi képárus stőt az úton pálczájára támaszkodottan

látta, lerajzolván, Bécsben rendkívüli figyelmet költött vele. Én e képet hasztalan nyomoztam. Vajha valamelyik akadémitánk a Belvederben, vagy a mű-akadémia gyűjteményében apróra utánnézne!

Ki és milyen nagy volt ő — mondja tovább Kozma — a természet és Isten mennyi ajándékát birta; a theologiai, humanistai és bölcselmi tudományokban mennyi ismerettel birt, tekintete és magatartása (authoritas et gravitas) az ország minden vallásfelekezetebelieinek tiszteletét mennyire megtudta nyerni, mily sokkal (quam multis Parasangis*) multa feljül az ő igazgatása hivatalbeli valamennyi elődeiét: kitetszik onnan, hogy őt némely idegenek, gyűlölködő czélzással ugyan és nem illő, de őt nagyon kedvezőleg jellemző kifejezéssel, unitáriusok Istenének nevezték!

Kozma e nagyszerű, szinte csak világosságból álló, — mondhatnám — szellemi fényképhez némi árnyvonásokat is ad; azt mondja t. i. Szent-Ábrahámról, hogy ő kislelkű és féltélenk, saját eszére sokat tartó és az ellenvéleményűek iránt türelmetlen, végre első benyomások által vezetett ember volt! Az elsőre három adatot idéz, egyik az, hogy a szentháromsági templom el- és visszavétele tárgyában 1757-n egy megfélemlést eláruló levelet irt, s azt mondotta: nem akarja annak kimenetelét megérni, mivel tart tőle, hogy a gondjára bízott vallás-közönséget valami veszély éri; végre hogy a tanácsház mellett levő tanári lak templommá**) alakításának ellene volt. A másodikra vele ellenkező nézetű két papnak seniorrá tételében való ellenkezését hozza fel. A harmadikat

*) Parasanga: persa szó, 30 stadiumnyi földet, persiai mértföldet teszen, metaphorában: nagy térközt, tehetségbeli különbséget. Kirschii s a t. Cornucopiae s a t.

**) E volt azon épület, melybe még e század első felében is isteniszteletre jártak az unitáriusok, s Salam on temploma név alatt volt ismeretes; később a magyarutczai templomukat építvén meg, azt eladták, s azután az szini előadásokra is használtatott; ma az új tanácsház délnyugati része fekszik rajta.

semmivel nem támogatja; azonban mind ezek mellett is oda nyilatkozik, hogy a nagy férfi eléggé nem magasztalható erényei mellett emberi természetének ezen egy-két gyarlósága méltó az örök feledésre, maga pedig az örökhálás emlékezetre.

Az elsőre nézve meg kell jegyezni, hogy a Szent-Ábrahám körülnéző bölcsesége és óvatossága kortársainak valóban tünhetett fel félnétség gyanánt, holott az nem egyéb volt, mint mélyebb belátásának, az ő főfelügyelete alatti egyház nyugalma és fenmaradása iránti felelősségi érzetének, és sok jón és sok roszon átment életének, valamint bő tapasztalatainak természetes következménye. A kérdéses templom elvételekori idézett levelet sikertelen nyomoztam, de ismerem oly adatokat, mik Szent-Ábrahámot, a nyájáért magát is feláldozni kész pásztor magasztos alakjában tüntetik fel. Az idézett háznak templommá alakítása ellen pedig a kezeim közt levő hivatalos adat szerint, mely az 1757-ki közjegyzőkönyv mellé eredetiben betéve van, azért tiltakozott, „mivel azt az építkezési szabályok és az ő előleges megegyezése határán, valamint a telek s régi épület törvényes alapján (fundamentomán) túlterjeszkedőleg kezdték meg“ — s tiltakozásában nem magát, de az egyházat félti és kívánja annak káros következményeitől megóvni. Egyébiránt, egy, ez időben oly éles figyelemmel kísért egyház fejénél, a minő az unitáriusoké volt, s kivált az 1716-n megalázott Almászi püspök szinte közvetlen utódánál, az óvatosságot és nagy dolgokban tizszer is megfontolva cselekvést alig hiszem hogy alaposan lehessen félnétségnek mondani. Ott, a hol az egyes egész egyetemet képvisel s bukása egy ügy életét kockáztathatja, a megfontolás és feleletre nem vonható feddhetetlenség erény, nem gyöngeség. Ha a tagokat, másdrangu egyéneket, éri veszély, az türehető is, oryosolható is; de ha a főt találja a hatalom karja, az egész test élete kérdésbe van véve. A másodikra nézve, mivel az kicsinlés és igen specialis térre vinne, a harmadikra, mivel nincs indokolva, szükségfelettinek látom a helyreigazító észrevételt.

Halála idejét már említettem; a közjegyzőkönyvben így hagyták azt emlékezetben: „1758. mart. 31. Miután tisztelendő és jeles néhai püspök Szent-Ábrahám Mihály az erdélyi eklezsiának 20 eszt. és a mi azon felül van püspöke, élni megszűnt, egyházi beszédet felette tartott Fejérvári Sámuel, halottit (oratio) Agh István, professor (Gener. Protoc. 163 lap). A temetés april 5-én volt. Emlékét — nem oly maradandólag mint művei — egy mellkép és sírkő örökíti, amazt 1745. Thoroczka József nevű tanítványa rajzolta tollal, „Systema (Summa) Universae Theolog. Christ.“ című többször említett művének, általa kézikönyvül másolt egy példánya elejére, mely a tordai Gymnasium könyvtárában van s alája e vers van írva:

Transsilvana mihi vitae dedit ora vigorem,
 Grex, Schola, sacra animi cura fuere mei.
 Dogmata de solo si Numine scire laboras,
 Scripta meae legito consule sera manus.

Sirját és sírkövét nem ismerjük; pedig még csak 100 s néhány év tölt el. Valóban a kegyelet többet tehetett volna e férfiéért!! Arra Fosztó-Kozma szerint e felírás volt vésvé:

Quaeris, quis sim, quis fuerim, meritumque requiris?
 Sum pulvis terrae, fumus et umbra, cinis.
 Patria Szent Ábrahám, Lombárd Cognomine —
 Impositum nomen, sed Michaëlis erat.
 Aetatis septem denos cum quatuor annos
 Indulsit superi gratia larga Dei,
 Interea donec vicies semel atque peregit
 Almae sol cursum lucis origo suum.
 In lustris quatuor Pastor vigil Ecclesiarum,
 Collegii Rector lustra per octo fui.
 Mortuus, at vigilis praesens stimulavit Imago
 Officiis fungí sedulitate, genis.
 Sed magis aeternae spes indubitata salutis
 Admovit stimulum sorsque beata pium.
 Ergo qui cernis vitae monumenta fugacis,
 Talia quae praesens suggerit iste lapis,

Excute terrestrem prudenti pectore sensum,
 Neve perituras spiritus optet opes.
 Quin animum constans horae meditatio summae
 Occupet ac celsi flagret amore Poli.

(Uzoni Fosztó István Egy. Tört. folytatva Kozma Mihály által II. köt- 1279—1283. II.).

Ez gyöngé rajza azon nemes férfi életének és hatásának, kinek arczképét az olvasó e könyv elején látja, mint a hála és kegyelet művét. Ha a nagy eszmék barátai, az igazság és világosság terjesztői joggal követelhetik az utókor megemlékezését: akkor Szent-Ábrahám mint az Egy-Istenség tanának hű és buzgó apostola, arra kétszeresen érdemes; mert ő szóval, irással, egy hosszú és sikeres munkásságu feddhetlen élet példájával volt terjesztője felséges eszméknek, isteni igazságoknak. Ő a legjobbkor jött — mondhatnám — küldetett, oly időben, mely ellenségként fordult vala szembe leginkább azon felekezettel, mely e tanokat vallás hirdeté, nem azért, mivel részére a nemzeti fejedelmek korszakából többieknel többek vagy nagyobbak voltak felróva, hanem mivel az idők mostohaságai miatt legkevesebbre apadt hívőinek s hiveinek száma. Keresve keresteték egynél többször ok és ürügy arra, hogy hitczikkeik s létezésök az állammal megférhetleneknek nyilváníttathassanak; de a Gondviselés megőrizte kicsiny nyáját s adott neki bölcs pásztorokat és okos vezéreket, kik azt megvédjék, fennmaradásukat czélszerű rendszabályok s eszélyes maga-alkalmazás által biztosítsák. Ezek egyike kétségkívül Szent-Ábrahám volt. Nagy talentumával oly ritka eszélyesség, tetterejével annyi óvatosság, népszerűségével akkora önzéstelenség volt párosulva, hogy életéről s tetteiről Isten áldása el nem maradhatott. Munkássága eredményei mutatják, hogy a mint egy izmos tölgy gyökerei százféleképpen kapaszkodnak bele a föld rétegeibe, úgy terjedett ki az ő figyelme és tevékenysége az unitárius egyházi élet minden ágaira. Igaz tudomány-

nak és tiszta hitnek volt terjesztője, buzgó barátja, irányadója a nevelés és oktatás ügyének, éber őre a vallásosságnak és közerkölcsiségnek, megszilárdítója, kifejtője, részben kezdeményezője alkotmányos egyházi képviseleti rendszerünknek és önkormányzatunknak; intensív munkásságra, erőgyarapodásra kívánta birni hitrokonit és korsársait, és a mi legfőbb érdeme: Dogmatikánkban és Confessionkban, egy a szabad vizsgálódásban nagyon is előrehaladt felekezet hitének és meggyőződésének oly rámáját alkotta meg, ugy formulázta azt a legnehezebb időben, hogy a lényegből formákért semmit fel nem áldozott, s ekképpen létezésünk örök alapját vetette meg. Nézetem szerint Szent-Ábrahámi, a mi legnagyobb papi és írói talentumunk, nagyobb volt mint Enyedi György, sőt tán mint Dávid Ferencz, nagyobb volt pedig önmérséklése- s azon eszélyességénél fogva, hogy ő azon szirt mellett, hol amaz oly gyászos hajótörést szenvedett — melynek következése egy vallásnak szabad fejlődését szinte végképpen fenakasztotta, — szerencsésen el tudván evezni, két század haladását kötötte egybe, s a XVIII. század üldözései közül kimentett egyházunk előtt új, boldogabb jövő pályáját nyitotta fel. Ő nagy volt! Élete, neve emlékét az unitarismus egyetemes rokonszenve, a történet és az égi könyv lapjai őrzik!

Jakab Elek.

Tagart Edward.

A Londonban havonként megjelenő „Christian Reformer“
—keresztény javító — czimű folyóirat után.

Ugy hiszem sokan lesznek e sorok olvasói között, kik tisztelet és kegyelet érzésével fognak visszaemlékezni Tagart Edwardra, azon angol unitárius papra, kinek társaságát pár évvel ezelőtt hazánkban létekor szerencsések voltak élvezni, s a kinek hazatérő utjában oly véletlenül és váratlanul szakadt meg hasznos és munkás élete, éppen akkor, midőn az, általános közhasznuságán kívül, hitfelekezetünknek is újabb s a legnagyobb horderővel bíró eredményt ígért. Elvesztése annyival fájdalmasabb lehetett mindazokra nézve, kik benne egy családfőt, egy jó barátot, egy buzgó keresztényt, egy nagy tehetséggel, finom izléssel, szilárd és szeretetreméltó jellemmel párosult férfit tisztelhettek; mert életkorát és egészségi állapotát tekintve, senki sem gondolhatott halálára, mely őtet a közhasznu munkásság mezejéről s házi boldogsága köréből elszólitotta; minthogy Tagart csak imént haladta volt meg azt a kort, melyet erőben és egészségben érve el, az élet délkörének lehet tekinteni; fiatalabb és élénkebb volt arczkifejezése, mint azt kortársai közül soknál láthattuk. Valóban az isteni gondviselés iránti bizalmatlanság nélkül könnyeket hullathatunk mi is azon jó ember halála felett, ki mint egy apostol jelent meg közöttünk, homlokán viselvén a vallás szolgájának legszebb ékességét: a hit, remény és szeretet magasztos kifejezését.

Azokra nézve tehát, a kik Tagart Edwardot vagy személyesen, vagy mások értesítése után már némileg ismerték, nem lesz érdek nélküli, ha életéből néhány vonást közölvén,

a szívünkben élő emlék mellé egy mást is emelünk, mely akkor is fenmarad, midőn mi már nem leszünk s lényünkkel szívünk tisztelete is megszűnik. De meggyőződésünknek is tartozunk azzal, hogy Tagart Edward nevével — a mennyire adataink engedik — életleírását is átadjuk hazánk vallástörténetének; mert ő volt az első angol pap, ki az erdélyi unitáriusokkal való közelebbi ismeretség, egyszersmind pedig rokonérzelmök kifejezése végett Erdélybe jött, s habár e látogatással összekötött szándékának kivitelében a közbejött véletlen halál őt meg is akadályozta, mindazáltal azon erkölcsi eredményeken kívül, melyek ebből szellemi úton félreismerhetlenül származni fogtak: az ő ittlétének köszönhetjük részben azt is, hogy ma papságra menendő ifjaink számára a londoni theologikum seminariumban évi 500 p. frtnak megfelelő alapítványi tőke van biztosítva, mely hogy nemsokára két annyira növekedik, reménynél erősebb alappunk van rá.

Az angol unitáriusok ugyanis, már régóta érdekeltséget tanusítottak erdélyi hitrokonáik iránt. Így 1821-ben Londonban latin nyelven szerkesztve a következő czímmel: „Az Angolhonban levő unitáriusok hitvallásának, történetének és jelenállapotának rövid előadása“ egy kis irat jelenvén meg, azt több példányban megküldötték Erdélybe, miből jelenleg is 13 példány van meg kolozsvári könyvtárunkban is, s alkalmasint ez nyitotta meg az útát az angolhoni és erdélyi unitáriusok közti további közlekedésre s egymás iránti rokonérzelmök kölcsönös kifejezésére. Ezen küldeményét az angol unitáriusoknak az erdélyiek nagy örömmel fogadták, a mi kitetszik abból is, hogy azt magyarra fordítván az országban elterjesztették. A mint egy ilyen magyarra fordított s ugyancsak könyvtárunkban található példányból látszik, e küldemény Kolozsvárra, a sociniánusok theologikum seminariúmánál levő professornak volt czimezve; az angolok tehát még akkor nem tudták, hogy Erdély-

ben is éppen unitáriusok és nem sociniánusok vannak; a min egyébaránt nem lehet csodálkozni, miután még mai napig is vannak itt a mi közelünkben is elegenden, a kik e két nevezet közül nem tudják, hogy melyik illet minket, s melyiket tartjuk mi. Annnyival nagyobb örömet okozott az angol unitáriusoknak akkori theologus-professor, néhai Sylvester György által az erdélyi unitáriusok nevében 1825-ben június 1-ről küldött válasz, mely hasonlóan latin nyelven szerkesztve az erdélyi unitáriusok hitvallásának, történetének és akkori állapotának rövid ismertetését foglalja magában, és a melyre ugyancsak 1825 octob. 19-ről Sylvester György maga már választ is kapott egyik londoni paptól, Foxtól, ki a küldött tudósítás felett örömét fejezte ki mind a maga, mind az angolhoni unitáriusok nevében.

Az angolok érdekeltségét tanusítja az is, hogy midőn 1831-ben bölöni Farkas Sándor amerikai utazását tette, az angol unitáriusokról tett jegyzetei között azt is megemlíti, mennyire óhajtanák, ha az erdélyiek esztendőnként tartatni szokott gyűléseik jegyzőkönyvéből bár a nevezetesebbeket közölnék. De ez érdekeltségnek legnagyobb bizonyítékát adták az angol unitáriusok a közelebbi években, midőn a British and foreign Unitarian Association névvel alakult társulatnak — mely feladatául tűzte, valahol csak szükség van, szellemi és anyagi eszközök által mindenütt előmozdítani az egy Isten azaz: az Istennek egy személyben való imádását, a mi az unitarizmusnak alapja — tudomására jövéen azon szorult helyzet, melybe 1848/9 után a többi vallásfelekezetekkel együtt mi is jutottunk, egyfelől iskoláinknak a m. kormány kívánalmi szerint való szervezésére tetemes segílyt eszközölt, másfelől pedig ugyanekkor Tagartot, ki ez időben az említett társulat titkára volt, megbizta, hogy Erdélybe jövéen, szerezzen magának az itteni unitáriusokról, egyházszerkezetökről, iskoláik mikénti állásáról tudomást, hogy a társulat ezek nyomán további intézkedéseit, segílye-

zéseit megtehesse s rendeltetésének Erdély felé is eleget tehessen.

Ennyit szükségesnek tartottam megemlíteni részint bevezetésül, részint annak indokolására, hogy angol hitrokoinaink jelesbjeinek ismertetésére czélzó szándékunk valósítását Tagart Edwarddal kezdjük meg, mint a ki arra leginkább méltó azért, mert a legnehezebb időben keresett fel, és azért, mert angol hitrokoinaink rokonszenvének gyakorlati kifejezést adott, és így ügyünknek a legnagyobb szolgálatot tette, minek elismerése által a mig egyfelől a legszebb emléket emeljük számára: addig másfelől arról is meg vagyok győződve, hogy a Tagart Edward életleirása, jóllehet az sem bő változatosság, sem rendkívüli tettek hatásos eseményei által nincs elhalmazva, hanem egy zajtalanul folyó, munkás és hasznos élet lélekemelő képét mutatja: lelkesedésre buzdíthat másokat is oly dolgok iránt, melyek igazak, szépek és jók, s így azokra nézve sem lesz érdek nélküli, a kik e férfiban csak a hivatásának élő embert és keresztényt ismerik meg.

Tagart Edward született Bristolban octob. 8-án 1804-ben. Családja nagy kiterjedésű volt. Atyja, Tagart William, kereskedéssel foglalkozott s értelmessége- s közszellemeért általános tiszteltetésben részesült, s mind gyakorlatilag, mind meggyőződésből protestans dissenter volt. A már kora éveiben egyházi pályára szánt ifju Tagartra nézve az iskolai nevelés legtöbb hasznot látszott ígérni, s ezért, mint tanuló, a szomszédságban levő iskolába ment, melynek vezetője, John Evans, dissenter lelkes volt. Itt ismerkedett meg Dr. Wreforddal, ki mint tanulótársa a következő részleteket szolgáltatja barátja fiatal éveire:

„Mi gyermekéveinket együtt töltöttük el Bristolban. Együtt voltunk a John Evans vezetése alatt álló jeles iskolában, együtt mentem Edwarddal a yorki egyetembe, együtt is végeztünk abban, és az egyetemi öt év alatt mindig osz-

tálytársak voltunk. Barátságunk több mint negyven évi időköz alatt szakadatlanul tartott. Az iskolában Tagartot mindenki ügyes és élénk gyermeknek tartotta; Evans urnak kedvencze volt, ki őt nagy érdekléssel készítette az egyetemi pályára. Tagart mind az iskolában, mind az egyetemen nem egy barátot szerzett magának s szeretetöket és becsüléseket a legnagyobb mértékben bírta. Erényei s jó tulajdonai közül előttem leginkább egy tűnt fel, és ez a jó kedély volt. Kéves embert ismertem, a kinek jobb kedélye, szelidebb és békétűrőbb természete lett volna, jóllehet láttam őt oly körülmények között is, midőn erősen ki volt tétetve a megpróbáltatásnak“.

Tagart tanuló társának ezen nyilatkozatából látjuk, hogy már gyermek- és ifjuéveiben tanítóinak és egykoruinak figyelmét és becsülését megnyerte, s ez a legfőbb vonás, mi őt későbbi éveiben is annyira jellemezte. Bizonyára ez nem kis érdem, mely a világhódítóknak, a bölcsnek, a gazdagnak és szegénynek egyforma mértékben ékességére válik. Továbbá e nyilatkozatban figyelmet érdemel az, hogy abban Tagartnak jó kedélye is, mint a jellem fővonása, fel van hozva. Ennek indoklására meg kell mondanom, hogy az angol, midőn valakit jellemezni akar, a kedély minémiségére mindig nagy fontosságot helyez, és ennek oka abban van, hogy náluk a komolyság oly igen könnyen és gyakran át szokott menni a komorságba. Tagart ezt mindig kerülte, az elsőt bírta a nélkül, hogy az utolsóba beleesett volna.

Szerencsétlen körülmények miatti megszűnése után azon üzletnek, melynek a Tagart atyja volt feje, Bathba költöztek, hol atyja, mint számvivő telepedett meg. Edward rövid időre a bathi iskola növendéke lett, mint alumnista. Ez iskola akkor egy nyugalmazott papnak, Wilkinsnek vezetése alatt állott, s különösen a classikai nyelveket illetőleg, mint szintén az általános tantárgyakban is, jó hír-neve volt. Smith Sidney, az acrei hős, ezen iskolában tanult. Tagart a

bristoli iskolából jó készüllettel jövéen ide, egyszersmind pedig élénk felfogása és természeti tehetsége által is segítettve, nehézség nélkül nyerte el a jutalmat s az első lett 90—100 tanuló között. De ez idő, valamint családjára, ugy reá nézve is a bánat és aggodalom ideje volt; mert nagy számu családjának fentartása gondjaival férfias erővel küzdött atyját hosszas, halálos betegség ágyba fekteté. Mint pap, barátainak később sokszor elbeszélte, mennyi béketűrésre és keresztényi reményre volt neki szüksége azon nehéz szenvedésekben, melyek között felnevekedett. Midőn atyja meghalt, özvegy anyja 7 gyermekével — kik közül a legkisebb atyja halála után született — Londonba költözött. A család, Hunter lelkész szivessége utján Belshammal ismerkedett és barátkozott meg, ki Londonban jeles tehetségeért közbecsülésben volt. Senki sem viseltethetett volna melegebb érzéssel és több érdekeltséggel oly fiatal ember iránt, kiben a tehetség szikrái feltűntek, mint ezen nemes szivü férfi. Főként ezen ismeretségből származott Tagartban a szabadelvü dissenter-papság iránti hajlam. Azonban hogy Tagart fiatal éveiben is nagy hajlamot érzett a papság iránt, kitűnik a következő nyilatkozatból, melyet julius 9-én 1844-ben gyülekezete előtt tartott beszédéből saját szavaival iktatok ide:

„Gyermekéveimben már nagy hajlamot éreztem a társadalmi hivatalok azon neme iránt, melyet most érdem nélkül foglalok el. Tisztán emlékezem, midőn egy nyári estvén szülőimmal, kik már mindketten sirjokban nyugosznak, szokás szerint sétálni menvén, szülőim — mint ez rendesen történni szokott — azon pályákról és elfoglaltatásokról beszéltek, melyeket gyermekeik számára előre ki szoktak nézni. Én mintegy 12 éves lehettem, s midőn szülőim azt kérdezték: volna-e kedvem a papi hivatalra? minden késedelem nélkül kinyilatkoztattam e pálya iránti kedvemet. E naptól fogva mind nevelésem, mind saját törekvésem e célra volt irányozva; nem is tépelődtem ezután azon gondolattal, hogy

valami más elfoglaltatás vagy hivatal kívánatosabb volna, vagy inkább megegyeznék helyzetemmel vagy természetemmel. A szabadelvű angol presbyterianusok legjobb befolyása alatt nevedtem és szent Pállal szólva, hajlandó voltam „hálaikat adni Istennek, hogy engem ezen egyházi szolgálatra segített.“ 1. Kor. 1. rész. Ezen beszélgetés után atyám nemsokára élete legjobb korában meghalt, örökségül hagyva gyermekeinek a legjobb nevelést, melyet körülményei között képes volt adni“.

Ez önvallomáson alig lehet átmennünk a nélkül, hogy azon meggyőződés ne szülessék bennünk, hogy Tagartot már ily korán a férfiaság legtiszteletre méltóbb tulajdonságainak egyike, a határozottság jellemezte. Nem tartozott azon egyéniségek közé, kik mindent habozva tesznek, örökké ingadoznak s sorsukkal soha megelégedve nincsenek. A pálya, melyet gyermekkorában maga előtt mintegy önkénytelenül feltárva látott, lelkiületére nézve később is mindig a régi vonzerővel birt; s mig annyian — kifáradva a terhes szolgálat miatt, melylyel a papi pálya kétségbehozhatlanul össze van kötve — önelégültség nélkül tekintenek vissza a leélt évek hosszú során: ő hálaát ad Istennek papi hivataláért. Valóban, kivált időnkben, nemes bátorító példa!

1820 őszén Tagart a yorki egyetembe ment. A hittant tanulók közt voltak ez időben Kell, Beard, Wreford, Worthington s több ezekhez hasonló férfiak, kik később az unitáriusok legfontosabb egyházi állomásainak betöltésére voltak hivatva. Tagart nevelni tudta azon ritka előnyök értékét, melyeket ő mind tanítói, mind tanulóársai részéről élvezett. A kik vele egy időben voltak az egyetemen, általánosan elismeréssel szólanak azon szorgalomról, melylyel Tagart tehetségét a tudományoknak szentelte, s a mely által magának az intézetnél közbecsülést vivott ki. A tantárgyak közül különösen az észjog és az erkölcsi bölcelem iránt érzett nagy hajlamot; a legnagyobb érdeklődéssel hallgatta mindig Wil-

liam Turnernek e szakban tartott felolvasásait és beszédeit, s az utángondolás még inkább nevelte e tudomány iránti szeretetét. Az ő nézete a volt, hogy Locke és Hartley bölcselme a legfontosabb értelmi feladatokat megfejti s kevés módosítással el is sajátította azok eszméit. 12 vagy 13 évvel egyetemböli kilépése után „Mathematical reasoning“ című könyvecskét adván ki, azt a következő szavakkal ajánlotta bölcsész-tanárának: „Köszönettel tartozom önnek azon élvezetért, melyet önnek metaphysikai kérdéseiben és fejtegetéseiben alkalmyszerüleg találtam. Azon intézet mind metaphysikai, mind theologiai osztályaiban minket arra tanítottak, hogy gonddal és buzgósággal tanuljuk a legjobb műveket, nem azért, hogy szörszálhasogatás által megczáfoljuk, sem nem azért, hogy vakon elhigyjük s bevégzettnek tekintsük, hanem azért, hogy megvizsgáljuk és megfontoljuk.“

Azon idő alatt, míg Tagart Yorkban volt, történt, hogy a tanulók a tiszta kereszténység előmozdítása tekintetéből különböző helyeken missionáriusi kötelességeket vállaltak magukra. Tagart a legkomolyabb elhatározással adta magát ezen tervezett missionáriusi munkára és az eredmény által senki jobban nem volt megjutalmazva mint ő. Ennek eredménye volt egyebek közt az, hogy többeket — a welburni unitáriusok számára — egy templom építhetésére megkivántató alapítványtételre indított. Az iskolai haráti társalgásnál és a társadalmi életben, melyet nem gondtalanul, hanem a későbbi évekhez illő tapasztalattal élvezett, Tagart kortársai között kitűnő helyet foglalt el. Az egyetemen a tanulók által folytatott kézirati művekhez a Tagartéi is hozzájárultak, s azoknak becsét nevelték; a legnagyobb szivességgel résztvett mindazon ártatlan időtöltésekben, melyekben tanulóársai örömet találtak, s meg tudta érteni a tréfát, mely ilyen alkalommal ifju emberek között napirenden szokott lenni, és a melynek igen sokszor éppen az egyes ember egyéni sajátosságai, az iskolában elkövetett ballépései kölcsönöznek külö-

nös elevenséget. Tagart a legjobb kedélyhangulattal türte el a könnyü csipéseket, melyek az ifjak közt felmerülő illetén élczeskedésből az ő részére estek. A vidám beszélgetésre szánt órákban néha a tanári komolyság egy nemével metaphysikai kérdéseket tűzött ki a beszélgetés tárgyává, a melyek rendszeren tréfás megtámadásokra szolgáltattak alkalmat. Ha vajjon ő ezt azon szándékkal tette-e, hogy az élczek élénkebbé tétele végett, a baráti körbe egy újabb labdát dobjon, mely az ész játékát tovább is munkásságba tartsa, vagy mindez csak a lelki munkásságnak önkénytelen eredménye volt, mely későbbi éveiben is — noha ritkán — társaságban tapintatossága rovására előfordult? erre nézve ismerősei különböző véleményben voltak. De azt mindenik tudta, hogy Tagarttal vitatkozásban állhatnak, akár a komoly gondolatok, akár a tréfás élczelődés terén, — melyben az ifjuság annyi élvezetet talál — a nélkül, hogy magokat rossz akaratu gáncsolásnak kitették volna. Yorkban lakása későbbi éveiben különösen kedvencz olvasmányává lettek a Wordsworth költeményei, s ha ez által eszmékben gazdagult is, de munkáin, mint prozai írónak jó darabig meglátszott az erőltettség, mely a költői kifejezéseknek emlékezetben tartása által származott és a mely kevéssé alkalmazható prozai írásra, a mihez inkább illők tiszta és határozott kifejezések, mint a költői diszítés.

Azon időtájban, midőn Tagart egyetemi tanulmányait mármár bevégezte, a legfontosabb állomások voltak betöltendők, s így az unitárius közönség mind az ő, mind tanuló-társainak előhaladását figyelemmel kísérte. Nevezetes helyek voltak különösen Manchesterben, Birminghamban, Norwichban és Hullban, hol a fiatalembereknek maguk kitüntetésére az egyházi pályán alkalom nyílt. Ez időszakból a Tagart életére vonatkozólag ismét saját szavait hozhatom fel:

„Mielőtt tanéveimet Yorkban bevégeztem volna, még alig 21 éves koromban pappá választottak egy még most is

nevezetes régi presbyterian gyülekezetben Norwichban, melyet most már unitárius gyülekezetnek hívnak. Ennek előtem volt papja, Thomas Madge, meghívást kapott a londoni essex-streeti gyülekezethez a jeles tehetségű Belsham helyébe. Ezen fontos állomás betöltésére még igen fiatalnak éreztem magamat, s gyakran félelemmel telt el keblem, mivel az élettapasztalatokban fogyatkozásomat éreztem oly helyzetben, hol az embertől sokat várnak. Hasonló érzés fogott el engemet is, mint a szent Jánosnál említett szegény gyermeket: „Egy gyermek vagyok itt, kinek vagyok öt árpa kenyere és két halacskája: de micsoda az ennyi sok népnek? Ján. VI. 9. De a gyülekezet tagjai elnézték gyengéseimet, békétűrők voltak azon szolgálataim irányában, melyeket erőm és tehetségem szerint tettem. A sziveség jeleivel ajándékoztak meg, melyek inkább az ő nemes indulatjokkal, mint az én érdemeimmel állottak arányban.“

Tagart egyházi szolgálatba lépése Norwichban — mely augstus 10-én 1825-ben történt meg — a beigtatási isteni tiszteletre számos egyházi és világi személyeket gyűjtött egybe, kik között az annyira tisztelt Turner, bölcsészet tanára is, jelen volt, ki ez alkalommal tartott beszédében a legnagyobb elismeréssel szólt Tagart tanulóveiről, készütségéről, melylyel az egyházi pályára lépett. S erre neki valóban szüksége is volt; mert egy tapasztalatban, készütségben és népszerűségben kevés által felülmulható pap helyét betölteni nem könnyű feladat. Norwichban pedig ilyen pap volt Madge s előtte több mások mint Robberts, Houghton, Enfield, Bourn Taylor. Mindazáltal Tagart Norwichban papi kötelességeit a gyülekezet általános megalégedésére teljesítette; sőt egyházi pályára való lépésében szerencsésnek lehet nevezni. Teljes mértékben bírta mindazon jó tulajdonságokat, melyek egy szószékre lépendő férfiuban megkívántatnak. Arczvonásai nemesek és kifejezők, módja könnyű és rendezett, komoly komorság nélkül, hangja mély és gazdag, kiejtése tiszta, hang-

sulyozása hibátlan. Beszédtárgyainak megválasztásában nem követte metaphysikai nézete után való hajlamát, s tudván azt, hogy a papnak bölcsnek kell lenni a nélkül, hogy azt mutogatná, beszédtárgyait illetőleg a szentírás és a gyakorlati élet határai között maradt. Erős meggyőződést táplált lelkében, hogy a szentírás tanai tisztán unitáriusi tanok; ő tehát ezeket egyszerűen, de lelkesedéssel tárgyalta és bizonyította, s minthogy tökéletes kielégítést talált a kereszténység történeti erősségeiben: azon munkált, hogy saját meggyőzéséből meritett hitét másokkal is közölje; de ezt tén, nem volt közönyös az igazságnak azon benső erősségei iránt sem, melyeket a szentírás oly nagy bőségben és változatosságban hoz fel.

1827 telén Tagart házassági szövetségre lépván Bourn Esq. egyetlen leányával, ez által egy olyan családdal jött összeköttetésbe, a mely mindig szilárdul állott a protestantismus mellett és a mely több mint egy század alatt annak támogatására néhány készült és kitűnő papot is adott. E házasságot egyszersmind Londonba lett költözése is követte, hol a york-streeti unitárius gyülekezetben folytatta egyházi szolgálatát. Ennek egy kényelmes és csinos imaház volt, mely eredetileg római-katholikus gyülekezet számára volt építve, azután swedenborgi és baptista gyülekezet használta, míg végre 1824 decemberben Dr. Carpenter, egy törvényszéki Agar nevű ügyvédnek magánköltéségén, az unitáriusok isteni-tiszteletére nyitotta meg, mely buzgóság által egy gyakran tapasztalt hiányon lön segítve, minélfogva ez imaház megnyitásával London nyugoti végén is tarthattak az unitáriusok isteni-tiszteletet. A york-streeti imaházba az isteni-tisztelet végrehajtására eleinte főként vidéki papok jártak be. Tagartot ugyan már az imaház megnyitásakor felszólította Belsham, ki iránta első ismeretsége óta mindig a legnagyobb szivességgel és barátsággal viseltetett, hogy használja fel a kínálkozó alkalmat, mely őtet londoni pappá teheti, de Ta-

gart természetesen előnyösebbnek tartotta a norwichi rendszerezett papi állomást elfoglalni; azonban 1827. nyarán, két évvel Tagartnak pappá létele után, John Small, ki az újan alakult gyülekezetnél Wallaceval végezte az istenitiszteletet, meghalván: Tagart újból meghívást kapott Londonba, a mit most el is fogadván, már a következő év elején egyedüli papja lett az említett gyülekezetnek.

Ezen gyülekezet eleinte csekély számból állott, de 5 év alatt annyira megszorodott és oly buzgóságot nyilvánított, hogy a mint alább látni fogjuk, 4000 font sterlingen (40,000 frt), melynek felét a társulat két tagja kölcsönözte, egy új imaházát is építtethetett.

Itt, a Tagart érdemeinek illő méltányolhatása tekintetéből, nem lesz felesleges egy futó pillantást vetni az angol unitáriusok egyházi szerkezetére, mely felette igen különbözik a miénktől. Náluk ugyanis nincs meg az a központi kormányzási rendszer, mely nálunk egyik ekklézsiát a másikhoz köti, s azoknak összes számát egy szerves egészsze alkotja; ők a szabadság-szeretetnek, a függetlenségnek annyira gyakorlatában vannak, hogy valamint hit iránti nézeteikben gondolataiknak szabad menetet engednek a nélkül, hogy azokban a törvényesen meghatározott hitcikkelyek által megszorítva lennének: ugy az önkormányzást is a lehető legnagyobb mértékben felhasználják. Minden ekklézsia a többitől függetlenül intézi külső és belső dolgait; a pápaság eszméje iránti ellenszenv a püspökségre is kiterjed, s ezért minden ekklézsia önmagára nézve egyszersmind a legfőbb hatóság. Minő gyenge alapja lehet ilyen rendszer mellett a vallásnak, gondolhatják azok, kik a hitet tisztán csak örökségnek — melyet önmunkásság nélkül kaphatunk — s nem a meggyőződés útján nyert szerzeménynek tekintik, kik az egységet nem a célban, hanem az eszközök egyformaságában helyeztetik! S mégis nem egyhangulag vallásos népnek tartjuk-e az angolt? s az említett sajátos rendszer mellett hiányzik-e az össze-

tartás? Korántsem, mert ha nincsen is külső látható kapocs, mely az egységet előidézne, van egy ennél még erősebb, benső láthatlan kapocs: ez az unitáriusokra nézve az Istennek egy személyben való imádása, mely az egymástól teljesen független részeket összetartja és egy egészszé olvasztja. Mihelyt már ezen értelemben többen annyi alapítványt tesznek össze, hogy abból egy imaház az ahhoz megkívántató hivatali személyzettel fenttarthatnak, ott azonnal egy unitárius gyülekezet vagy ekklézsia alakul, mely azután saját belátása szerint hív magának papot, annak fizetését kölcsönös egyezkedés után meghatározza, a vallásos szertartások módját körülírja, szóval: mint fennebb is mondám, külső és belső dolgait másoktól függetlenül saját belátása szerint önmaga intézi, s a mennyiben egy érdeket képvisel, az egésznek kiegészítő részévé válik.

Ilyen módon látjuk megalakulni Londonban a yorkstreeti gyülekezetet is, melynek költségeit egyelőre a megnevezett törvényszéki ügyvéd egymaga fedezte, később a gyülekezetnek rendes tagjai levén, ezek szintén hozzájárultak a gyülekezet megalakulásához, míg végre a tagok száma s ezzel a jövedelem annyira szaporodott, hogy egy imaház építését is tervbe vehették, s a mint mindjárt látni fogjuk, valósággal ki is vitték. Ha már meggondoljuk, hogy ily viszonyok és szervezetek mellett egy gyülekezet tagjainak szaporítására s ez által a gyülekezet megszilárdítására a pap egyénisége a legnagyobb mértékben befoly, minthogy kiki azon gyülekezetnek lehet tagja, melynek papi képzettsége, ékesszólása, szóval, egyéni tulajdonságai által rá legnagyobb hatást gyakorol: ugy a szóban forgó gyülekezet megalakulása Tagart érdemeinek legszebb bizonyosságául szolgálhat, a mint ezt azon gyülekezetnek 1833-ról tett kimutatása is igazolja, melyben ez áll: „Tagart papi munkásságát Londonban jó siker koronázta. Jellemének és szolgálatainak elismerésével az ő érdemeinek kell tulajdonitanunk azt az állandó formát, melyet a gyülekezet öt év alatt nyert.“

Az új imaház felépítésénél eleinte nagy nehézséget okozott egy alkalmas hely keresése. Végre a Little-portland-streetben egy telket szerezvén meg, oda 1832-ben december 17-én letették az új imaház alapkövét, s mivel az akarat egyenlő volt, a buzgósággal az építés oly gyorsan haladt, hogy a következő év május 20-án azt a legszebb kilátások között isteniszteletre meg is nyitották. Ez alkalommal Tagart jeles beszédet tartott, melynek vezéreszméje volt: Az unitárius kereszténységnek növekedése és előhaladása jövő győzelmének előkövete, mely később nyomtatásban is megjelent.

Tagart hivatali állása az új imaháznál egyike volt azoknak, melyeknél az embernek erélyességre és kitünő értelmi tehetségre van szüksége; mert a gyülekezet tagjai között jeles tehetségű, irodalmi készültséggel bíró s társadalmilag magas helyzetű egyének voltak. E gyülekezet időről időre számban úgy mint erőben és buzgóságban mindinkább növekedett. És Tagart e gyülekezetnek becsülését teljes mértékben bírta. Ennek kifolyásául lehet tulajdonítani azt is, hogy szolgálata érdemeinek elismerése gyanánt 1844-ben a gyülekezet tagjai egy esinos ezüst tálczával ajándékozták meg, melyre a híres regényköltő, Dickens Károlynak, az ajándékozóik egyikének, következő szavai voltak metszve: Nem lehet önbizakodásnak tekinteni, ha azt reméljük, hogy egy keresztény pap, a ki szent hite szellemében böles, tanításai és példája által szebb bizonyítványt talál magának, kötelességeinek hű teljesítése iránt, azoknak mindennapi életében, a kiket tanít, mint bármely arany- vagy ezüstműben. A little-portland-streeti imaház gyülekezete hálás tisztelettel és tiszta érzéssel adja emlékül tisztelendő Tagart Edward urnak ezt a csekély ajándékot, nem mintha ez által megfizethetné a vallás ügyében tett azon fára-

dozásait, melyek minden vallásfelekezetnek rokonérzelmét birják és a melyek mindenkinek kiállják birálatát; hanem a mi legalább annyit bizonyíthat, hogy tanításai, ékesszólása és az isteni igazságokról tartott beszédei hallgatóinak szívébe be vannak vésve és azokról a gyakorlati életben sem fognak megfélejtkezni.

Időmultával a gyülekezet, melynek Tagart papja volt, tagjaiból sokat elvesztett a költözködések által, melyek nagy városokban oly gyakoriak s a melyek által némelyek távol esvén az imaháztól, egyszersmind megszűnnek annak tagjai lenni. Erre nézve különösen befolyt a vasutnak magába a városba behozása. Ném lehetetlen, hogy az a tudat is, hogy papjok oly helyzetbe jutott, hogy jövedelmet illetőleg semmi szükségét nem látott: az egyesség kötelékét és a társulat szerencsáját gyengítette; mert ha egy pap nem szorul gyülekezte segélyére, annak éppen az az eredménye lehet, a mi a nagy jövedelemnek. A nép sokszor nem tudja eléggé becsülni azt, a minek értékét nem pénze által határozza meg. Azonban még sem lehet megtagadni Tagartnak és gyülekezetének buzgóságát, mely által azon 2000 font sterling adósságot, melyet a templom építésekor felvettek, letörlesztették. Tagart maga leginkább ohajtotta ezt a kitisztázást, még mielőtt az az idő békövetkezett volna, hogy a szószéktől visszahuzódjék, s ezért a kitisztázás létesíthetésére ő maga családjával együtt igen sokat tett. Így azok, a kiket a papi hivatal folytatására Tagart utódainak néztek ki, egy adósságtól ment imaházba voltak meghivandók.

Tagartban nem egyszer született meg az a gondolat, hogy lemondva hivataláról, másokra bizza a szónoki és papi kötelességek teljesítését. Erre nézve a fennebb is felhasznált iratban ily férfias szellemben nyilatkozik:

„Nem titkolhatom el önök előtt, hogy hivatalomat néha terhesnek éreztem, de ellentálltam ez érzésnek, s hogy

ellentálljak, bátorítottak azok is, kik nekem legkedvesebbek. Az irodalmi és tudományos pályának különböző virányos és csalogató ösvényei, a történelmi kutatás iránti némi hajlam, a nyugalom utáni vágy, az önjutalmazás iránti törekvés a magasabb tárgyakról való azon feledékenységgel, mely oly természetes a gyarló embernél: gyakran mutattak fel nekem is bűbájokat; de én megkísérlettem ellentállani a syreni varázsnak. Ezen hajlamom, néha pedig családi érdekeim miatt gyakran jöttem azon gondolatra, hogy lemondva a hivatalról, mely annyi terhes munkával van összekötve, huzódjam oly helyre, hol örömet és békét lehet találni azon fáradság nélkül, mely kikerülhetetlen, ha itteni kötelességeimnek eleget akarok tenni, ha az önök várakozásának, saját reményem és felelősségem érzetének meg akarok felelni, ha eleget akarok tenni ezen fontos állomásnak s az ezzel összekötött nagy és nemes közügynek-tárgyát tekintve, a legnagyobb ügynek, mely az emberiség ügye, mely az Isten ügye.“

Hogy Tagart később a fennebbi nyilatkozat szerint azon gondolatra jött, hogy egyházi állomásáról lemondjon, annak korántsem a nyugalom-keresés, nem az egyházi szolgálat iránt való közönyösség volt oka, hanem azon remény, hogy gyülekezetét egy újabb pap befolyása által ismét virágzóbb állapotba fogja emelni, mint a hogy erre egy a kötelességek ugyanazon körében 30 évig munkálkodó pap alkalmas lehetne; mert egy londoni papra nézve nem könnyű dolog a papi kötelességeket elvégezni egy szétszórt gyülekezetben, melynek központja nem a papilak, hanem az imaház. A nélkül azonban, hogy e dologban tett fáradozásait nagyitanók — jegyzi meg a jeles életiró — őszinte lélekkel elmondhatjuk, hogy Tagart a legnagyobb gonddal igyekezett a papi viszonyt hallgatóival fentartani, s ritkán volt boldogabb, mint mikor kényelmes lakásán hallgatói és családja tagjai közül sokakat maga körül gyűjthetett.

A Londonba való költözés által Tagart előtt újabb tár-

sadalmi előnyök és élvezetek nyíltak vala meg, melyeket legnagyobb buzgósággal igyekezett felhasználni. Az irodalmi férfiak és hölgyek társaságában, kik erejüket és tehetségüket a szép művészetek művelésére szentelték, oly élvezetet talált, mely az ő tapasztalataival is mindinkább fejlődött, és szerencsés is volt nem egy jeles tehetségű és erényű férfi becsülését megnyerni. Élénk részvéttel jelent meg a földtani társulat gyűléseiben, és a régiségi társulat tagjává lett. Új helyzete munkásságának szélesebb kört nyitott; de tudván, hogy megosztott erővel kevesebbre lehet menni, legnagyobb buzgóságot vallása érdekében fejtett ki, s ez élete utolsó órájáig különösen érdekelte. 1828-ban az unitárius társulat bizottsági tagjának lön megválasztva. (E társulat az, melyről e czikk elején azon említés volt téve, hogy feladatává tűzte ki az unitarismus eszméje mellett szellemi és anyagi áldozatokat tenni).

1832-ben ezen társulat kultitkári hivatalára lépett, 1841-ben pedig főtitkárrá lett, ez állomáson Asplandot, a társulat alapítóját, követvén. E hivatal éberséget és buzgóságot igényelt az ítélőtehetség nyugodtságával és biztosságával. A kötelesség, melyet ez által magára vállalt, korántsem volt könnyű: olykor módokat kellett találni az emberszeretet és szabadelvű politika előmozdítására, ezekben pedig a helyes út eltalálása bölcseséget és jó tapintatot kíván, mely szerint nézetének s meggyőződésének a mások megsértése nélkül szerez érvényt. A legnagyobb dicséret, mit emberre tehetnénk, az volna, ha elmondhatnók, hogy mindig igazságos volt; de ha bár ezt Tagartról is oly kevéssé mondhatjuk el, mint bárki másról, azt azonban a legjobb lelkiismerettel mondhatjuk, hogy neki mindig a legtisztább indokai voltak és a legnagyobb türelemmel és szivességgel viseltetett még azok iránt is, kik tőle leginkább különböztek. Ha ezeket a küzdelem korszaka alatt nem mindig ismerték is el Tagartban, most ez általános ítélete róla mindazoknak, kik

vele munkáltak. Tagart — igaz — nem könnyen hajlott a mások véleményére és meggyőződésére, s éppen ezért mind a köz, mind a magános életben gyakran jött másokkal összeütközésbe; mert sokakat semmi sem bosszant inkább, mint ha véleményök iránt az első pillanatra nem mutatunk rokonszívűséget. E mellett bánásmódja is olykor inkább hidegnek volt nevezhető, s e hidegség nem egyszer elfeledte azt a jóakaró szivességet, mely keblében honolt. Mindez kevésbé vonta volna magára a figyelmet, ha társadalmi állása kevésbé kedvező lett volna, mint a minő valóban volt; de oly helyzetben, midőn az anyagi életet tekintve, azt lehet elmondani valakiről, hogy nem szorul másokra, minden oly magaviselet és bánásmód, mely a hidegség külszínét viseli magán, könnyen a büszkeség és önbecsülés vádját vonhatja maga után, s ezért társait sem kérülte ki azon gondolat, hogy ő inkább némi felsőbbiséget szeretne felettök gyakorolni, mintsem hogy barátjok legyen.

Felhozom ezeket, mert mindezek a hű jellemzéshez tartoznak s egyszersmind igazolják azon ezerszer elkövetett hibát: mily helytelen dolog valakinek jelleméről csakis külső magaviselete után elhirtelenkedve ítélni. Hiszen azok, kik Tagart szívéhez közelebb állottak, őt azon kiméertségért, mely bánásmódjával össze volt kötve, sem büszkeséggel, sem az önbecsülés, ugyszólva önistenítés, hibájával nem vádolhatták; mert jól tudták, hogy ő ellenkezőleg saját tehetsége és munkái iránt is rendesen bizalmatlan volt. Ezek mondják, hogy ő soha sem lépett a szószékre egyházi kötelessége teljesítése végett munkája iránti bizalmatlanság érzése nélkül, s gyakran másoknak kellett őt éppen az önbecsülésre serkenteni; mert a mily hiba az embernek magát túlbecsülni, épp oly veszélyes lehet az is, ha valaki mindég kisebbnek érzi magát, mint a mekkora értelmi tehetségénél fogva.

Tagarttal pappá léte óta ugyanazon munkássági körben senki sem volt többet s így senki jobban nem ismerte,

mint Kell Edmund, a ki barátja közhasznúságáról egy ünnepélyes alkalommal következőleg nyilatkozott:

„Ép ítélőtehetsége és gyakorlati jó tapintata képessé tették a leghelyesebb határozatokra, melyeket hivatala különbféle s néha terhes körülményei között követnie kellett, és azon állás, melyet a társadalomban elfoglalt, eszközül szolgálta arra, hogy ügyünket illetőleg jótékony befolyást gyakoroljon mind a magasabb, mind az alantibb körökben. Mint egyike a „déli unitárius társulat“ titkárainak azon idő alatt, míg ez összeköttetésben állott az „angol és külföldi unitárius társulat“ tal, gyakran fel voltam szólítva, hogy az unitarismus előmozdítására kigondolt tervekben vele együtt munkáljak és ő soha sem tett semmit a rábizott dologban komoly meggondolás nélkül. Résztvett azon hittani beszédek elrendezésében és kiadásában, melyeket a társulat költsége és felügyelete alatt 1842-ben Chichester, Portsmonth és Newportban tartottak. Azután 1846-ban a legnagyobb buzgósággal segédkezet nyújtott azon hittani beszédekhez, melyeket Suthamptonban a londoni napok a társulat pártfogása alatt tartottak. 1857-ben hasonló beszédek tartásában vett részt Portsmonthban. Levelei és ez alkalommal tett munkálatai azt bizonyítják, hogy ő a szentírásnak unitárius szellemben való felfogására szentelte életét mind a fővárosban, mind azon kívül, minthogy azt a Krisztus szellemével ugyanazonosnak tartotta és olyannak, mint a mely legbuzgóbb törekvéseinket megérdemli.“

Tagart a Dr. William könyvtárának és a Manchester-Collegének — ez neve az angol unitáriusok theologikum seminariának — gondnoka, az „University Hall“nek pedig tanácsosa lévén, alkalma volt különbféle szolgálásokat tenni a nevelés ügyének szintugy, mint a vallás érdekeinek, a melyek iránt tiszta lélekkel buzgólkodott. Midőn a theologikum seminariumnak Manchesterből Londonba áttétele felett a vélemények meghasonlottak, s e miatt a manchesteriek és lon-

doniak között nehéz kérdések merültek fel, ő mindig határozottan nyilatkozott az áttétel mellett, egyszersmind pedig Manchesterben e tárgyban beszédet tartván, sikerült mindenkít meggyőznie a felől, hogy a fővárosi helyzet s az egyetemi tanulók igényei a Collegenek Londonba való áttétele mellett szólnak, s ez által a pártoskodásnak véget vetett.

Mint a nap akkor nyujt legmeghatóbb látványt, mikor feljő és lehanyatlik, mint a folyóvíz akkor eredményez legtöbb hasznot, mikor a tengerhez közeledik s a megterhelt hajókat is könnyen elhordozza mély hullámain: így a Tagart munkásságának is erdélyi utja volt ugyszólva koronája. S mintha azon buzgóságért, melylyel e küldöttséget magára vállalta, nem lett volna elég az emberi köszönet, a földi jutalom, visszatérő útjában Isten magához szólítá, s ő nemes aradságaiért most a jók hű emlékezetét bírja, egykor a halhatatlanság dicső jutalmát élvezendő.

Említvé volt, hogy a társulat, melynek Tagart titkára volt, a legnagyobb érdekléssel viseltetett az erdélyi unitáriusok iránt, nevezetesen a közelebbi időkben, midőn mind mult történeteinkkel, mind jelen helyzetünkkel inkább-inkább megismerkedtek s tudomásokra esett egyszersmind azon szorult helyzet, mely a legnagyobb mértékben igénybe vette minden vallásfelekezethél a buzgóságot, a keresztényi erények eme legáldásosabb nemét. Ez érdeklés következtében a társulat elhatározta, hogy feladatának hű megoldása végett az anyagi segély mellett, melylyel iskoláinknak ujonnan megkívántató szervezéséhez a legnagyobb készséggel járult, egyszersmind azon szellemi közlekedésre is utat találjon, melyről ugy az egyik, mint a másik részre haszon háromolhatnék; elhatározta, hogy az erdélyiekkel való közelebbi ismeretség tekintetéből tagjai közül egyet küldjön ide, a mi annyival könnyebben kivihető volt, mert e társulat más még távolabb fekvő unitáriusokhoz is pl. Indiába, hol már 1831-ben két unitária ekkklzsia volt, szokott évenként ilyen kül-

döttséget bocsátani. Ez alkalommal pedig maga a titkár, Tagart, ki ugy is Schweizban szándékozott családjával a nyarat eltölteni, késznek nyilatkozván a tervezett erdélyi látogatásra, miután a szükséges előkészületeket megtette, a társulat részéről meghozandó szives üdvözléssel és a rokonérezelem kifejezésével megbizva, 1858 augusztus 7-kén elhagyá Londont, melyet többé nem láthata.

Tagart soha sem volt jobb egészségben, mint midőn ez alkalommal utra kelt. Lelkét elhivatásának komolysága tölté el. Londonból neje és családja többi tagjainak kíséretében Schweizba érkezett, hol a természet szépségeit élvezve családjá társaságában a legkedvesebb napokat tölté, míg a hivesedni kezdő idő jelt adott az elutazásra. September 3-án Lucernben nejétől, idősebb leánya- és fiától — kik Londonba visszatértek — elválván, kisebb leánya társaságában Zürich-Constanc- Augsburg- Regensburg- Bécsen és Pesten át Erdély felé vette útját és september 15-én Kolozsvárra, kitűzött célpontjához, szerencsésen megérkezve, azon szives fogadtatás, melyben főként egykori tanulótársa Paget János, egyházi tanácsos atyánkfia, részesítette, csakhamar elfelejték a hosszú és gyors utazás fáradalmait. Kolozsvárt egy hetet mulatott, mialatt keresztényi buzgósággal igyekezett eleget tenni küldetésének. Mindennap növekedő érdeket talált azon adatok gyűjtésében, melyekből az erdélyi unitáriusok mult és újabb időkbeli történetét ismerni tanulta. Ha Tagart életben maradt volna, ugy most egy, részint hazánk polgári, politikai és miveltségi, részint vallási ismertetésére szolgáló idegen nyelven irt könyvvel többet bírnánk. De ha a festő, ki a látott képnek még csak egyes vonásait rajzolhatá le, művét maga teljesen be nem végezheti: azt egy más, ki az egyes vonásokhoz nem tudja hozzákötni az elsőnek gondolatait és benyomásait, ritkán vagy éppen soha sem egészítheti ki. Tagart utazása alatt komoly és gondolkozni szerető férfiként jegyezte meg mindazon tárgyakat, melyek lelke előtt

felmerültek; naplót vitt, melynek egyes vonásaihoz a tapasztalat által lelkére tett benyomásoknak és gondolatoknak mély és hosszú sora volt kötve, de a melyek kiegészítésre vártak, hogy mindenkinek érthetők legyenek, s neki ez volt szándéka. Azonban közbejött véletlen halála megakadályozván, meg kell elégednünk azon pár levéltöredékekkel, melyeket családjának irt, s a melyekből én is jónak láttam közölni annyit, a mennyi olvasóinkra nézve érdekekkel birhat.

A következő levelet Kolozsvárra érkezése után való nap szeptember 16-án írta nejének:

„Tegnap délfelé jó egészségben és szerencsésen megérkeztünk Kolozsvárra, miután az egész éjet utazással töltöttük el egy elég kényelmes postakocsin. Lucy (ez leánya neve, ki erdélyi utjára kísérte atyját) és én a legjobb helyet foglaltuk el. (Itt a kocsinak rövid leírása van adva.) Azt mondják a vidékről, melyen estvéli 10 és éjfélutáni 2 óra között áthaladtunk, hogy az igen szép; de mivel mi azon idő alatt szenderegdtünk vagy éppen aludtunk, ránk nézve szépsége elveszett. Paget ur a postakocsi megérkezése után a vendéglőben, hová beszállottunk, mindjárt felkeresett s minket saját házához vitt, hol e hó 10-ről Lucyhoz intézett leveledet az asztalon találtuk

Pest és Buda, mely Lyonhoz hasonlítható, együtt igen csinos város, házai rendben és csinnal vannak építve. A Duna Pesten kicsivel alól néhány nagyszerű természeti képet mutat, és a várrom, hol I. Richárd volt bezárva, fekvésére és kinézésére nézve nagyon regényes. Pesten illő áron igen jó szállást találtunk és a vasárnapot a lutheránusok templomában tartott istenitisztelet meghallgatására használtuk fel. . . Pestől Nagy-Váradig egy hosszú, egyhangu, poros, megszakadás nélküli síkság terül el, melyen a vonat óránként mintegy 16 angol mértföldet haladott, megállván minden állomáson 5, 10, 15 vagy 30 perczig, a mint kedvök hozta magával, legkisebb figyelem nélkül az idő becsére. Ma reggel

Paget ural meglátogattam az iskolát (természetesen az unitáriusokét érti), a könyvtárt, a tanárokat és a templomot, amelyet 60 évvel ezelőtt „In Honorem solius Dei“ építettek. Ma a tanárok velünk fognak ebédelni. . . . Hiszem, hogy itteni látogatásom nagyon hasznos lesz és nagy örömet szerez az unitáriusoknak.“

Ugyancsak Kolozsvárról szeptember 23-ról írta:

. . . . „Láttam az unitáriusok iskoláját, templomát itt és Tordán; vasárnap én és Lucy jelenvoltunk az unitáriusok isteni-tiszteletén és hallottunk egy magyar beszédet, a melyből egy szót sem értettünk. Isteni-tisztelet után jelen voltam a Consistorium gyűlésiben, a melynek tiszteletbeli tagjává neveztek ki. Én egy rövid beszédet tartottam angolnyelven, melyet Paget ur németül adott elő. Holnap fényképeznek, s arcképem látogatásom emlékeül a Consistoriumnak marad. Csütörtökön a professorok közül kettő és az igazgató velünk ebédeltek. Ma a tordai iskolát és templomot látogattam meg, hol a népesség egynyolczada unitárius; mikor megérkeztem és eljöttem, mintegy 140 tanuló sorbaállva örömkialtásokkal üdvözölt.“

Eddig a második levél, a melyet halála után az iskolák állapotjáról, elrendezéséről, a tanárok megnevezésével leánya által tett megjegyzésekkel bővítve az „Inquirer“ angol unitárius heti lapban is közöltek.

Azon hét napi rövid idő után, mit Tagart a Tordára tett kirándulás kivételével folytonosan Kolozsvárt töltött, nagy szorgalommal igyekeztén megismerkedni az itteni viszonyokkal, az unitáriusok itteni állásával; szeptember 23-kán visszaindult hazája felé, magával vive mindazoknak szívbéli jó kívánatát, kik vele szerencsések voltak megismerkedni. S mintha érezte volna a közelgő veszélyt, csaknem megállapodás nélkül ment Pesten, Bécsen és Prágán át. Ez utolsó helyen nagy változást érzett a légmérsékletben s a Magyarhon síkságain elterjedő melegebb nap heve után annál érez-

hetőbb volt Csehország nedves ködének nyomása. Drezdában még a legjobban érezte magát, a honnan october 1-ről a társulatot utazásáról röviden tudósítván, azon levélben a többek közt ezeket írta:

„Utazásom Kolozsvárt általában a legjobb eredményű volt; ott Paget ur, neje és fia egy hétig a legszivesebb vendégszeretettel fogadtak. Az idő nagyobb részét arra fordítottam, hogy az unitáriusokkal, tanáraikkal, templomukkal, iskoláikkal megismerkedjem. Igaz, hogy ők szegények és kevés számmal vannak, de buzgók s buzgóságuk bebizonyítására új ösztönt adott a kormánynak közelebből tett rendelkezése. Az Erdélyben törvényesen bevett négy vallásfelekezetnek egyike az unitáriusoké, egészbe véve mintegy 50,000 vannak s szilárd akarattal működnek önállásuk megtartásában. Erdélyi utamnak teljes leírását meg fogom küldeni a Christian Reformernek.“

De Isten másképen akarta.

Tagart october 4-kén Drezdából éjfélután mindjárt elindulván, 26 órai megállapodás nélküli utazás után Brüsszelbe érkezett, hol közbejött betegsége miatt meghiusult azon szándéka, hogy a lehető leggyorsabban hazamenjen. A veszély nagyságát elcinte sem ő, sem leánya nem képzelte, minél fogva betegségét családjokkal tudatva, egyszersmind azon reményöket is kifejezték, hogy néhány napi nyugalom után minden veszély vagy rossz következés nélkül képesek lesznek utazásukat tovább folytatni. A következő vasárnap leánya a szenvedő atya látszólagos jóllétének megörvendett; a mint azonban délután együtt beszélgetve, az utazás alatt szerzett tájkepek nézésében gyönyörködtek, Tagart hirtelen lázba esett, mely mintegy $\frac{3}{4}$ óráig tartott. A jelen volt angol orvos nyugtalankodni kezdett; mert a láz csendesítésére irányzott minden igyekezete eredmény nélkül maradt. A következő nap egy második erős láz állott be. Ennek következtében egy más orvost is hívtak; de a szenvedőt ez sem tudá meggyó-

gyítani, s egy october 12-én reggel 8 órakor bekövetkezett láz, mint erőszakos szélvész, déli 12 óra előtt kioltá a nemes élet mécsét, kitöré az élet egy erős fáját: Tagart meghalt. Az utolsó szó mi ajkairól elhangzott az urimádságnak ezen szavai voltak: Szabadíts meg a gonosztól!

A csapás távirda által tudatva lön a családdal, s halálának hire csakhamar elment barátaihoz is. A bánat leverő volt mindazokra nézve, kik ismerék. Földi részeit hazavitték s rokonai, hallgatói s paptársai jelenlétében a kensalgreeni családi sirboltba helyeztették el, a hol egyik paptársa és a theologicum seminarium bölcsészet-tanára, J. Martineau, koporsója felett tartott beszédében, a legmeghatóbb szavakkal tolmácsolá a vesztés miatti fájdalom érzetét, hiven felmutatva azon érdemeket, melyeket Tagart főként a vallás ügyében tett szolgálataival szerzett magának. A következő vasárnapon gyászbeszédeket tartottak a hackney-i, southamptoni és a little-portland-streeti imaházakban.

Mindezek eléggé bizonyítják, mekkora részvétet keltett a Tagart halála az angol unitáriusok között; s ha a közdolgok iránti lelkesültségéhez házi erényeit is hozzáadjuk, a mely szerint mint gyermek özvegyesre jutott anyja iránt az utolsó perczig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel viseltetett, ennek halálával pedig, mint nagyobb, a családfői kötelességeket a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítte, végre mint férj és atya családjának valódi őrangyala volt: akkor elképzelhetjük azt is, mekkora fájdalmat okozott családjának az ő halála. De nem kevesebb részvételt fogadta a Tagart halálának híret az erdélyi unitárius vallásközönség is. Általános volt itt is a megdöbbenés és részvét. Fényképét, melylyel tisztelői ittlétét emlékezetben tartani akarták, számtalan példányban rendelték meg: e kép és nemes szellemének emlékezete volt egyedül az, mit a vallás e nagy férfiatól biránk. De azért neve közöttünk köztisztelet s hálás emlékezés tárgya ma és az lesz örökre. És méltán! Tagartnak,

mint ezt a társulathoz irt levelében is kifejezte, határozott szándoka volt: papságra menendő ifjaink számára a londoni egyetemenél olyan alapítvány tételét eszközölni, mely által legalább egy pár ifjunak ottani tanulhatására alkalom nyiljék. Valljuk be őszintén, nekünk, kik nem dicsekedhetünk azzal, hogy valamely más külföldi egyetemenél ilyennemű alapítványt bírnánk, ez nagy nyereségünknek mutatkozott, nem azért, mintha csak külföldön járt egyénekből fejlődnének az igazi tehetségek; mert ennek a tapasztalás is ellenemond, miután a külföldre menők száma aránylag igen kevés a hazai intézeteket végzettekéhez képest, s így azon derék s hivataluknak teljesen megfelelő egyházi szolgák és tanári egyének, milyeneket minden vallásfelekezet bőven tud felmutatni, ezen hazai intézetekből kellett hogy kikerüljenek s valósággal azokból is kerültek ki; míg ellenben arra is van példa, hogy a külföldi egyetemek látogatói közül némelyek az egyházi élet fejlesztésére és emelésére nem tettek annyit, mint a mennyit talán joggal meg lehetett volna várni. A nélkül tehát, hogy ezeknek amazok feletti előnyét vitatnám, vagy csak állítanám is, még sem titkolhatom el azon meggyőződésemet, hogy különösen a mi korunkban, midőn a külföld és közöttünk való távolság a vasútak által annyira megrövidült, több tekintetben hasznos, sőt szükséges körültekinteni a világban. Ugyde az utazás jelen könnyebbé tétele mellett is, szegényebb sorsu tanuló-ifjaink közül — már pedig az egyházi pályára lépendők legnagyobb száma ezekhez tartozik — hányadiknak van módja, csak egy évet is külföldön tölteni? Valóban Tagart ama szándékának kivitele, hogy a londoni egyetemenél unitárius ifjak számára állandó alapítványt eszközöljen, szép, apostoli törekvés volt! S hála a Gondviselésnek, hogy az egyszer megszületett eszme többnyire tápanyagot talál a jobbak keblében. A derék férfi gondolatát közölvén még életében honfiaival, azok nem késték azt magokévé tenni,

s mintha ez végakarátja s hozzájuk utolsó kérése lett volna, oly hön buzogtak annak létesítése mellett. S mi által is fejezhették volna ki inkább érdemeinek elismerését, mint hogy kivitték azt, mit ő akart kivinni? Emelhettek volna-e szebb, s állandóbb oszlopot az ő emlékének, mint egy oly alapítvány tétele által, mely az ő nevét viselendi? És a Tagart nevet viselő londoni alapítvány a mult évben már meg is kezdette áldásos működését. E vállalatban a londoni levél fél év óta ottan tanuló akadémitánktól van irva. Ezért az 1858 és 1860-ik év vallás-történetünkben örökre emlékeztetes fog maradni.

Végül vessünk még egy futó pillantást Tagart irói munkásságára.

Tagart ritkán s leginkább akkor irt a sajtó alá, midőn lelkének erős meggyőződését akarta másokkal is közölni; ezért ha nincsenek is nagy számmal azon munkái, melyek nyomtatásban is megjelentek: a meglevő kevés hű tüköréül szolgálhat vallásos érzelmeinek és gondolkozásának.

Azon egyházi beszédek, melyek koronként nyomtatásban is megjelentek s a melyek közül egy e vállalatban is fordításban közölve van, méltán megszerezhették azon elismerést, melyben Tagart, mint pap, részesült. Ritkán adta elő magát nevezetesebb alkalom, a hol Tagartnak tettelesen részt ne kellett volna venni. Új imaházak megnyitásakor, új papok beiktatásánál, évi közgyűlések, ünnepélyes temetések alkalmával Tagart rendesen fel volt szólítva, hogy beszédet tartson; s mint-hogy beszédei nem üres tételekből, hanem tapasztalati és bölcsészeti igazságokból állottak, melyeket találólag használt fel, s a legnagyobb gonddal dolgozott ki, azok többnyire sajtó alá kerültek. A „Christian Reformer“ czimű havi folyóiratot és „Inquirer“ angol unitárius hétilapot pedig alkalmoszerűleg nem egy becses czikkel gazdagította, melyekben különösen bölcsészeti ismereteit és bíráló tehetségét tüntette ki.

Ezen kisebb terjedelmű és elszórt dolgozatai mellett nagyobb műveket is írt. Nevezetesen 1832-ben Heywood Péter tengeri kapitánynak napló-töredékeivel és levelezéseiből való kivonatokkal bővített életleírását adta ki. E biographiai munka az olvasó közönség részéről nagy tetszést nyert, mert Tagart elbeszélését érdekessé tudta tenni, részint azon tisztaság által, melylyel a kapitány élettörténetének egyes szakaszait tárgyalta, részint azon érzés által, melyet az élettörténet megírása alatt betüibe lehel.

1837-ben ily czimmel: „Remarks on Mathematical or demonstrative Reasoning; its Connexion with Logic and its Application to Science, Physical and Metaphysical, with reference to some recent Publications“, (Jegyzetek a mennyiségteni vagy bizonyító okoskodásra, összeköttetésben a logikával és ezeknek alkalmazása a physikai és metaphysikai tudományokra, tekintettel néhány jelen nyomtatványra), egy kis munkát adott ki, a mely egy szemle czikkjeül volt szánva, de miután terjedelmére nézve nagyobb volt, mint eleinte gondolta, külön adta ki. Ez inkább egy kritikai mű, melyben Tagart Stewart, Machintosh, Mill, Playfair és Austint bírálja. E művét, mint fennebb érintve volt, Tagart egyik annyira tisztelt bölcsészeti-tanárának William Turnernek ajánlotta a nála nyert philosophiai tanórák hálás emlékeért s azoknak elismeréseül.

1843-ban egy igen érdekes történeti munkát bocsátott közre ily czimmel: „Sketches of the Lives and Characters of the leading Reformers of the Sixteenth Century (A 16-ik század fő reformátorainak élet- és jellemvonásai). Ebben Luther-, Kalvin-, Zwingli-, Socinus-, Crammer- és Knoxról írt. Ezen reformátoroknak élete és iratai a protestantismusnak főelveit foglalják magokban s egyszersmind az unitarismusnak alapul szolgálnak. E munkát a közönség nagy érdekléssel fogadta. Sajnálni lehet, hogy Tagart

az egyháztörténetnek ezen ágában nyomozódásait és tanulmányait nem folytatta tovább.

Tagartnak legnagyobb műve az, a mely 1855-ben jelent meg ily czimmel: *Locke's Writings and Philosophy historically considered and vindicated from the Charge of contributing to the Scepticism of Hume.* (Locke iratai és bölcseleme történetileg megvizsgálva és elhárítva felőle azon vád, mintha az a Hume skepticismusának tanát elősegitné). E philosophiai mű írására Tagartot a Locke iránti tisztelet indította, minthogy ő oly iskolában növekedett, melyben a Locke philosophiája általános elismerésben részesült, és a melyet később sokan megtámadván, a nagy bölcésznek érdemeit kisebbiteni törekedtek. A könyv két részből áll. Az elsőben Tagart megczáfolni igyekszik azon állításokat, melyek a Locke tanainak elferdítésére vannak irányozva, s különösen elhárítani igyekszik felőle azon vádat, mintha Locke tanai által a vallásba és erkölcsstanba a skepticismust akarta volna bevinni, megmutatván a Hume metaphysikai iratainak gondos átvizsgálása által, hogy Hume maga sem állítja, mintha a Locke elveiből indult volna ki, s Locket Descartes-, Berkeley-, Gassendi- és Leibnitzzal egy rangba helyezi. A második rész az angol bölcészlet előhaladásának szemléjét foglalja magában, a miközben Bacon, Hobbes, Locke, Hartley és az újabb kori philosophusok, u. m. Bentham, Mill és Austin bölcészeti elveivel ismerteti meg az olvasót, s mindeniknek hiányait, valamint előnyeit rövidbe foglalva előadja.

Az itt elősorolt munkák száma, melyekkel Tagart részint az egyházi, részint a bölcészeti irodalmat gazdagította, nem nagy ugyan, mindazáltal bőven elég arra, hogy komoly gondolkozása-, alapos ismerete-, a mélyebb eszmék iránti hajlamáról bizonyosságot tegyenek; elég arra, hogy Tagart az angol unitárius papok névsorában mint író is azon helyet foglalja el, melyet megérdemelni minden szolgatársára nézve dicsőség lehet.

Ferenca Józsi.

Iskoláinkról.

Az unitárius hitfelekezet alakulása óta erkölcsi szoros kötelességének tartotta növendékei vallásos, erkölcsös és tudományos növeltetéséről gondoskodni; s mivel ezen önkénytes kötelességérzet gyakorlati nyilvánítására a hazai intézvények és törvények teljes szabadságot nyújtottak, a tanítás és nevelés ügye hitfelekezetünk buzgó tagjainak minden időben szíven feküdt.

Innen magyarázható azon lelki aggodalom — mondhatni elkeseredés — melyet a közelebbi évtized alatt hitfelekezetünk minden tagja érzett, midőn azon jogunk, hogy tanintézeteink felett függetlenül rendelkezessünk, tőlünk elvétellett; százados szokás és a hazai törvények által biztosított önkormányzási jogunk egy, egyházunkon kívül álló, annak jogait tekintetbe nem vevő, házi és országos viszonyainkat nem ismerő hatalom inézkedéseinek végrehajtójává törpítetett.

A bécsi kormánynak tizenkét év alatt velünk szemben tanusított magatartása ismeretesebb, mintsem arról szólani szükségesnek tartanám; mindnyájan éreztük és érezzük, hogy az, a mellett, hogy törvénytelen volt, sok tekintetben méltó aggodalomra szolgáltatott alkalmat. Szükségesnek tartom azonban megnyugtatósul a multra s tanulságul a jövőre, megvizsgálni azon befolyást, melyet amaz idő alatti rendszer erkölcsi s kivált tudományos tekintetben gyakorolt; s azon kárt és hasznót mérlegelni, mely az által hitfelekezetünkre háromlott. Szükségesnek tartom ezt, különösen most, midőn kötelességünknek érezhetjük viszont gyakorlatba léptetni azon jogunkat, melyszerint tanintézeteink felett szabadon rendel-

kezhessünk; mely önkormányzási jognak áldása: hogy hitfelekezetünk mindig képes volt kivinni azt, hogy iskoláink a kor kívánatainak lehetőleg megfeleljenek minden időben.

Sokan vagyunk, kik az ugynevezett régi rendszer alatt végzettük tanulásunkat, azon rendszer alatt, melyet bár akkor is mint most, sok tekintetben hiányosnak tartottunk és tartunk, de a melytől még sem tagadhatjuk meg, hogy a kor kívánatának meg ne felelt volna.

Ugyanis nem csak polgári, hanem — mondhatni — házi életünk igényei a latin nyelv teljes tudását igényelték. Midőn a honfi csak úgy szolgálhatott hazájának, ha latinul tudott, s a tudományos pályára lépett ember csak úgy számíthatott tisztességes jövőre, ha latinul tudott: igen természetes, ha iskoláinknak az lön kitüzve főczélul, hogy a növendéket a latin nyelvre megtanítsák s annak gyakorlati használására elkészítsék; igen természetes az is, hogy e szerint egy tárgy tulnyomóságban levén, az emberi ismeret többi ágáival a nemzeti nyelv mívelésének is szenvednie kellett.

E rendszernek előnye volt: hogy a főczél — a latin nyelv gyakorlati tudása — el lön érve; s minthogy a növendékek fiatalabb éveiket csaknem kizárólag a latin nyelv megtanulásában töltötték el, a mi kevés tudományt még tanulniok kellett, azt érettebb korukban tanulván, jól megértették s jól meg is tanulták.

A magyar irodalom s nemzeti érzület párhuzamos emelkedésével az anyanyelv mívelése nemzeti kötelességgé válván, érezni kezdette hitfelekezetünk, hogy iskolai rendszerünk e tekintetben nagyon hiányos; érezhetővé lön az is, hogy a magán és polgári életben egy nyelvnek — még pedig holt nyelvnek — bár mily tökéletes tudása a kor emelkedő igényeinek nem felel meg: gondolkozni kezdett tehát iskoláinknak korszerűbb szervezéséről.

Az 1840-ben Bőlönben tartott zsinati főtanács e tárgyban bizottmányt nevezett ki, mely a más évben következett

korondi főtanácsra munkálatát beadván, iskoláink szerkezete az eddigi rendszertől eltérve, gyökeres változtatáson ment keresztül; ugyanis:

A latin nyelv helyébe az anyanyelv lett tannyelvvé; a magyar nyelv tan rendes tantárggyá tétetett; az alsóbb osztályok eddigelő mondhatni egyetlen tantárgya — a latin nyelv — mellé a mindennapi életre szükséges real-tudományok, u. m. elemi terményrajz, földirat, szám- és mértan felvételtek; egy második élőnyelvnek — a németnek — teljes, a görögnek némi taníttatása elrendeltetett; gondoskodva lön e mellett arról is, hogy a növendékek a latin nyelvben a lehető legnagyobb képeztetést nyerjék. Az ugynevezett bölcselmi tanfolyam tárgyai közül a földirat elvétetvén, helyébe a statistica tétetett; s a természet- szám- és mértan terjedelmesebb tanítása megrendeltetett. S hogy ezen intézkedéseknek a lehető legjobb eredménye lehessen, a tanítókra nézve az addig szokásban volt osztálytanítóság helyébe a szakrendszer hozatott be, a szerint, hogy az egyes osztályoknak ne legyen saját, csak azon egy osztályban foglalkozó, tanítója, hanem egy tanító csak egy tárgyat tanítson, annyi osztályban, a hányban érkezik.

Ezen tervezetnek — szerintem — hiánya volt: hogy a tanulónak az iskolai tanulmányokoni végig haladása erőszakolva volt annyira, hogy ha a gyermek — miként ezt egy főtanácsi határozat megengedte — hat éves korában tanulni kezdett, már 17 éves korában még a bölcsészeti tanfolyamot is végezhetette; pedig tapasztalatból tudhatjuk, mily kevés áldással lép ki az iskolából a több képességgel bíró növendék is, ha a magasabb tudományokat, ugyszólva, gyermekkorában tanulja.

Hiányos volt továbbá a magyar nyelvészeti folyam: az iskolai év II. és III. éve levén sajátlag arra szánva, annyi idő és oly korban, midőn a gyermek készütsége és koránál fogva a nyelvtannak csak legelemibb részét tanulhatta meg.

Ehez járult még azon tévedés, hogy ily kevés nyelvtani kézsültség után mindjárt egyszerre két idegen nyelvet kellett a gyermeknek megkezdni.

Ezen rendszernek azonban örvendetes eredménye mégis lett: a növendékek bámulandó haladást tanusítván a kísérlet nehézsége és a dolog ujdonsága mellett is, pár év már képes volt megnyugtatni hitfelekezetünk azon tagjait, kik a régi rendszertől való lényeges eltérésben megbotránkoztak volt. Diadalra segítette különösen az ezen tervezetben követett lélek- és neveléstani józan elveket, a tervezet tulajdonképeni szerzője, tagtársunk Brassai Sámuelnek a rendszer fogantatása körül tanusított buzgalma.

E rendszer szerint folyt a tanítás iskoláinkban addig, míg 1850-ben a bécsi kormány a hitfelekezetektől elvevén azon jogot, hogy a tanítás ügye felett rendelkezessenek, iskoláink tulajdonképen a nevezett kormány intézeteivé alakították át — hitfelekezetünkre csak az bízattván, hogy a kormány intézkedéseit végrehajtsa, természetesen saját költségén.

Az egyházi képviselőtanács, valamint a koronként tartott főtanácsok, a bécsi kormány intézkedései ellenében lelkiismeretesen védelmezték egyházi önállóságunkat mindaddig, míg vagy iskoláink bezáratása, vagy a kormány intézkedéseinek elfogadása között kellett választani: végre az osztrák szervezet lön iskoláinkra erőszakolva. Ezen szervezet által iskoláink lényegileg nagy változáson mentek keresztül.

Először: hazai, vallási, polgári és házi igényeink, szükségseink mellőzésével, iskoláink a birodalom minden részében levő gymnasiumokkal egyformásítottak.

Másodsor: a felsőbb osztályokba eddig beosztva volt theologiai tantárgyaknak ki kellett maradniok.

Harmadsor: a bölcselmi tanfolyam teljes kizáratása és az által, hogy a természettan, történelem, különösen a hazai történelem a felsőbb osztályokban — hol ezeknek okszerű he-

lyök van — csak csekély mértékben lőnek beosztva, különösen kolozsvári iskolánk egészen elvesztette egyetemszerű jellegét.

Negyedszer: iskoláink kizárólag tudós intézetekké lőnek, s a már mostan gymnasiumnak keresztelt iskolánk minden növendékét úgy kellett néznünk mint egy inast, kiből okvetetlen tudóst kellett faragnunk, még pedig leginkább latin vagy görög nyelvész; hiszen nyolcz osztályos kolozsvári gymnasiumunkban, pl. a latin és görög nyelvészetre hetenkint 78, a többi tantárgyakra — a német nyelven kívül — összesen 90 óra volt szabva.

Ezen szervezet által elvesztették iskoláink vallásos jellegüket, kolozsvári főiskolánk különösen megszűnt oly intézet lenni, melyben a növendékek bár általánosan nem tökéletes; de a hazai, polgári és társadalmi viszonyoknak, valamint a mindennapi élet által igényelt szükségeknek megfelelő képeztetést nyerhessenek, s hitfelekezetünkkel egyetemben e tekintetben érzette az egész ország a bécsi kormány által beállított gymnasialis rendszernek, s az azáltal szándékolt miveltségbeni egyöntetűségnek félszégességét. A mesteremberekké leendő gyermekekért nem voltak polgáriskolák, a leendő gyárosok, magasb iparosok és okszerű gazdák számára hiányzottak az ipartanodák, s az egész hazában nem volt egyetlen, hol magasabb tudományos miveltségre készülő ifju magát képezhette volna. Mindezek helyett a haza összes fiatalága a polgári, társadalmi és vagyoni viszonyok mellőzésével, egy nagy rész életcélja és jövő pályája ellenére az egyoldalú gymnasialis képeztetésre volt szorítva kizárólag. Szerintem ezek voltak a bécsi szervezet hiányai velünk szemben.

Különbén az osztrák szervezetet elvontan vizsgálva, el kell ismernünk, hogy az a külföldi, nevezetesen a némethoni tudós gymnasiumokban szokásos rendszer szerint levén alkotva, azon cél elérésére, melyre tulajdonképen rendelve kellene lennie, több paedagogiai és lélektani hiányai mellett is használható.

A közelebbi tíz esztendő eseményein végig tekintve, tapasztalatainkat a következőkben állíthatjuk össze:

Három nagyobb iskolánk már az 1842-ki szervezet szerint is némileg tudományos gymnasiumokká levén alkotva, a bécsi szervezetet az iskoláinkban akkor szokásos rendszerrel alakilag összeilleszteni nem volt nehéz: ugyanis kolozsvári főiskolánkban összesen tizenegy osztály volt, melyből a három első elemi osztálynak hagyva, éppen kitelt a bécsi szervezet szerinti nyolcz osztályos gymnasium. Tordai meg székelly-kereszturi addig nyolcz osztályos iskoláinkból, három osztályos elemi iskola, s öt osztályos gymnasium lett.

De lényegileg mégis nagy változáson mentek keresztül nevezett intézeteink az által, hogy több tantárgy merőben kizáratott, némely pedig, a mi rendszerünkötől eltérőleg, szerintem igen helytelenül osztatott be.

Miként fennebb emlitém, a bécsi szervezetben a latin és görög nyelvészet tulnyomóságban levén, e tekintetben természetesen iskoláinkban is nagyobb sükert mutathattunk fel, mint a régibb rendszerek alatt, nevezetesen a görög nyelvészetben, melyet eddig iskoláink végcéljához képest mostoha gyermeknek tekintettünk s a legutóbbi szervezéskor is csak három osztályba szoritottunk s azokban is számára hetenként csak 2. órát szabtuk — igen természetes, hogy ily módon nagyon gyarló eredményre lehetett jutni; míg ellenben a bécsi rendszer szerint tanuló közepes tehetségű tanulók is az utolsó években meglehetősen készséggel fordítják a görög remekírók munkáit.

A latin nyelvészetben is kétségkívül többre mentünk ezen rendszer alatt, mint az 1842-ki szervezet szerint. Akkor öt osztályban hetenkint öt-öt órán tanulta ugyan a gyermek a latin nyelvet, de a két utolsó osztályban „latin“ czim alatt inkább a latin és magyar költészet és szónoklat elemeit tanulta, s ha nyelvészeti készsége engedte volna is, de kora- és értelmi fejlettségénél fogva a latin remekírók kö-

zül csak Cornelius Nepost olvashatta, legfeljebb Ovidiustól és Cicerotól valami keveset. A három felosztály számára összesen szabott hetenkénti egy latin nyelvészeti órával igen kevés eredményre lehetett jutni.

Ellenben most a gymnasiumot végzett ifjak érettségi vizsgák alkalmával, kivált a tehetségesebbek, biztossággal fordítják Tacitust és Horatiust. Igaz ugyan, hogy nem oly erős grammatikusok, mint kivált a régiebb — ugynevezett latin — rendszer alatt; de ennek főbb oka a kormány által reánk erőszakolt tankönyvnek gyarló volta.

A német nyelvben annyira mentek a növendékek, hogy a gymnasiumot végezve, többen egyenesen német egyetemekbe léptek, hol a nyelv nehézsége éppen nem gátolta az illető tudománynak sikeres tanulását, s az érettségivizsgát becsülettel kiállott ifjunak csak kevés gyakorlás kellett, hogy német nyelven tanulhasson, irhasson és beszélhessen.

A mennyiségtant illetőleg meg kell különböztetnünk a tulajdonképeni számtant (nevezett számokkali műveletek) és a betűszámtant (átalános számokkali műveletek). A német szervezet szerint az elsőre a két első gymnasialis osztály volt tulajdonképen szánva, akkor is hetenkint csakis három óra egy osztályban; oly kevés idő s oly korban, hogy a gyermek a számtant mint tantárgyat sem tanulhatta meg, annál kevésbbé volt képes az elméletileg betanultat a mindennapi élet különböző, általa még fel nem fogható szükségére gyakorlatilag alkalmazni. Ezen tévedésen az által kívánt a szervezet segíteni, hogy az alkalmazott számtan némely magasabb nemeit, pl. az összetett hármasszabály különböző alkalmazását, a IV. osztályban ismét elővételre; de ekkor a nemtudományos pályára szánt növendékek már kiléptek, s a többieknek is, hogy a tanítás sikeres lehessen, ismételni kellett az ezelőtt két évvel tanultat, hogy ezt megérthessék és tudhassák.

Az algebrát illetőleg azon balfogás lön elkövetve, hogy

azt már a harmadik gymn. osztályban meg kellett kezdeni, ezáltal a tudomány minden értelem nélküli gépies kezelési készséggé aljasult az alsóbb osztályokban. Mindamellett hat egész év, hetenként három órával, levén e tantárgyra szabva, e rendszer alatt növendékeink annyira mentek az algebrában mint soha azelőtt.

Nem nyilatkozhatunk ily kedvezőleg a természettanról. E cím alatt a szervezet szerint a terményrajz, matematikai földirat és a tulajdonképeni természettan lön egybefoglalva. Kellő eredményt egyikben sem lehetett eszközölni, a tudomány elforgácsolása és megosztása miatt. Az I. II. III. osztályban az egyes ásványok, növények és állatok monographiáját tanulhatta a gyermek tulajdonképeni rendszerismerés nélkül, mely majd később az V. és VI. osztályban lön előadva.

A tulajdonképeni természettant a III. osztályban egy egész félévig s az egész IV-dikben tanulta a gyermek, még pedig ezen elemi folyamban a természettan magasabb részei, mint halltan, világosság, deléjesség, villanyosság s a t. mind ki voltak jelölve megtanulandóknak, természetesen a tanulók nagy hátrányára; mert részint a tárgy volt fejlettségökhöz mérten igen magas, részint az ezen tárgyak megértésére szükséges algebrai készség hiányzott náluk. Igen természetes, hogy ezen tantárgyban így kevés való sükert lehetett eszközölni.

Két év mulva a VII. és VIII. osztályban viszont előkerült a természettan, de hetenként csak három-három óra volt kitűzve, ezen kevés idő alatt már most az egész természet- és vegytant, valamint a csillagászatot is el kellett végezni. Az összes tudományosságnak tehát ezen szép és egyszersmind hasznos ága csak mellékes tárgynak tekinteték, nem levén az egy osztályban is kiválólag öszpontosítva kezelve.

Hasonló baleljárás mellett hasonlólag hiányos volt a

földirati és történelmi tanfolyam. A földirat tulajdonképen nem is volt külön tárgy, hanem a történelemmel egyesített, az I. gymnasialis osztályban az egész tanfolyamot egy év alatt, hetenként három órával, el kellett végezni; igen természetes, hogy ily intézkedés mellett vagy csak kevés részét végezhetette el a gyermek a tantárgynak, vagy ha az egészen keresztül lön erőszakolva, az egészből semmit sem tanulhatott meg jól és értelmesen.

A szervezet e hiányon az által kívánt segélleni, hogy mindjárt a II-dik gymn. osztályban, tehát 11—12 éves gyermekekkel megkezdendő történelmi tanfolyamban az egyes országok földiratát röviden, futólag bevezetésül a történelembé, meg kellett a gyermekkel ismertetni. De a földön vidékek, országok vannak, melyek történelmi tekintetben szóba sem jönnek, a melyek azonban természettani s más okok miáun igen érdekesek lehetnek, s melyek éppen azért nem maradhatnak a tanulók előtt merőben ismeretlenek. E mellett a gyermek a földrészek jelen földirati viszonyaival, a mostani elnevezésekkel csak felületcseu levén ismeretes, s a csak hamar megkezdett ó-kori történelemben azok egészen más viszonyban, más felosztás és elnevezés alatt fordulván elébe, egészen zavarba kellett jönie a történelem színhelyére nézt.

A történelmi folyamat a második gymn. osztályban, tehát 11—12 éves korában kellett a gyermeknek megkezdenni, s három év alatt a világi események egész során végig kellett mennie. A gyermek ítélő, okoskodó tehetsége, világnézete nem levén eléggé kifejlődve arra, hogy a képzeletben előtte lefolyt események felett elmélkedni képes lehessen, az egész három évi tanulásnak az a haszna volt, hogy egy néhány történelmi adat, évszám és név emlézése, betanulása által emlékező tehetsége gyakoroltatott, szilárdítatott. Nagyon helyes volt tehát a szervezetben az, hogy a történelmi tanfolyamot az V. osztályban viszont elől kellett a gyermeknek kezdeni tüzetesebben és terjedelmesebben, s a négy éven ke-

resztül hetenként három órával folytatott tanulás után némi sikert láttunk; azonban valamint a történelmi vizsgák, úgy a latin és görög remekírók olvastatásakor mindég igen érezhető volt, hogy a földiratban járatlanok a tanulók. A kormány azon erőszakos intézkedésének, hogy a hazai történelem helyett az osztrák állam ismertetését és részletes történelmét tanítsuk, nem engedelmeskedtünk, hanem a hazai történelmet valamint az alsóbb, úgy a felsőbb osztályokban mint külön tárgyat tanítottuk mindig.

Ezen képet terjeszthetjük hitfelekezetünk elébe iskoláinknak, jelesen kolozsvári főiskoláinknak, közelebbi tizenkét évi tudományos életéről, melyen bár vannak egyes fénypontok, de vannak hiányok, melyek meglehetősen igazolják hitfelekezetünk buzgó tagjainak folytonosan tanusított aggodalmát.

Azonban a közelebbi tizenkét, különben szomorú emlékü évből, örvendeztető, vigasztaló jelenségeket is mutathattunk fel tisztelt olvasóinknak némi megnyugtatóul. A kormány által reánk erőszakolt, hiányos s a mellett nagyon költséges rendszer beállíthatásáért hitfelekezetünk áldozó, vallásos buzgalmának sikerült iskoláinkat népes, a tanításra képzett tanító személyzettel ellátni; mind a három iskola helyiségeit tetemes építkezésekkel gyarapítani. Ezen utolsóra annyival nagyobb szükség volt, mert iskoláink s különösen kolozsvári főiskolánk már oly népessé lett, milyen a jelen században egyszer sem volt. *) Ezen tetemes szám-gyarapodást nem tulajdonítjuk ugyan a rendszer jóságának, inkább a felébredt tanulási váagnak és a tizenkét év alatt gyakorolt, de természetellenes katonáskodási rendszernek, mely a seregbe beosztottak életéből tizenkét legszebb évet kitörölvén, az élet- és társadalomra nézve — mondhatni — haszonvehetetlenné tette. Ennek érzetében a legszegényebb ifjak is az iskola falai között kerestek menhelyet.

*) Kolozsvári főiskolánk népessége jelenleg 232 tanulóból áll.

A gymnasialis tanfolyamot tíz esztendő alatt kolozsvári iskolánkban 164 tanuló végezte, kik közül van jelenleg köz-magán- és népiskola-tanító 25, pap 10, orvosnövendék 3, közhivatalnok 8, tanár 6, festész 2, gazdatiszt 5, jogászati pályán 12, de ezek közül csak haton unitáriusok, bányász és erdősz 5, a többi részint mint papjelölt, az iskolában mint köz- és magán-tanító van alkalmazva, részint a papnövelde rendes tagja, a többi magángazda.

A közlöttem kimutatásból kitűnik, hogy a jogászatra, mely régebben iskoláink növendékeinek kedvencz és előmeneteles pályája volt, nagyon kevesen léptek; kevesen, mert a jogászat, valamint minden szak- és kenyér-tudomány tanulhatása, oly sok nehézséggel, annyi költséggel járt, hogy csak a vagyonosabbak bírhatták meg, s költség hiánya miatt sok szép készütségü és tehetségü ifju volt kénytelen vagy magán szolgálatba, vagy a magán élet terhei közé vonulni, s így a vallás és közhaza érdekeinek ellenére kivált a közép nemességből. Sokan egyoldalú — mondhatni — csak elemi készütséggel lépvén az életbe, általános, különösen jogi és politikai magasabb műveltség hiányában, a közügynek nem tehetik azon sükeres szolgálatot, melyet azoktól várni lehetett volna kedvezőbb körülmények között.

Kovácsi Antal.

Rövid elmélkedés az iskolaügy felett.

„**E**lvesz az én népem; mivelhogy tudomány nélkül való“ azt mondatja az Ur Hoseással, és csudálatos, hogy éppen most, magát a miveltség oly magas fokán képzelő korunkban, sürübben mint valaha jut eszünkbe az a fenyegető intés. Tán nem is jut minden embernek; de mi, kiknek feladatunk az ifjúságot oktatni, aggódva tekintünk azokra a jelekre, melyek gondoskodásunk szeretett tárgyainál a miveltségnek inkább csökkenésére mint gyarapodására mutatnak. Sokan bámolni fognak együgyűségemen, s mutatják nekem, hogy a gymnasium egyfelől a megye- és országgyűlések karzatait foglalja el, másfelől meg előfizetési iveket küld szét saját keblében keletkezett dolgozatokra. Bevallom együgyűségemet, mert én ezeket mind tudtam s bennök éppen az érintett jelek némelyikét láttam és látom. Még többet is bevallok: hogy t. i. nemcsak az érett szilvát többre becsülöm a birtókánál, hanem a hidegföldön, maga idejében termett ugorkát is izletesebbnek tartom a melegházban vagy ágyban hajtottnál. Meg azt is tartom, hogy a ki már mást kezd tanítani s mulattatni, kivált ha ez a más a nagy közönség, annak már nem nagy kedve lesz magának tanulni. Midőn annyira duzmadoznak benne már a miveltség elemei, hogy mások javára ki is csordul, hogy térne több beléje? Na ne térjen hát? de a Dalton törvénye szerint, mely azt tartja, hogy egy edénybe, mely teli van éleny-léggel, úgy hogy több nem mehet beléje, még férkezhetik annyi köneny (hydrogen), a mennyi magára az üres edénybe bement volna, s ezenkívül megannyi legeny (azot); e szerint a morális világban is érőt érő törvény sze-

rint mondom, nem férkezhetnék-e abba a tudományyal s talentummal teli edénybe, a fiatal fejbe, egy illő adag szerénység, mely aztán többi tartalmát is rendbe, harmóniába hozná? Én azt vélem, igen! Igaz, hogy így aztán nem válogatna a tanuló a neki tanított tudományokban. Nem követelné, hogy tanítsák erre s erre, és ne tanítsák arra s arra. Nem állana elé kéretlen szózatával, hogy ő neki ez vagy amaz unalmas, hogy ennek vagy annak hasznát — mostanit avagy jövődöbelit — nem látja. Nem elemezgetné tanítói, tanárai tehetségét, tudományát, mely minden esetre az övét végetlenül felülmulja. Nem irogatna pasquilusokat azok ellen, kiknek ő csak hálával s tisztelettel tartoznék, s nem feszegetné egyiknek házi életét, másíknak társadalmi erkölceit, harmadiknak tantárgyát, negyediknek tanítási modorát. Bezzeg nem tették ezt és ezeket a rabbi Hillél hallgatói, kik áldozatokkal s nélkülözésekkel gyűltek ezereinkint össze tanításai élvezésére Kisázsia égető napja alatt a szabad ég alá. Mert rabbi Hillélnek nem voltak termei a tanításra. Szegény, földhöz ragadt szegény volt; favágással és vízfordással szerezte meg szűk élelmét s annyi üres időt, melyben oktatásait osztogathassa. Tanítványai még sem rajzoltak torzképeket róla fejszével a kezében s vizes tömlővel a hátán. Nem a párizsi és prágai egyetemek tanulói, kik annyi ezerével sereglettek a szükön mért ismeretek megszerzésére, a hány százan ma 30—40 tanáros egyetemekre. Ezek nem nézték magukat a haza kész oszlopainak, fiatal vállakon őszfejeknek, hanem egész lélekkel, törekvéssel azon voltak, hogy a szükséges erőt, tehetséget megszerezvén, egykor igazán és méltóan azokká lehessenek. Igen, akkor a szerénység divatban volt, mint abban most az önhietség. S pedig mily szép mily kedveltető erény amaz, mennyire diszító ékszere az ifjú kornak! Napjainkban sem halt ki még egészen, ha nem is jellemzi a nagyobb részt. Halljunk egy példát abból a legközelebbi hadjáratból, melyben korunk Cincinnatusa az eké-

jétől indula egy ország felszabadítására s ahhoz tért vissza, végrehajtván dicső feladatát. Beszélje el egy szemmel látó tanu, egy francia önkéntes Garibaldi sergéből. „Egy 14 éves fiatal gyerkőcze 1848-ban kiszökik a kollegyomból Milnoban s „va fuori straniero!“t dalolva puskát ragad az osztrákok ellen. Haza kapván szülői, argusi szemmel őrizték; de a fiatal ember — majd azt mondtam gyermek — kijátszodta szemességöket s egy reggel csak üresen kapják szobáját s nyitva az ablakát. A madár kirepült. Hol járt? Krimben, Comoban, Martalában, Catalafimiben, mindenütt a hol csak olasz verekedett hona erkölcsi s politikai gyarapodásáért. Melazzonál, midőn golyótól átfurt lovárol lefordult, revolveréből három lövéssel három lovast ejt el, a ki Garibaldit keritette vala körül, s föbe ló egy negyediket is, a ki őt magát csipte volt nyakon. Midőn e tettét emlegetik neki, ugy elpirul mint egy 15 éves leányka, s szemét lesütve fordítja el a fejét. Kik az Aixi fürdőt Savoyeban látogatták, vehettek észre egy szomorkodó, igen szelid módu ifiat, a ki, mig mások tánczoltak, szeretett a hölgyek közé ülni és csak egyedül Italiáról beszélt velök, midőn tán másnemü társalgást vártak volna tőle; ez Missori volt, kit „kékszemü kis milánói“-nak neveztek. Nők, kik így látták, s a kiknek beszéltem róla, csudálkozva mondák: „Hogyan? Az a fiatal ember! Lehetséges-e?“ — Igen ő az, szelid szavával, gazellai tekintetével, lassu lépteivel, mintha szünteleni bádjadtsággal küzdenék, ő a mi fiatal hadsergünk hőse, a kinek nincs mit irigyelni a dicsőség koszoruzta legvénebb vitézeken is!“ Reménylem nem fognak féreérteni, mintha én azt dicséerném Missoriban, hogy elszökött a tanulás elől. Sőt felteszem róla, hogyha a kollegyomban marad, éppen oly jó diák lesz vala, a milyen jó katona lett, ha már katonának állott. Én csak azt akartam tükröztetni benne, hogy az ember, jelesen a fiatal ember, legyen egészen az a mi, s aztán hogy ne higye el magát; ne akarja az iskolai padokról vezérelni a világot,

s e felett ábrándozva, vagy tán ezt ürügyül véve, ne hanyagolja el első és főkötelességét a tanulást.

„Elvesz az én népem; mivelhogy tudománya nincsen.“ Jegyezzük meg, hogy ezt a nagy igazságot a szabad, meg az ugyyszólva fiatal népek veszik leginkább szívökre. Ha Schweizban utazva egy helységben a legnagyobb, többnyire a legjobb helyzetű épületről kérjük: mi az? rendszerint azt a feleletet kapjuk: „a kánton iskolája.“ Américában a nyugoti vadonok felé az iskolaügy egyarányban halad a telepedés terjedésével. Californiában, melyet még 10—12 évvel ezelőtt az egész világ söpredéke gyűlöhelyének tartottak s részint az is volt, ma 7-edfél millio hold föld van iskolai alapnak szentelve; Santa Clarában két főiskola van a tudomány szereivel egy kiállítva, hogy Európában is számot tenne. San Franciscóban egy falca magánnevelésén kívül 30 köziskola van, és 1859-ben 7767 mindkétnemű fiatalság — 5—18 évesek — közül 6201 egyén járta az iskolát. A Jóreményfoknál a gyarmati féltékenység az európai-hottentott korcsokat kiüzte az állam határain túl eső vadonokba, s ma két virágzó városuk van szintoly virágzó iskolaügygyel. S mindezen iskolákban az illetők tanulnak is. Tegyük szembe ezzel, hogy a fennebb idéztem író szerint a szabadító sereg Calabrián keresztül vonultában nem érkezett oly helységbe, faluba vagy városkába, hol e kérdésre: „van-e itt iskola?“ azt a feleletet ne adta volna a pap: „nincs, hála Istennek!“ hogy a nevezett egész tartományban a múlt évszáz végén egyetlen egy nyomda se létezett; hogy ugyanott egy 6000 lelket számláló városkában 12 házat kellett összejárni, míg egy írotollat kaphattak. Az a tanuló, ki iskolában léve nem tanul, mondjuk: az a tanuló sereg, nemde inkább Calabriát tartja maga előtt eszményképpül mint Californiát?!

„Szél fuvatlan nem indul,“ ismeretes közmondás. Vajjon mi fúvja és fúttá azt a Nemerét, mely ifjuságunkban a tanulás vágyát annyira megdermesztette? Mert hogy meg, az nálunk mindenfelől fájdalmasan tapasztalt tény. Elmondom

mit gondolok felőle. Iskoláink tanrendszere mint tudjuk, korábban egészen a latin nyelvre vala fektetve; hisz' ez a szó deák mint közös synonym a latint, tanulót, sőt régebben irástudó s kenyeret nem kézimunkával kereső embert jelentett. 1848 előtt nehány évvel bizonyos realisticus mozgalom neki esék a latin s átaljában a classicus nyelv ócsárlásának. Sajnos, hogy ime táborjárás egyik zászlósa éppen nagy tekintélyü akademita vala. Sikerült is e törekvésnek a latin nyelv tanulása iránt az ifjuságnál megvetést vagy plane undorodást gerjeszteni, de nem ám a vele általános csökkenet tanulási vágyat más tárgyra irányozni. Összeütöttek ezzel abban az időszakban az iskolai reformkérdések, melyeknek fessegetése csak annyi eredményre vezetett, hogy a fennálló rendszer rossz, mert különben nem jöhetne szóba reformálása. S hogy ez a körülmény éppen nem szolgált a tanulás hevét az akkori ifuban magasabb fokra emelni, világos. Eljőve 1848 és 1849, az iskolák szétbomlása korszaka, melyet nincs miért tovább jellemzeni. A „rend“ — („l'ordre règne à Varsovie“) — helyreállításával a Bach-Thunféle erőszakos civilisatio az egész nemzetnél általános ellenhatást szülvén, a passiva resistentia természetesen az ifuságba is átment. Szintugy látta, hogy tanára csak kénytelenségből tanít, s ő is csak kénytelenségből tanult, mintha az eltörölt robotrendszer lelke az iskolákba kísérteteskedett volna. Valóban ugy is vala kiszabva tanítónak s tanulónak a szakmája, mint a tisztartó szabta ki az „ur dolgára“ menő jobbágy munkáját és — hasonló eredménnyel. Nem fejtegetem tovább, mert nekem is ki van szabva a tér, melyen ezuttal működhetem, hanem átjövök a — mint hisszük és reméljük — váltság napjaira. Nem kell hosszas elemzés, de még rövid se átlátására annak, hogy ez a korszak különben sem volna alkalmas különösen és nagy mértékben eszközölni a tanulásba leendő elmélyedést, hátha még hozzávesszük, hogy demonstratiokkal felizgatott s elkényeztetett ifuságunk magát szintugy politi-

kai tényezőnek véli s a — „quorum pars magna fui et ero“ — val kecsegteti magát.

Mindezeket főképp azért vázolgatám, hogy figyelmeztessék „mindeneket, a kiknek tudni illik“ mily fontosak, súlyosak, röögösek az iskola ügyében teendőink, mily roppant a feladatunk, és mekkora felelősség nehezedett reánk autonomiánk visszanyertével. Most el lehet mondani rólunk: hic Rhodus, hic salta! Legyen szabad nekem egynehány tánczszabályt igénytelen véleményem, de mély és érlelt meggyőződés nyomán elősorolni. Iskolai ügyeink rendezésében azt tartom, meglehetősen hasznos lesz a következő elveket és tekinteteket nem tévesztetni szemünk elől:

1. Iskoláink nem csak tanító, hanem — és főképp — növelőintézetek.

2. Mint tanítóintézetekben az első mételyt, az encyclopaedismust kerülni kell gondosan.

3. Tantárgyak minél kevesebben, de tanítva minél jobban legyenek.

4. Az elemi iskola és gymnasium nem egyetemek, tehát nem tudományok, hanem ismeretek és eszmék közlésére rendelt intézetek. Ez a rendszert nem rekesztí ki; de a rendszer ne egy készen odadobott schema legyen, hanem az ismeretek átadásában s az eszmék kifejtésében tartott következetes és geneticus rendben álljon.

5. A tantárgyakat három főrovatban látom csoportozandóknak, u. m. ezekbe: 1) classicus nyelvek, 2) mathematica, 3) historia.

6. A tanítási módra nézve a két elsőre nézve a tanulási teljes erejét venném szorosán igénybe az ifunak, az utolsó alá tartozó ismereteket a tárgyak és előadás vonzalmá által inkább kedveltetném, mint szűk értelemben tanítnám.

7. A tanítás őrizkedjék egyfelől a pedanteriától, másfelől a felületességtől. Csakugyan sokkal inkább az utolsótól mint az elsőtlől.

8. A tanítás modorában ne kövessük a szakácsnét vagy majorosnét, ki a libáját tömi; még a galambot se, mely fiókáit szájából éteti; de igen is a kotlót, mely csirkéit mindig a maguk lábán járatja s maguktól enni szoktatja.

9. A növelési részben az alapeszme és sarkkő legyen a tisztelet és a természetes úton kivivott és elismertetett tekintély.

10. A tanulók közti ép egészséges viszony a contubernialis; tanulók és tanítók közti a patriarchalis; ezeké egymás közt aristocratialis.

Ezen ide vetett elvek s eszmék bővebb kifejtését fenn tartom magamnak.

Brassai.

K ü l ö n f é l é k.

Londoni eredeti levél. December 27. 1860. A mily nagy-szerű London a kereskedelmi világban, a mily gazdag muzeumokban s tudományos intézetekben, s feltűnő az először ide jövő útas előtt: éppen oly bámulatra ragadó az angol unitáriusok vallásossága, s ebből kifolyólag szellemi és anyagi tevékenysége a vallás, a hit terjesztése körül. Mert a mellett, hogy mint egyesület, kevés tőkepénzzel bir, naponként újabb meg újabb missiókat nyit meg, és iskolákat alapít majd Indiában, majd Áfrikában és Amerikában, majd pedig hazai missiókat; és ezek tartása mindig egyesek adakozásából telik ki, — és a mellett, hogy az angol majdnem mindennap adakozik egyik vagy másik czélra, szívesen nyújtja filléreit ezen missiók felsegítésére, s jutalmát azon öntudatban találja, melyszerint közreműködése által egy oly út nyílt meg, melyen százak s ezerek az igazságnak ismeretére jussanak. Ide vonatkozólag egy londoni keblű missiót irok le, mely az unitáriusok által a múlt november hóban nyitattott a szegényekhez, s melynek megnyitásán én is jelen voltam.

Minthogy a londoni szegény nép részint erkölcsi süllyedése, részint a nyomor, az éhhaláltól való félelem által arra van kényszerítve, hogy lopjon, zsebet vágjon mindenütt, a hol csak megjelenik, ennél fogva ezen osztályból egy sem lehet templomba a vagyonosabb osztálylyal, s következőkép lelki épülésben szűkölködik. A British and foreign Unitarian Association (unitárius társulat), mint a mely a Jézus nagy parancsát mindig szem előtt tartja, a szegények ügyét sajátjává tevén, adakozás utján egy missiót létesített s nyitott

meg 1860 novemberében a szegényekhez, mely abból áll: A társulat egy köztermet (Hall) vagy színházat fogad ki néhány vasárnap estvéli*) istenitisztelet tartás végett. Kebeléből egy papot és két biztost nevez ki a missio megnyitására. Ezt előre ujságban kihirdeti, valamint azt is, hogy minden hely szabad és semmi collectio nem lesz. Az isteni szolgálat rendszeren lefoly, ennek végeztével a pap felszólítja a gyülekezetet, mikép az ezután tartandó tanításra is jelenjenek meg lelki épület revés végett. A szegény családok pór örömmel siet minden vasárnap estve hallgatni az Isten ígét, s áhítattal hallgatja azon szent ígéket, melyek vigasztalást és bátorságot öntenek beléje az élet nyomorainak elhordozására. Az isteni szolgálat így tartatik egy bizonyos ideig, s ha ez idő alatt a gyülekezet oly buzgóságot mutatott az áhítatosság gyakorlatában és a hit elfogadásában, hogy a társulat érdemesnek ítéli arra, miszerint iskoláról és templomról gondoskodják a gyülekezet számára; aláírás útján kevés idő alatt egyes tagok és gyülekezetek oly öszveget tesznek össze, melyből iskolát és templomot építhessenek. S így egy két év lefolyása alatt és után azon gyülekezetből, melynek tagjai azeelőtt csak roszban törték fejöket, lassanként istenfélő gyülekezet lesz. Valóban az angol unitáriusok ezen és mindennapi hasonló tettei engemet bámulatra ragadtak. És már most mondja meg akárki, van-e szebb példája a keresztény felebaráti szeretetnek? s teljesíti-e egyes ember vagy gyülekezet is jobban felebarátikötelességét, mint a British and foreign Unitarian Association (az unitárius társulat).

Mielőtt azonban bezárnám soraimat, még egy tea-estvémet beszélem el.

Közelebről egy társaságba voltam hivatalos teára. A szokásos bemutatások, kölcsönös üdvözlések után beszélgetésbe eredtem egyik ismerősömmel. Beszédünk tárgya legin-

*) Angliában ez istenitisztelet nem délutáni 2—5 óraker, mint a continensen, hanem estve 7 óraker tartatik.

kább az erdélyi unitáriusok historiája, jelenlegi állapota volt. Beszéd közben feltűnt nekem egy igen barna, csaknem fekete ember a társaságban; megkértem ismerősömet, mutasson be neki, mit ő igen örömmel teljesített. Joguth Chundra Gangooly (igy hívták azt a barna embert), nagyon örvendett bemutatásomon. Sokáig beszélgettünk együtt, elbeszélte nekem élete történeteit, melyekből ide teszek egynehány vonást.

Joguth Chundra Gangooly egy indiai benszülött Calcutta tájáról. Családja azon Brahmin-kasztból való, mely a hindu Pantheon számtalan isteneinek szolgálatára van szentelve, s mely kászt tagjait az alsóbb kásztok csaknem istenek gyanánt néznek. Ő most 24 éves, korábbi éveit a hindu irodalom és a régi Brahmin hitvallás tanulmányozására áldozta, annak szolgálatára adta egész lelkét. Egyszer mint pap találkozik egy hindussal, a ki egy csomag irományt kapott éppen akkor egy keresztény missionáriustól. Kezébe vesz egyet azon irományok közül, a mely történetesen egy kivonat volt az új testamentumból, magában foglalván a „Hegyi prédikáció“ nagyobb részét. Számtalanszor olvasta azon irományt, s bámulatára a helyett, hogy valami elvetni valót fedezett volna fel, semmit sem talált egyebet benne, mint oly szent és tiszta leczkét, mely szívét ellenállhatlanul vonzotta azon isteni gondolatok beszélőjéhez.

Már most mindenkép birni akart egy oly könyvet, mely ily dolgokat foglal magában. S miután sok fáradság után egy új-testamentumot szerezhetett, annak tanulmányozására fordította minden idejét. Midőn így elméje tele lett keresztény gondolatokkal, felkért egy keresztény papot, adna nek további oktatást azon pontokból, melyek őt érdekelték; azonban ezen pap magyarázata nem elégítette ki őtet. Tanulmányozása közben ugyanis hallott az angol és amerikai unitáriusokról, és hallván rólok, mint nem keresztény, kívánt érintkezésbe jöni velök. Ekkor megismerkedett az angol unitáriusok calcuttai jeles missionáriusával tiszt. Dall ural. Tőle

több segélyt kapott, és Dall ur magyarázatait önérzelmével, gondolataival öszhangzóknak találván, unitáriussá lett, s papi hivatalra hivatva érezvén magát, végre azon nagy munkára határozta el magát, hogy hirdesse, prédikálja honfiai között azon vallást, melyet ő maga is elfogadott. Ez nem volt kis feladat. Neki a keresztség által el kellett veszíteni kásztját s idegenné lenni szerettei és barátai között. Még a szülői ház ajtaja sem fog többé megnyilni számára. De Krisztus volt az ő vigasztalója s Isten bátorságot adott neki. Ő elhagyta Calcuttát és elment az amerikai egyesült államokba elkészülni véghezviendő nagy munkájára. Ugy ment el hazulról mint egy száműzött, magánosan barátok nélkül; bizva a Gondviselésben, mint egy vezércsillagban, ment keresztény tartományba tanulni a keresztény vallást. Ugy ment Amerikába mint erőtlen, s most megy haza mint erős ember; úgy ment oda, mint szenvedő beteg ember, s most megy haza mint orvos. Két évig tanulmányozta ott a tudományok különböző ágait, s két évi szorgalmas tanulmányozása után pappá szenteltette magát Bostonban, — és Gangooly ur most, mint unitárius missionárius pap, visszatérő útjában van Amerikából nagy munkáját honfiai közt Indiában megkezdendő. Isten vezérelje őtet útjában, s adjon segedelmet feltett szent célja kivitelére!

Simén Domokos.

— **Parker Theodor**, bostoni unitár. pap meghalt m. év jun. havában, életének 50-dik évében. Egyike volt ő korunk legemelkedettebb szellemü theologusainak, legmelegebb keblü emberbarátainak. Nem határozhatni el: vajjon a nyilvánosság terén ragyogó hirneve, vagy magánérényeinek gazdagsága emelik-e őt magasbra korunk jelesbjei között. Annyi bizonyos, hogy az utóbbi két évtized alatt Amerikában senki nagyobb hatással nem volt a szabadság, tiszta erkölcsös élet terjesztésére s a nyomor enyhítésére, mint ő. — Több

egyh. beszédek tartattak Amérikában s Angliában emlékére, melyeknek összege — mint hervadhatlan koszorú — méltó elismerésül fonódik a nagy tudós és jó ember halántékai körül!

— **Unitarismus Hollandban.** A „Northern Daily Express“ írja, hogy Amsterdamban, ottani presbyterian lelkész, De Liefde ur, egyik általa mondott egy. beszédének végén ezt mondja: „Az itteni kormány névszerint protestans;*) azonban tényleg zsidók, rom. katolikusok, unitáriusok kezében van. 1500 lelkész közül 1400 unitárius és sociniánus sat.“

— **Coquerel,** párizsi híres prot. pap. m. év július havában Londonban járván, az unitár. egyházakat meglátogatta. Megjelent s nagy érdeklődéssel vett részt a „Brit és külföldi unitárius egyesület“ képviselő gyűlésében, sajnálkozását fejezte ki azon, hogy gyengélkedő egészsége s az angol nyelvben nem tökéletes kiejtése nem engedik meg neki, hogy valamelyik unitár. egyházban az istenitisztelet tartására vállalkozhassék. „Inquirer július 28. 1860.“

— **Glasgowban** (Skóthon) m. é. sept. 23—25-én a skóthoni unitáriusoknak diszes gyülekezések voltak; az ottani u. egyházközség alakulásának ötvenedik évét ünnepelte meg; 600-on feljül voltak az ünnepélyen jelen. „Minél nagyobb nehézségekkel kelle azon országban az unitarismusnak az uralkodó hierarchismussal szemben küzdenie, mely itt az elmúlt évtizedekben hatalmasabb volt, mint bárhol egyébütt Európában: annál nagyobb volt a jelen diszes gyülekezet közörmője a szép előhaladáson, mit a jelen felmutat, s a kecsegtető reményeken, mikkel a jövő biztat!“ — írja egy tudósító.

— **Az unitarismus jövője Amérikában.** Egy ámerikai levelező az „Inquirer“ m. évi sept. 1. számában így ír: „Tavalyi gyűlésünkben öt lelkészre emlékszem, kiket más egyházakból meggyőződésök vezetett vala hozzánk; most megint több kitűnő szónok van közöttünk, kik kéri gyülekezetünket: vegye fel kebelébe s tekintse ezután őket testvéreknek az Ur-

*) Értsd: Calvinista.

ban“. — „Nem mutatja-e ez egyszerű tény is — folytatja le-
vélíró — minő jövője van a szabadelvű unitarismusnak Ame-
rikában?

— **A Missisippi-vidéki németek.** Amerikában a Szent-Pál-
Richmond-Illinoisi independens protestánsok lelkésze, Rentsch
ur a „New-York Christian Inquirer“-ben egy levelet közöl. A Mi-
sisippi vidékén letelepült németek (kiknek számát több millióra
teszi) vallásos viszonyait fejtegetvén, többek közt mondja: „Bi-
zonyos vagyok abban, hogy ezen népesség miveltebb része szabad-
elvű, azaz unitárius vallás-elveket táplál“. Minek folytán figyel-
mezteti a környéki unitár. községeket s egyesületeket azon üd-
vös hatásra, melyet egy német nyelvű vallásos folyóirat lé-
tesítése, egy missionáriusok kiküldése, s a velek való szoro-
sabb szellemi érintkezés idézhetne elő. „Merek jót állani, an-
nyira bizonyos vagyok benne — írja R. ur — hogy a jövő
tavasszal az unitár. községek száma legalább 20-al szapo-
rodnék, ha fennebbi s hasonló módon azonnal intézkedések
tétetnének“. — Szavai nem hangoztak el a pusztában; az
amerikai „Western Unitarian Conference“ tavalyi évi gyűlé-
sén külön társulat alakult az említett cél előmozdítására; a
jelenvoltak helyben 700 dollárnál többet irtak alá, mi min-
den esetre szép kezdetnek látszik.

— **Adatok az öszves unitarismus létszámához.** A „Christian
Freeman“ az unitarismusra nézve következő általános adatokat
közöl: Ezelőtt száz évvel mintegy 100 unitár. pap volt az
egész világon; most mintegy 3000 van. Akkor az unitáriusok
összes száma 50,000 körül állott, az is majd mind Erdélyben;
most e szám a két milliót meghaladja. Száz év előtt 120 unitár.
templomnál több nem volt; most 3500-nál kevesebb nincs.

— **Liverpooli adomány.** Liverpoolban egy a néposztályból
munkás szorgalma által gazdaggá lett kereskedő 400,000 pftra
becsült könyvtárát ezen város népességének adományozta, min-
denkinek szabad használatára rendelvén. — Ez év sokáig emlé-
kezetes lesz a liverpooli nép előtt! — írja az „Inquirer“.

* **Az erdélyi unitáriusok létszáma.** Uzoni Fosztónak kéziratban levő történeti irata szerint 1765-ben az erdélyi unitáriusok létszáma csak 30,000 volt. A Siebenbürgischer Quartal-Schrift 5-dik kötete 1-ső lapja szerint e létszám 1797-ben 31,921-re emelkedett. Ma 50,000-re bátran tehetjük.

* **Tanulók száma.** Esperesti kimutatások szerint 1860-ban az erdélyi unitárius hitfelekezet öszves népiskoláiban, nem hiányozván ilyen iskola egyetlen ekklézsiában sem, a tanulók száma tett 3888-at, ebből fiu-gyermek 2310, és leány-gyermek 1578. Ha ezen számhoz hozzáadjuk a kolozsvári főiskola 232, a tordai gymnasium 156, és a kereszturi gymnasium 152 tanulóból álló népességét: a tanulók öszves száma 4196-ra megyen.

* **Alapítványok.** A kolozsvári unitária ekklézsia részére 1848-tól kezdve folyó évi áprilisig kebelbeli hitrokonaink következő kegyes alapítványokat és adományozásokat tettek:

I. Pénzben. Erdélyi volt k. kormányzéki tanácsos, néhai énlaki Sala Mihály végrendeletnél fogva állandó tőkének, melynek kamatjából a papi fizetés pótolassék, hagyományozta a kormányzéki hivatalnokok gondoskodó társulatánál levő pénzét, mely onnan kivétetvén, jelenleg teszen 2060 ftot pp. — Szócsmester Gedő János és neje Derzsi Zsuzsánna ajándékoznak 1851-ben, közszükségekre kamatozó két rendbeli tőkét, összesen 400 pft, kötelezvényekben. — Néhai köpeczi Nagy György 1851-ben végrendeletileg hagyományoz papi fizetés pótlására 430 pft alapítványt. — Gedő János és neje Derzsi Zsuzsánna a harangozói fizetés pótlására külső királyutczában egy telket ajándékozván, ez 1851-ben eladatott 160 pfton. Kamatja a kitüzött czélra fordittatik. — Nyugalmazott országos főszámvevőségi tanácsos és kebli egyházi gondnok, néhai Istvánffi János 1856-ban, közszükségekre végrendeletében 300 pft alapítványt teszen. — Kolozsmegyei volt főbiró, néhai énlaki Sala Elek és neje Belényesi Zsuzsánna 1856-ban végrende-

letileg hagyományoznak a másod-papság javára 1000 pft alapítványt. (Ugyanennyit a dézsfalvi unitárius papság számára.) — Kolozsvári választott hites polgár, id. Pataki János 1856-ban papi fizetés pótlására végrendeletileg teszen 300 pft alapítványt. — Özvegy Lászlóczky Sámuelné, Márkus Borbára 1857-ben végrendeletileg 40 pftot hagyományoz alapítványkép a közszükségek fedezésére.

II. Felkelhetőekben. — Gedő János és neje Derzsi Zsuzsánna 1850-ben ajándékoznak egy új, diszes fekete bársony koporsó-takarót. (Értéke 500 pft.) — Pákei Lajos és neje Székely Teréz 1854-ben ajándékoznak egy új, fekete selyem koporsó-takarót, boldog emlékezetű anyja s illetőleg napája, özvegy Pákei Jánosné, rákosi Nagy Judith emlékezetére, mint a kinek eltemetésekor készítették koporsójára. — Tiszt. Ferencz Józsefné Gyergyai Anna 1860-ban az uri szent asztalra egy 21 latot nyomó diszes új ezüst-tárgyért ajándékoz. — Helybeli választott hites polgár id. Fekete Pál 1860-ban elhunyt neje, hévizi Literati Juliánna emlékére egy 288 $\frac{1}{2}$ fontos, új harangot öntet.

III. Papi és kántori kepe-váltás czime alatt. Az eklézsiának 1858-ban, február 7-kén tartott közönséges gyűlésében, midőn éppen arról folyt a tanácskozás, hogy miképen lehetne a papi és kántori kepe-váltás önkéntes alapítványok által megszüntetni: érkezett özvegy Gyergyai Ferenczné szül. Bartha Zsuzsánától egy tudósító levél a gyűléshez. Ezen levele szerint az említett kegyes nő, részint vallása iránti buzgalomból, részint néhai b. e. férje kis-solymosi Gyergyai Ferencz, volt ügyvéd, emlékezetére, a papi és kántori kepe-váltásra alapítványt teszen 1000 pforintot urbéri papirban. Ezen alapítvány örömmel fogadtatván, a közohajtás háttározattá vált, — nemcsak, hanem ezen célra részint akkor rögtön, részint azután az említett alapítvánnyal együtt 3962 frt és 25 kr. o. é. gyűlt be kebli hitrokoninktól.

